

MODERN MAGYAR TÖRTÉNELEM

*Sorozatszerkesztő:
Ablonczy Balázs és Müller Rolf*

CSERÉNYI-ZSITNYÁNYI ILDIKÓ

AKNAMUNKA

Szabotázsperek a Rákosi-korszakban

Jaffa
kiadó

Budapest, 2019

© CSERÉNYI-ZSITNYÁNYI ILDIKÓ, 2019

© JAFFA KIADÓ, 2019

MINDEN JOG FENNTARTVA!

A KÖTET MEGJELENÉSÉT
A NEMZETI KULTURÁLIS ALAP TÁMOGATTA

nka

Somogyi-könyvtár, Szeged

S000668298

FELELŐS KIADÓ RADOS RICHÁRD
FELELŐS SZERKESZTŐ NEMES KRISZTIÁN
BORÍTÓTERV HEGYI PÉTER
BELÍVTERV SIPOS GÉZA
JAFFA KIADÓ • WWW.JAFFA.HU
ISBN 978 963 475 115 1
ISSN 2559-9666

TARTALOM

Előszó	7
Bevezetés – a szabotázsperek kora	13
1. A hazai szénbányászat szovjetizálása	18
Ha nincs szén, nincs élet • Igazolási eljárások • A tervgazdaság bevezetése • A tragikus következmények	
2. Bányaszerencsétlenségek és akták	48
A szabotázselhárítók – ÁVH, Budapest • Az „égő hegy” internáltjai – Brennbergbánya • Komlós János vidéki fellépése – Pécsbánya • Rákosi döntött: 15 + 15 + 6 év – Tatabánya • Államvédelmi terepmunka – Csolnok és Szuhakálló • A Rajk-ügy járatjai – Petőfibánya • Razzia és beszerzés	
3. A „lignit-ügy”	103
Alap(szén)viták: politika vs. szakma • Az első letartóztatások • Politikai megrendelés – ávéhás mélyfúrás • Vizsgálati módszer: az erőszak • Fogdaügynök-„lista” • A szocialista törvényesség bugyrai • A vádak metamorfózisa: gombhoz keresni a kabátot	
4. Összetart(oz)ás	185
Felhasznált irodalom	195
Jegyzetek	204
Névmutató	229

ELŐSZÓ

A Magyarországon 1945 után kiépülő kommunista diktatúra már a kezdetektől egy teljesen életképtelen gazdasági rendszert erőltetett a társadalomra és az országra. Ítéletek százezrei marasztaltak el olyanokat, akik szembekerültek az irracionális gazdaságpolitika igazolására (is) megalkotott büntetőjoggal, vagy egyszerűen csak „belebotlottak”.

Szakács Sándor megfogalmazása szerint a második világháborút követően az ország élére került kommunista párt a múltban kiválóan szervezett sztrájkot, szabotázszt, merényleteket, és – ha kellett – habozás nélkül hajtott végre különböző diverzáns cselekedeteket szerte a világon. Gazdai, gazdálkodói tapasztalatokkal azonban nem rendelkezett.¹ A szovjet mintát követő gazdasági hatalom kiépítése csakis a politikai terror, valamint annak jogi és intézményi eszközeivel volt lehetséges. A gazdasági és a politikai hatalom efféle összefonódása jellemezte a Rákosi-rendszert.²

Az államszocializmus időszakának eddig kevésbé kutatott témája a gazdasági és műszaki értelmiség meghurcolása. Az ellenük lefolytatott törvénytelen eljárások történettudományi feldolgozása eddig csak a nagyobb perekre terjedt ki,

pedig a korszak koncepciók eljárásainak több olyan szakember is áldozatul esett, akik akkor, sőt a közelmúltig meghatározó szereplői voltak a bányász-geológus társadalomnak. Általánosságban elmondható, hogy a vádpontok alapját a tervtől való elmaradások vagy a túlfeszített munka miatt bekövetkezett balesetek szolgáltatták. Ezeket – a vizsgálatok koncepciók jellegét bizonyítva – olyan eltorzított tényekkel kívánták igazolni, mint a szénbányászatban folyó munka tudatos elszabotálása. Bányamérnökök, műszaki vezetők, geológusok kiszámíthatatlan rapszodikusággal kerülhettek a vádlottak padjára.

A Rákosi-korszak bányaműszaki értelmisége ellen lefolytatott büntetőpercek áttekintése nem pusztán adatszolgáltatás a korszak koncepciók eljárásaira, az Államvédelmi Hatóság (ÁVH) vizsgálati módszereire vonatkozóan. A kutatott levéltári források mellett az áldozatok személyes hagyatékaival árnyalni is kívánja a kommunista diktatúráról kialakított képet, felhívja a figyelmet azokra, akiknek keresztútja – bár a korszak gazdaságának meghatározó alakjai voltak, és nevük a mai napig ismerősen cseng a szakmában – nem vált széles körben ismertté, hiszen gyakran az életrajzaikból is hiányoznak az ÁVH börtöneiben töltött évek. Az így kirajzolódó emberi – sőt esetenként teljes családi – sorokon keresztül nem csupán a diktatúra mechanizmusát, annak módszereit lehet bemutatni, hanem annál sokkal többet. A levéltári dokumentumokat kéziratok, önéletrázások, levelezések, fotók egészítik ki, teljesebb és mélyebb betekintést engedve az állambiztonsági szervek által elhallgatni kívánt törvénytelenésekbe.

Az áldozatok nevesítése mellett a másik oldalról fontos megvizsgálni azokat az emberi tényezőket is, amelyek következtében műszaki értelmiségiek a hivatásukon túllépve szolgáltak

ki politikai érdekeket, hiszen a szénbányászatban 1945 után bekövetkezett változások jócskán differenciálták a szakmát.

A tettesek oldaláról, vagyis a végrehajtók személyét illetően el lehet mondani, hogy az ÁVH kiemelten kezelte ezeket az ügyeket, a „nyomozások” széles apparátust mozgatva folytak – többségében zárt tárgyalásokon lefolytatott perekkel, szakmailag nem alátámasztható vádakkal. Mivel a vizsgálati iratokat – egy-két kivételtől eltekintve – elkerülte az államszocializmus időszakának iratanyagára jellemző megsemmisítés, bő forrásanyag maradt fenn az ÁVH nyomozati módszereire, erőszakos cselekményeire vonatkozóan. A kihallgatási jegyzőkönyveken, fogdaügynöki jelentéseken, valamint visszaemlékezéseken keresztül nyomon követhetjük az alkalmazott kényszerítő eszközök jelenlétét és azok hatását a fogvatartottakra.

Az úgynevezett bányászpercek vizsgálata speciális felkészültséget igénylő szakmai ismereteket is feltételez, hiszen a kutatás során több olyan kulcsfontosságú kérdésbe, problémába ütközhetünk, amelyek elengedhetetlenek az állambiztonsági nyomozati anyag, az ügymenet és – ami a legfontosabb – a koncepció felépítésének megértéséhez. Ezek hosszas elemzése azonban egyrészt azért nem szükséges, mert a vizsgálatok folyamán a szakmai vádpontok folyamatosan változtak, sőt sok esetben teljesen eltűntek, másrészt pedig azért sem, mert a szakma bonyolult összefüggéseinek feltárása általában meghaladta az állambiztonsági szervek beosztottainak képességeit (is) – bár szinte minden peranyagban olvashatunk szakértői véleményeket, amelyeket azonban vagy nem vettek figyelembe, vagy hozzáértés hiányában sok esetben fel sem tudták használni ezeket a tárgyalásokon.

Ami a téma szempontjából meghatározó: az így kreált ügyek mechanizmusának bemutatása, az egyes „bányászatták” össze-

hasonlítása, vagyis annak megválaszolása, hogy voltak-e olyan közös vonások, amelyek tetten érhetők az egyes perekben.

Kivételes szerencséje van az államszocializmus időszakának titkosszolgálati iratait tanulmányozó kutatónak, amikor nem időszakosan újrarendezett, változó szempontok szerint szelektált forrásmaradékból kell dolgoznia, hanem bolygatatlan dokumentumok sorát kezdheti el feltárni. A „Bányászakták” vagy „Lignit-ügy” elnevezést viselő negyvenkét kötet – közel 16 000 oldal nyomozati anyag – iratlenyomatai valamilyen okból kimaradtak a későbbi „újrarendezésből”. A vizsgálat minden szakasza lépésről lépésre nyomon követhető, egészen a felmentésig vagy adott esetben a bírósági ítéletig. Ez a csorbítatlanság jelentősen megkönnyíti nem csupán ennek az Államvédelmi Hatóság szempontjából félresikerült ügynek a megismerését, hanem a más ügyekkel meglévő közös vonások miatt a hasonló koncepciók eljárások feltárását is.³

A levéltári anyagokat és a témában közölt szakirodalmat árnyalják azok a családi iratok, amelyeket munkám során a hozzátartozók bocsátottak rendelkezésemre.

Köszönettel tartozom ifj. Dzsida Lászlónak, amiért bizalmába fogadott, és feldolgozhattam édesapja féltve őrzött hagyatékát. Családjában a mai napig a legnagyobb megbecsüléssel és szeretettel őrzik az egykori családfő emlékét. A Vargha Béla és társai bányamérnökök ügyében – az úgynevezett „lignit-ügyben” – letartóztatott Dzsida László az 1970-es években kikérte tanúkihallgatási jegyzőkönyveit és bírósági tárgyalásának aktáit, hogy ezeket is felhasználva írja meg vizsgálati fogságának történetét. Az elkészült, *Egy koncepció per néhány mozzanata* című kézirat fontos kiegészítése az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában (ÁBTL) őrzött vizsgálati anyagoknak. Dzsida László és felesége beadványai, hivatalos és magánlevelezésük közelebb hoz-

zák a mai olvasóhoz a totalitárius diktatúra működését, annak megélését a mindennapokban, a küzdelmet a megmaradásért.

Köszönettel tartozom Bende Istvánnak, aki édesapja, Bende József vizsgálati anyagához nyújtott értékes segítséget: a levéltári iratanyagot kiegészítő iratokat, a tatabányai sűjtőlégrobbanás miatt elítélt bányamérnök eddig több helyen pontatlanul közölt, részletes életrajzát. A per másik áldozata, Kornély József szabadulásával és rehabilitálásával kapcsolatos iratokat bocsátott rendelkezésemre fia és unokája, Kornéli Mária. Hálás vagyok, hogy szemtanúja lehettem a két „fiú”, Bende István és ifj. Kornéli József találkozásának, amikor közös perben elítélt édesapjuk oly sokáig elhallgatott tragédiájáról beszélhettek egymással, felidézve a meghurcoltatást, de egyfajta enyhítő sorsközösséget is találva egymásban.

Köszönettel tartozom Lánczi Tamásnak, az 1952-ben, szintén a „lignit-ügyben” letartóztatott Káposztás Pál dédunokájának, akit elsőként ismerhettem meg a meghurcolt bányamérnökök hozzátartozói közül. Fontos volt a találkozás, hiszen Káposztás Pál – komolyan véve az ÁVH fenyegetését és a szabaduláskor aláírt titoktartási nyilatkozatot – semmit nem mesélt családjának az ÁVH vizsgálati börtöneiben töltött közel két évről. Számomra ekkor nyert igazán értelmet a történeti munka, a diktatúra eddig kevésbé ismert, de annál fontosabb fejezetének feltárása, a perek során meghurcolt szakmai kiválóságok nevesítése.

Köszönettel tartozom Láng Zsuzsannának, hogy testvéreivel lehetővé tették édesapjuk, Rihmer László hagyatékának megismerését, a kézirat tudományos célra történő felhasználását. Az 1950-es pécsi MESZHART-ügyben letartóztatott és elítélt Rihmer László ugyanis egy nyolckötetes kéziratot helyezett el a Baranya Megyei Levéltárban,⁴ amelynek egyik kötete részletesen beszámol letartóztatásáról, a vizsgálat-

ról és a börtönévekről. Az 1976-ban papírra vetett kéziratból *Három év börtön ártatlanul* címmel másolat is készült.

Munkám során ismerhettem meg Korompay Pétert, az Országos Magyar Bányászati és Kohászati Egyesület (OMBKE) Dorogi Helyi Szervezetének titkárát, aki megosztotta velem édesapja, Korompay Lajos eddig nem közölt igazolási eljárásának iratanyagát.

Szakmai tudásával támogatta munkámat Szirtes Béla okleveles bányamérnök, a Pécsi Bányásztörténeti Alapítvány elnöke, valamint Tóth Álmos geológus, a Magyarhoni Földtani Társulat Tudománytörténeti Szakosztályának elnöke, aki mindig segített eligazodni a téma során felmerülő – egy laikus számára bonyolult és összetett – bányaműszaki kérdésekben, problémákban.

Szeretném megköszönni a segítséget Müller Rolf kollégámnak, akinek támogatása nélkül a kötet nem születhetett volna meg.

BEVEZETÉS

– A SZABOTÁZSPEREK KORA

A Rákosi-korszak gazdasági pereinek hátterében – Magyarországon ugyanúgy, mint Közép-Kelet-Európa szovjet befolyás alá tartozó más országaiban – az idegen hatalom által erőltetett politikai és gazdasági szándék érvényesült. Az eljárások célja a magángazdaság teljes felszámolása, az állami egyeduralkodó kiépítése volt, amelyet a kommunista diktatúra széles körű terrorral valósított meg.

1945 és 1947 között, az újjáépítés, a gazdasági és társadalmi viszonyok rendezésének időszakában elsősorban kisebb, de annál erősebb sajtóvisszhangot kiváltó razziákkal, bírósági eljárásokkal, internálásokkal próbálták a társadalmat a politikai hatalom által megszabott gazdasági keretek közé szorítani. Ez jelentette az árdrágítók, feketézők stb. elleni kíméletlen hadjáratot, a kötött gazdálkodás fenntartását, az infláció idején elburjánzott gazdasági bűncselekmények üldözését, de lényegében – mindezek égisze alatt – a hagyományos gazdasági kapcsolatok tudatos szétzilálásának megkezdését is.¹

Az első, 1947-től meginduló nagyobb perek elsősorban kirakatpercek voltak. Politikai és gazdasági céljuk az államosí-

tás, a stratégiai fontosságú iparágak és az ezekhez kapcsolódó nagyvállalatok állami tulajdonba vétele volt. Továbbá határozott céljuk volt a Magyar Kommunista Párt (MKP) – 1948-tól Magyar Dolgozók Pártja (MDP) – politikai ellenfeleinek kiiktatása, az egyes gazdasági ágazatok szakembergárdáinak likvidálása, valamint az ország teherbíró képességét jócskán meghaladó, erőltetett hadiipari fejlesztés, a hidegháborúra való felkészülés. Az első perek közé tartozott az egyik legjelentősebb energiatermelő – ezért az újjáépítésben is stratégiai fontosságú – bányászati ágazatban, a kőolaj- és földgázbányászatban a Magyar–Amerikai Olajipari Rt. (MAORT) ellen lefolytatott 1948/1949-es per² vagy az Egyesült Izzólámpa és Villamossági Rt. hazai vezetői elleni eljárások. De gondolhatunk a korábban az Egyesült Izzóból kivált, híradástechnikai eszközöket előállító Standard Villamossági Rt. vállalatra is (Standard-per), amelynek esetében szintén szabotázsváddal gondoskodtak a (párt)állam érdekeinek érvényesítéséről. Időben ugyan korábbra tehető, de elsősorban politikai célokat szolgáló gazdasági per volt a Nitrokémia-per, illetve az 1948-ban a kisgazda vezetésű Földművelési Minisztérium vezető tisztviselői ellen lefolytatott úgynevezett FM-per,³ amely már elősegítette az 1948-as kommunista hatalomátvételt, a totalitárius diktatúra kiépítését. A nyilvánosan megrendezett perek további célja volt – a politikai perekhez hasonlóan – a társadalom megfélemlítése, valamint ezekkel is üzeni kívántak az „ellenséges” Nyugatnak.

Az MDP hatalomra jutásával – a nagyobb perekre épülve – 1950-től kezdődött az a tömeges felelősségre vonás, amely a terrort az élet mindennapi szintjére emelte.⁴ Az eljárások a társadalmi többséggel való nyílt szembeszegülést, a hazai adottságok és a nemzeti jelleg semmibevételét jelentették. Mindenki perbe foghatóvá vált, a társadalom minden tagja a parasztságtól

a munkásosztályig, a munkásoktól az értelmiségig. A tömegterror célszemélyei voltak az egykori uralkodó osztályok és azok erőszakszerveinek – korábban még meg nem hurcolt – tagjai, az 1945 előtti vezető értelmiségiek, szakemberek, a még perbe fogható jobboldali szociáldemokraták és egyéb pártonkízüliek, az egyházak vezetői, a kulákok, „gazdasági bűncselekményt elkövető” munkások és parasztok. A társadalmi hovatartozás, a származás, az 1945 előtti státusz az esetek többségében – a korábbi gyakorlatnak megfelelően – kimerítette az „elleneséges beállítottság” fogalmát. Olyan perekre kell gondolnunk, amelyek a feketevágások, a beszolgáltatási kötelezettség elmulasztása, közellátási bűncselekmények vagy a tervgazdaság elleni büntettek miatt indultak. Vagyis ha a gazdasági életre is kiterjesztjük Révai József 1945 nyarán elhangzott „szentenciáját”, mindenki reakciónak számított, aki nem a kommunista párt gazdaságpolitikáját szolgálta ki.

A nyilvánosan megrendezett perek mellett azonban a háttérben folyt a legnagyobb mértékű „tisztogatás”. A leggyakoribb vádpontok a következők voltak: hűtlenség, ipari kémkedés, idegen hatalom kiszolgálása, a magyar népgazdaság megkárosítása, ipari szabadság külföldre csempészése, a tervkövetelményektől való eltérés a szabotázs eszközével.⁵ E pereket egymás után vizsgálva és összehasonlítva megállapítható, hogy a koncepciók alapján adottak voltak az egyes „forgatókönyvek” ismétlésének feltételei. A kérdés mindössze az volt, hogy az aktuálisan éppen támadott réteg kikből áll, az alkalmazást pedig a mindenkor külső- és belpolitikai helyzet igényei szabták meg.

A sztálinista rendszer magyarországi kiépítésének jogi alapját lényegében a szovjet jogelv átvétele teremtette meg. Megszűnt a törvény előtti egyenlőség, a perek során behatóan vizsgálták a vádlottak osztályhelyzetét és élettrajzát, amelyeket

az ítélet meghozatalakor – az esetek túlnyomó többségében – súlyosbító körülményként vettek figyelembe. Az ártatlanság véelme helyébe a bűnösség véelme lépett, amely lehetővé tette bizonytalan tényeknek a vádlott terhére történő alkalmazását.⁶ Bizonyítékok helyett elegendő volt egy fenytéssel, lelki ráhatással, fizikai erőszakkal kikényszerített beismerő vallomás. A sztálini gyakorlatnak megfelelően a bírói döntés már előre megszületett. A jog mind politikai, mind gazdasági téren a politikai elnyomás eszközévé vált. A hatalmi érdekeknek alárendelt gazdaságpolitikától való legkisebb eltérés is politikai ügygé válhatott: a tényállásokat egy előre meghatározott koncepció alapján eltorzították, tendenciózusan csoportosították, és politikai célokhoz kapcsolták. A forgatókönyvek pedig a hatalom legfelsőbb szintjén készültek.⁷

Olyan törvények és jogszabályok születtek, amelyekbe eleve beépítették a politikai koncepciót. Az 1950-ig hatályban lévő gazdasági jogszabályok még nem tettek különbséget a szándékosság és a célzatosság között. A törvény objektív oldalról, a káros eredmény oldaláról fogalmazta meg a tényállást.⁸ 1947. augusztus 1-jén az első hároméves tervvel egy időben született meg a 14200/1947. számú kormányrendelet „A hároméves gazdasági terv megvalósításának büntetőjogi védelme” tárgyában. Ennek 6. paragrafusa szerint halálbüntetéssel sújtható az, aki „valamely gyár, bánya, közlekedési vagy nagyobb mezőgazdasági üzem, energiafejlesztő berendezés vagy más hasonló fontosságú üzem” ellen követ el rongálást, amelynek következtében „annak rendes működése – bár csak időlegesen is – megbénul”.⁹

Változás a tervgazdálkodás büntetőjogi védelméről szóló, 1950. évi 4. sz. törvényerejű rendelettel következett be, amelyben először fogalmazták meg a szándékosságot és a célzatosságot.¹⁰ Ez nemcsak hogy szabotázsnek minősítette

a népgazdasági terv megvalósítását sértő vagy veszélyeztető szándékos vagy gondatlan magatartást, de a törvény a szabotázs esetében a gondatlan megvalósítást is lehetségesnek tételezte.¹¹ A rendeletet eleve arra alapozták, hogy ha bármilyen fennakadás történik a gazdaságban, szinte automatikusan bizonyítani lehessen, hogy „személyek, szervezett csoportok akadályozzák a célok elérését”. Nyilvánosan nem lehetett elismerni, hogy esetleg az előírás teljesíthetetlen, az előírányzott terv nem veszi figyelembe az ország gazdasági adottságait és lehetőségeit, és ezzel a gazdaság válik működésképtelenné.¹²

A szabotázsperек tekintetében kulcsfontosságú továbbá az a tény, hogy a Magyar Kommunista Párt érvényesítette politika intézményi eszközei, a politikai és a gazdasági rendőrség az első pillanattól kezdve a párt irányítása alatt működtek. Valójában a gazdaság teljes átalakításának háttérbázisát, erőszakszervét jelentették. Lényegében rájuk épültek a koncepciós perek, hiszen a politikai és gazdasági célok elérése csak széles körű terrorral volt megvalósítható.

I. A HAZAI SZÉNÁNYÁSZAT SZOVJETIZÁLÁSA

A második világháború befejezését követően a magyarországi szénányászat az újjáépítés, majd a fokozatosan kiépülő kommunista diktatúra kiemelten fontos iparágaként a korszak fontosabb beruházásaihoz szükséges energiaellátás egyik legfőbb biztosítója volt. Ezzel együtt a bányászat elszennvedőjévé, áldozatává is vált az egyre szélesedő hatalmi gyanakvásnak, az ország természeti adottságait és teherbíró képességét figyelmen kívül hagyó gazdaságpolitikának, a szakszerűtlen, rövid távra tervezett döntéseknek. A politikai demagógiában felértékelte, valójában a végtelenségig kihasznált és semmibe vett bányászok, műszaki vezetők estek áldozatává a diktatúra átpolitizált „szakmai” döntéseinek. Ahogy azt az Országos Magyar Bányászati és Kohászati Egyesület Történeti Bizottságának rövid kiadványában is olvashatjuk, „a magyar iparnak egyetlen olyan ágazata sincs, amelynek műszaki vezetői többet szenvedtek volna ebben az időben, mint a szénányászatban”.¹ A bizottság is utalt arra, hogy a korszak kutatása még rendkívül hiányos,² hiszen az ekkor félreállított, meghurcolt szakemberek „nem tudták felvállalni, hogy ezzel az időszakokkal foglalkozzanak”, az elhunytak nekrológiájából

is el kellett hallgatni életpályájuk ezen szakaszát. A bizottság ezért 2006-ban arra vállalkozott, hogy – elsősorban hozzáférhető forrásokra, valamint szóbeli közlésekre hagyatkozva – számba vegye a szilárdásvány-bányászat meghurcolt műszaki vezetőit. Adataik szerint 1944 és 1964 között összesen 93 műszaki és gazdasági tisztviselőt vagy bányamérnök-hallgatót zártak ki, tartóztattak le, ítélték el.

HA NINCS SZÉN, NINCS ÉLET

A második világháború éveiben a szénányák többségének területe hadszínterré vált, ezért a széntermelés, az előkészítés, a vízveszély elleni védekezés szünetelt. Ennek következtében a bányamezők többnyire víz alá kerültek, az aknák nagy része elfulladt. 1945 után ugyan megindult a széntermelés az el nem árasztott mezőkben, sőt egyes aknák víztelenítése is megkezdődött, azonban a gazdaságos és hatékony védekezés, a váratlan vízbetörések elleni felkészülés még sokáig megoldatlan maradt.³ A szénányászatot – más ágazatokhoz képest – kevésbé érintette a gépek, berendezések leszerelése, a legtöbb helyen ugyanis sikerült megakadályozni ezek nyugatra szállítását. Mivel a létesítmények jórészt a föld alatt voltak, az állandó bányatérsegeket nagyrészt sikerült fenntartani.⁴ Azokon a bányamezőkön, amelyekben megkezdődhetett a termelés, több nehézséget is le kellett küzdeniük a szakembereknek: személyi problémákat, anyagihiányt. Továbbá gondoskodniuk kellett az élelmezésről és a műszaki szükségletekről, és mindehhez persze sok pénz kellett.

Az első világháborút megelőzően az ország széntermelésének mintegy 70 százalékát két nagy monopólium adta:

a Magyar Általános Kőszénbánya Rt., valamint a Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. (közkeletű nevén Salgó Rt.). A Salgó Rt. szénterületei elsősorban Salgótarján környékén voltak, de a 19. század végére kiterjesztette működését az ország északi és délkeleti területeire is, majd az 1900-as évektől nyugatra és a Dunántúl különböző részeire. A társaság ifjabb Chorin Ferenc irányítása alatt fejlődött nagyvállalattá, és az ő nevéhez fűződött a vállalat ipari konszernné alakítása is.⁵

A Magyar Általános Kőszénbánya Rt. (MÁK Rt.) 1891-ben kezdte meg működését. A borsodi és a tatai szénmedencében indult meg a termelés, a két világháború között azonban már az ország több részén voltak bányái. A Borsod vármegye területén fekvő bányákból 1910-ben külön vállalatot alapítottak Borsodi Szénbányák Rt. néven. A két nagy monopólium mellett fontos szerepe volt továbbá az 1829-ben alakult Első Duna-Gőzhajózási Társaságnak (DGT) is, amelynek tevékenysége három egymást kiegészítő területre terjedt ki: hajóépítés (így az Óbudai Hajógyár alapítása), folyami gőzhajózás és kőszénbányászat. Szénbányáit a 19. század végén Pécs környékén nyitotta meg, ahonnan az országban egyedülként termeltek ki igen magas kalóriaértékű feketekőszén. A vállalat a második világháború alatt német kézbe került, így 1945 után a potsdami egyezmény értelmében át kellett adni a Szovjetunióknak, és a bányák a Magyar–Szovjet Hajózási Rt. (MESZHART) tulajdonába mentek át. 1954-ben a magyar állam megvásárolta a vállalat részvényeit, és MAHART néven kivált belőle a hajózási ágazat, míg a DGT egykori bányái Pécsi Szénbányák néven önállósultak.⁶

Az 1930-as évek hazai bányáipara kitűnő erőket tudhatott magáénak mind a műszaki vezetők, mind a bányamunkások, valamint egyéb segéderők tekintetében. De már a háború alatt több bányamunkást vittek el hadimunkára,

1945 után pedig a bányáipar elvesztette vonzerejét: a magánkézben lévő bányák által biztosított korábbi kiváltságok és kedvezmények megszűntek (katonai- és adókedvezmény, szociális téren a bányászatban egyedülálló társiláda-intézmény a betegek, a munkából kiöregedettek, valamint az özvegyek és árvák segélyezésére).⁷ Többen – főként a fiatalabb korosztály – inkább a kevésbé veszélyes gyáriparban kerestek megélhetési lehetőséget. A téli időszakra a bányászatban munkát vállaló, alapvetően mezőgazdaságból élő „idénymunkások” vagy a termelés gyorsabb fokozására beállított „rohammunkások” csupán a mennyiségi termelésben nyújthattak segítséget, a minőséget csak szakképzett emberekkel lehetett biztosítani.

Gondot jelentett az élelmezés, a ruházat, a megfelelő lábbelik biztosítása, hiszen a háború alatt az anyag- és élelmiszerraktárak készleteit kifosztották. Az anyagszükséglet terén elsősorban a bányafa hiánya okozott gondot, mert a szovjet katonai vezetés a frontvonalakon lévő telepek teljes készletét lefoglalta. Bár ezeket a háború után felszabadították, a készletek egyre csökkentek, a hazai utánpótlás pedig kevésnek bizonyult a szükségletek fedezésére.⁸ Az ország egész területét sújtó közlekedési bénultság miatt – felrobbantott hidak, használhatatlanná vált vágányok és biztosítóberendezések, megrongálódott vasúti magasépítmények, üzemképtelen vasúti szerelvények – a bányákból nem lehetett a városokba, illetve a gyárakba szállítani a szenet, ami tovább nehezítette a még megmaradt ipari kapacitások hasznosítását. A visszavonuló német csapatok felrobbantották az összes jelentősebb Tisza- és Duna-hidat. A vágányok 35 százaléka, a kitérők 40 százaléka használhatatlanná vált. A vasúti hidak, biztosítóberendezések 76 százaléka, a vasúti magasépítmények 60 százaléka elpusztult vagy megrongálódott. Az ország 2800 mozdonyából csak 450, 45 ezer teherkocsijából mindössze 7000 maradt futóké-

pes, de 1945-ben ezek nagy részét is a Vörös Hadsereg vette igénybe katonai szállításokra.⁹

A szénhiányt tovább súlyosbította, hogy az ipari termelés biztosítása és a lakosság ellátása mellett az 1946. augusztus 1-jén meginduló jóvátételi szállításokat is teljesíteni kellett. Az 1945. január 20-i ideiglenes fegyverszüneti egyezmény 12. pontja értelmében ugyanis az okozott háborús károk részleges megtérítésére Magyarország a Szovjetunióknak 200 millió, Jugoszláviának 70 millió, Csehszlovákiának pedig 30 millió amerikai dollárt volt köteles fizetni hat év alatt.¹⁰ A tartozás döntő többségének kiegyenlítése áruszállítással, többek között a kibányászott nyersanyagokkal történt.

Az újjáépítéshez, az ország életének újraindításához elengedhetetlen volt a bányák termelésének mielőbbi beindítása. A kormány mindent igyekezett megtenni ennek érdekében. Az egyes intézkedések összehangolására 1945 decemberében létrehozták az Országos Gazdasági Főtanácsot,¹¹ a bányászat egységes irányítása érdekében pedig újjászervezték az Iparügyi Minisztériumot. (A háború alatt szovjet kézbe került bányák 1945 júniusa után ugyan az iparügyi miniszter hatáskörébe kerültek, de az átadás sok helyütt csupán formális volt, hiszen a szovjet parancsnokságok továbbra is kezükben tartották a szénszállítás feletti rendelkezés jogát.)¹² A bányagazgatás így 1945 után az Iparügyi Minisztérium, majd a Nehézipari Minisztérium, illetve később a Bánya- és Energiaügyi Minisztérium feladata volt.

A második világháború befejezését követő hónapokban – elsősorban a kommunista párt kezdeményezésére – már felmerült a szénbányák állami tulajdonba vételének gondolata, hiszen a jóvátétel, az újjáépítés, a megmaradt ipari kapacitások kihasználása és nem utolsósorban a lakások fűtése múlt a kitermelt szén mennyiségén. A bányák kiadásait azonban

nem tudta fedezni a rendkívül alacsony szénár. Az infláció miatt a béreket illetményszénben adták ki, de a kormány mindenáron megpróbálta megakadályozni, hogy a szénnel, az újjáépítés szempontjából alapvető nyersanyaggal fekete-piaci kereskedelmet folytassanak.¹³ A hiány csökkentésére 1945. május elsejére meghirdették az első országos munkaversenyt, mely után a Szakszervezeti Tanács június 15-én országos újjáépítési versenyfelhívást tett közzé. Ez azonban nem oldotta meg a problémát, sőt az üzemi bizottságok felállításával – amelyeket erősen befolyásolt a kommunista párt – csak tovább rontottak a helyzeten, hiszen már ekkor keresni kezdték „a széntermelést akadályozó” és a „munkafegyelmet lazító” „befurakodott munkáselemeket”.¹⁴ Az újonnan megalakult Gazdasági Főtanács már 1945 decemberében határozatban fogalmazta meg azt az igényt, hogy a belügy-miniszter „utasítsa a Gazdasági Rendőrséget, hogy a szén-spekulánsokkal könyörtelenül járjon el. Ezzel kapcsolatban felhívja a Gazdasági Főtanács az igazságügyminisztert, hogy súlyosabb esetben utasítsa az ügyészséget, a 6730/1945. M. E. sz. rendelet alapján¹⁵ halálos ítéletek meghozatalára tegyenek indítványt.”¹⁶

A kommunista párt a teljes hatalomátvételt követően az újjáépítésben, majd a tervgazdaság időszakában stratégiai ágazatként kezelte a szénbányászatot, ezért – más fontos területekhez hasonlóan – az irányítást saját megbízható embereinek a kezében akarta tudni. A szovjet gazdasági befolyás és irányítás szándéka azonban számos kulcsfontosságú területen, így a szénbányászatban is már a kezdetektől jelen volt. 1945. augusztus 27-én Gerő Ernő kereskedelmi és közlekedésügyi miniszter, valamint Bán Antal iparügyi miniszter öt évre szóló általános gazdasági szerződést írt alá Moszkvában Mikojan külkereskedelmi népbiztossal. Ez lehetővé

tette magyar–szovjet vegyes vállalatok alapítását a kohó- és vasiparban, a bauxitbányászatban, a timföld és az alumínium előállításában, a magyarországi kőolajlelőhelyek felkutatásában, a szénhidrogén kitermelésében és feldolgozásában, a szénbányászatban és a szén feldolgozásában, villamos erőművek építésében, a vegyiparban, a gépiparban, a légi, vízi és szárazföldi közlekedésben és a bankügy területén.¹⁷ Mindezt nagyban elősegítette a potsdami egyezmény is. Ilyen körülmények között lehetetlen volt szakmai szempontokat érvényesíteni, hiszen a politikai akarat mindent felülírt.¹⁸

Az 1945. október 24-én kiadott 10.000/1945. számú miniszterelnöki rendelettel a széntermelés biztosítása és a szénellátás tervszerű megszervezése – lényegében az államosítás előkészítése – érdekében az iparügyi miniszter irányítása alatt szengazdálkodási kormánybiztosságot állítottak fel.¹⁹ Másfél hónappal később, 1945. december 13-án lényegében ugyanezzel a hatáskörrel tárcaközi szénbiztosságot hoztak létre a Gazdasági Főtanács alárendeltségében. Ezzel kettős irányítás alakult ki a bányászatban, amely gazdasági szempontból előnytelen helyzetbe hozta a bányákat, az ellátás és a jóvátétel megszervezését.²⁰ Az Iparügyi Minisztérium keretében az országos államosítási főmegbízott irányításával megkezdtek munkájukat a vállalati és üzemi államosítási miniszteri biztosok, akik azonban nem tudtak úrrá lenni a nehézségeken.

A pénzügyi és ellátási nehézségek az infláció erősödésével még inkább érezhetővé váltak. Különös gondot okozott a szénhiány, hiszen az egész ipari termelést megbénította. A romló helyzettel a Magyar Kommunista Párt Központi Vezetőségének 1945. december 1-jei ülése foglalkozott, amelyen elfogadták a *Rendszabályok a széntermelés fokozására* című határozatot. Ebben – többek között – sürgették a teljesítményalapú bérezés bevezetését, az egy személyi felelős

vezetés visszaállítását és a mérnökök igazoló-eljárásainak mielőbbi befejezését.²¹ A javaslat legfontosabb pontja azonban az állami kezelésbe vétel volt, amelynek a javaslat szerint a bányák államosításáig kellett tartania.²² 1945. december 6-án a nemzetgyűlés az MKP kezdeményezésére kimondta, hogy még a folyó ülésszakban törvényt kell hozni a szénbányák államosításáról, ideiglenes rendeletként pedig jóváhagyták a szénbányák állami kezelésbe vételét.²³ Az államosítás egyfajta kényszermegoldást jelentett a bányatulajdonosoknak is, hiszen 1945 után az állami hitelek révén teljes pénzügyi függésben voltak az államtól. A kötött, csaknem hadigazdálkodás szabta meg cselekvési lehetőségeiket. Továbbá az 1945-ben újjászervezett üzemi bizottságok – ezek felállítását elsősorban a kommunista párt befolyását élvező bányászszakszervezet szorgalmazta – nem szabályozott hatásköre is folyamatos konfliktust eredményezett a tulajdonosokkal.²⁴

Ezt követően megindultak a tárgyalások. Az állami kezelésbe vett bányák a szociáldemokrata minisztérium kommunista államtitkárához, Nógrádi Sándorhoz tartoztak. A vita az államosításról így nagyrészt a minisztériumon belül folyt le. A két párt erre a területre is kiterjedő versengésében harmadikként megjelent az államosítást alapjaiban ellenzők hangja is.

Végül az országgyűlés 1946. május 25-én – ellenszavazat nélkül – fogadta el a szénbányászat államosításáról szóló törvényt. Az 1946. évi XIII. törvény 1946. január 1-jére visszaható hatállyal bírt. Állami kezelésbe került az alapvetően jóvátételre termelő Rimamurány–Salgótarjáni Vasmű Rt., a Ganz és Társa Villamossági Rt., Gép-, Waggon- és Hajógyár Rt., valamint a Weiss Manfréd Acél- és Féművek Rt. – ideértve mindazokat a belföldi vállalatokat is, amelyekben ezeknek az üzemeknek az érdekeltsége legalább 50 százalékos volt.²⁵ Államosították továbbá a bányák energiaellátását

szolgáló tizenhárom villamos erőtelepet. Szintén állami tulajdonba kerültek a telepek használatára rendelt iparvasutak, sodronykötél- és függősinpályák, brikettgyárak, szénleparló telepek és karbidgyárak. A cementgyárak és mészégető művek, a téglagyárak és mészüzemek továbbra is a részvénytársaságok közvetlen tulajdonában maradtak – ezeket 1948-ban államosították.²⁶ A törvény 27. paragrafusa kivételként említette meg az Urikány–Zsilvölgyi Magyar Kőszénbánya Rt. brennbergi bányáit, valamint a Rimamurány–Salgótarjáni Vasmű Rt. Ózd környéki, salgóbányai és kurityáni bányáit azzal, hogy ezek állami tulajdonba vételéről az Iparügyi Minisztérium külön rendelettel fog intézkedni. Ugyancsak kimaradtak a törvény hatálya alól azok a bányavállalatok, amelyek szénbányavagyona külföldi érdekeltségek tulajdonában volt – így a Borsod vidéki Bányai és Faforgalmi Rt., a szuhakállói bányüzem, valamint az Edelényi Kőszénbánya Vállalat Rt. edelényi bányüzeme. Kérdéses volt továbbá az ormospusztai „István” bánya ormospusztai bányüzemének, valamint a Szendrői Szénbánya Rt. szendrői bányüzemének sorsa – ezek külföldi érdekeltségének elismerését a csehek kérték.²⁷ Az 1946-os törvény nem érintette a már korábban is állami kézben lévő bányákat, valamint azokat a bányákat, amelyek 1945 után a potsdami egyezmény értelmében német tulajdonból – háborús kártérítés címén – a Szovjetunió tulajdonába kerültek.²⁸

A bányavállalatokat összefogó, újonnan létrehozott központi hivatalt 1946 őszén szervezték meg Magyar Állami Szénbányák Részvénytársaság (MÁSZ Rt.) néven, amelynek elnökségébe a kommunista és a szociáldemokrata párt delegált tagokat paritásos alapon, az intézmény felügyeletét pedig az Iparügyi Minisztérium látta el.²⁹ A részvények 51 százaléka az Iparügyi, 26 százaléka a Pénzügy-, 8 százaléka a Közle-

kedésügyi, 5 százaléka a Kereskedelem- és Szövetkezetügyi, 5 százaléka a Földművelésügyi, 5 százaléka pedig az Építés- és Közmunkaügyi Minisztérium tulajdonában volt. Ezeknek a minisztériumoknak az élén vagy kommunista, vagy szociáldemokrata miniszterek álltak. A MÁSZ Rt. igazgatásában a minisztériumok tulajdonuknak megfelelő arányban vettek részt. A vezérigazgató megbízatását az iparügyi miniszter a minisztérium hozzájárulásával hagyta jóvá.³⁰ Vagyis a vezérigazgató a kormány bizalmát élvezte. Az operatív irányítást – az állami tulajdonba vett szénbányák vagyónának kezelését és ügyvitelének ellátását – a társaság végrehajtó bizottsága végezte, amelynek tagjai a társaság igazgatóságából kerültek ki, vagyis szintén az Iparügyi és a Pénzügyminisztérium, továbbá a Gazdasági Főtanács képviselői voltak, az MKP vagy az SZDP tagjai.³¹ A társaság feletti főfelügyeleti jogot, valamint az igazgatóság elnökén keresztül az alkalmazottak feletti felügyeleti jogot az iparügyi miniszter gyakorolta. A bányákat a társaság központja, illetve a bányakerületi igazgatóságok irányították.³² Ráadásul a kormány 1946. november 22-én az ásványászati kutatási és bányaművelési jogát kilencvenkilenc év időtartamra a MÁSZ-ra bízta.

IGAZOLÁSI ELJÁRÁSOK

A kommunista párt már a kezdetektől biztos bázisként tekintett a bányászokra, akiknek csak egy része volt állandó szakmunkás, a többiek idényszerűen, a mezőgazdasági munka mellett, késő ősszel és télen vállaltak munkát. A meglévő, csekély létszámú szakképzett munkaerőt veszélyeztette az 1946-ban meginduló sváb kitelepítés is, hiszen a hazai bányavidékeken

jelentős volt a német nemzetiségűek aránya. A bányák vezetői a kitelepítési rendelet hatását katasztrofálisnak ítélték, és felléptek annak végrehajtása ellen.³³ 1947 elején a Mecseki Bányakerület Igazgatósága ezzel kapcsolatban a következőket jelentette a MÁSZ-nak: „Kitelepítendő munkásainknál az itt működő kitelepítési bizottság megkezdte a leltározást. A leltározás nem csak a volt Volksbund tagjainál, hanem azon munkásainknál is folyik, akik bár német anyanyelvűek, de magyar nemzetiségűnek vallották magukat. Ez a körülmény igen nagy elkeseredést váltott ki sok munkásunk lelkében. A legtöbben a német megszállás idején üldöztetésnek és végzetúrának voltak kitéve, és most egyforma elbírálás alá esnek a volt Volksbund-tagokkal. Ha a bányamunkásság a kitelepítés alól nem mentesül, úgy bányakerületünkben a termelés lényeges csökkenésével számolni kell.”³⁴ Tekintettel a növekvő szénigényre a rendeletet a szénbányáknál dolgozók esetében végül nem érvényesítették, sőt a 42.091/1947. (I. 4.) számú rendelet végleg kivette a hatálya alól azokat, akik 1946. április 1. előtt a bányáknál dolgoztak.³⁵ A MÁSZ Rt. továbbá igyekezett gondoskodni azoknak a bányászoknak a hozzátartozóiról, akiket 1944/1945 folyamán hurcoltak el a Szovjetunióba. A Mecsek környéki bányákból közel négyszázötven német származású bányászt fogtak le a Vörös Hadsereg katonái. Javaslat született arról, hogy fizetésük 40 százalékat feleségük, 5-10 százalékat pedig gyermekük részére folyósítsa a társaság.³⁶

A kommunisták igen hamar, már 1945-ben elkezdték szervezni a Magyar Bánya- és Kohómunkások Szabad Szakszervezetét, hogy ezen keresztül vonják érdekkörükbe a bányamunkásságot. Az MKP által indítványozott szociálpolitikai intézkedések kezdetben természetesen bizalommal töltötték el a bányásztársadalmat is. A „régí” szakemberek, főtiszt-

viselők már korántsem élvezték a politikai vezetés bizalmát. Jellemzően feszült volt a viszony a bányamunkások és a műszaki vezetők között is, sőt a munkások sok helyütt kifejezetten értelmiséggellenesek voltak. Az ellentétet csak fokozta a kommunista párt politikai propagandája, amely szólamaiban a munka hőseként aposztrofálta a bányászokat – egyébként teljes joggal, hiszen sok helyütt embertelen körülmények között és emberfeletti terheléssel kényszerültek dolgozni –, a valóságban azonban anyagilag és erkölcsileg egyre kevésbé becsülte meg őket. Az értelmiség helyzetét eleinte az igazolási eljárások, majd az egyre gyakoribbá váló koholt perek nehezítették meg, holott szakértelmük nélkülözhetetlen volt.

Az igazolóbizottságokat az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1945. január 4-i rendelete állította fel, hogy felülvizsgálják a közalkalmazottak és tisztviselők 1939. szeptember 1. utáni tevékenységét. A vizsgálat kiterjedt a közigazgatás különböző szintjeire, a bíróságokra, a közoktatásban dolgozóakra, a hadseregre, az állami vállalatokra és intézményekre is. A bizottságokat az öt politikai párt egy-egy delegáltja, egy jogász, valamint az igazolás alatt álló hivatal vagy vállalat egy dolgozója alkotta; hozzájuk csatlakozott később a szakszervezetek egy delegáltja.³⁷ Az igazolóbizottság háromféle határozatot hozhatott: az eljárás alá vont személyt igazolhatta, háborús bűncselekmény gyanúja esetén népbíróság elé utalhatta, illetve különböző szankciókkal sújthatta (megfeddés, áthelyezés, állásvesztés, nyugdíjigény megvonása stb.).

Az ipari vállalatok igazolásáról szóló rendelet főként a vezetőket és a kádereket sújtotta, annak – eleinte – elsősorban ők estek áldozatul. A műszaki szakemberek ellen folyt nyomozás irataiban – az eddig kutatások ismeretében – szinte minden esetben olyan munkások tanúvallomásait olvashatjuk, akik nyilvánvalóan nem értettek a szakmai problémákhoz,

ezért elsősorban a munkakörülményekről, a szakmai vezetőik politikai beállítottságáról, politikai megnyilvánulásairól, de gyakran egyéni sérelmeikről, személyes ellenszenvükről vallottak. Mint ismeretes, ezek sok esetben elegendőnek bizonyultak az elmarasztaló ítéletek meghozatalához. A bányászok és bányaiipari alkalmazottak igazolása sürgető feladat volt, ezért a Gazdasági Főtanács javasolta, hogy 1946. január 31-ig fejezzék be ezeket.³⁸

Korompay Lajos (1882–1968) okleveles bányamérnöknek, a Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. vezérigazgató-helyettesének ügyét az elsők között tárgyalta a részvénytársasághoz kiküldött igazolóbizottság. Korompay 1905-ben szerzett bányamérnöki oklevelet a Selmeczi Akadémián, majd a Salgótarjáni Kőszénbánya Rt.-hez került. Előbb Petrózsényban, majd Dorogon dolgozott, ahol üzemvezető, később igazgatóhelyettes lett. 1923-ban kinevezték a várpalotai bánya igazgatójának. Itt a lignitbányászat vezetőjeként felderítette a medence szénvagyonát. 1935-ben elindította Várpalotán a vájárok szakoktatását és bányahatósági vizsgáztatását, továbbá az ő kezdeményezésére épült meg a munkás- és tisztviselőtelep a városban. 1939-ben a társaság salgótarjáni vállalatának élére került, 1944–1945-ben műszaki vezérigazgató-helyettes volt.³⁹

A Salgótarjáni Kőszénbánya Rt.-hez 1945-ben kiküldött igazolóbizottság két bányamunkás terhelő vallomása alapján folytatta le az eljárást Korompay ellen. 1945. április 30-án kihirdetett, szám nélküli (!) határozatuk Korompayt állásvesztésre, valamint saját és hozzátartozói nyugdíjigényének megvonására ítélte. A bizottság „vizsgálata” szerint Korompay korábban a Magyar Élet Pártja (MÉP) elnöke volt, a munkásokkal szemben antiszociálisan viselkedett, és – bár bizonyítani nem tudták – azt is neki rótták fel, hogy a németek kivonulásával több bányamérnök és tisztviselő is elhagyta munkahe-

lyét. Az elmarasztaló határozat ellen Korompay előbb szóban, később írásban is fellebbezett. Több, akkor már részben vezető hivatali beosztásban dolgozó bányaműszaki szakember nyilatkozatát mellékelte az ellene szóló vádak cáfolására. A népbíróság 1946. augusztus 30-án tárgyalta az ügyet, figyelmen kívül hagyva a Korompay mellett szóló nyilatkozatokat és a bejelentett tanúk meghallgatását, utalva arra, hogy „az igazolás alá vont által a fellebbezési eljárás során kért további bizonyítást mellőzte a népbíróság, mert attól az ügy érdemét befolyásoló eredmény nem várható, s egyébként az ügyet kellően felderítettnek és érdemben elbírálnak láttá”.⁴⁰ A tanácsvezető bíró szerint ugyanis, „ha valóban megfelelnek a valóságnak azok a tények, amiket az igazolás alá vont bizonyítani kívánt, azok nem szüntetik meg azoknak a tényeknek a kihatásait, amire az állásvesztő határozat hivatkozik, és csak mint méltánylást érdemlő körülmények vehetők figyelembe”.⁴¹ A további indoklás jól mutatja a korszak jogi szabályozásának tágan értelmezhető lehetőségeit. A népbíróság „méltányolta” a fellebbezési eljárás során becsatolt nyilatkozatokat, amelyekből megállapítható, hogy „az igazolás alá vont a munkásság szociális érdekeit is szem előtt tartotta, és ezekre a méltánylást érdemlő körülményekre tekintettel mondotta ki azt, hogy az igazolás alá vont családtagjait megillető nyugdíjigény továbbra is fennmarad”. Korompay később így írt erről:

Végzett munkáimról nem kívánok szólni, ezeknek maradandó nyoma maradt Salgótarjában, Várpalotán meg Dorogon, de meg kívánom említeni, hogy ez alatt a 27 esztendő alatt mintegy 15 ezer ember dolgozott a kezem alatt. Ha angyal lettem volna, úgy is akadt volna a sok ezer ember között egynehány, akinek ügyét-

baját nem tudtam kívánsága szerint elintézni, bennem látta a hibát, a rosszindulatot, mint Kis-házi János is, az egyik salgótarjáni tanú, aki szoptatási segélyt követelt (nem kért, mert ittas volt) halva született gyermeke után, amit természetesen az akkor érvényben lévő OTI szabályok szerint nem lehetett megadni, s így bár a segély helyett (kb. 36 pengő volt) 20 pengő vállalati segélyt utaltam ki részére, mégis ellenem tanúskodott, s már akasztófán szeretett volna látni.⁴²

Szakemberekre azonban szükség volt, így a nem vezető beosztású bányaműszaki értelmiség többségét vagy igazolták, vagy utólag mentesítették az elmarasztaló határozat alól, és visszavették a vállalatokhoz. Több bányamérnök esetében – a kommunista és a szociáldemokrata párt, valamint a szabad szakszervezet képviselőinek részvételével megtartott – üzemi bizottsági ülésen, „üzemi érdekre” hivatkozva döntöttek a B-lista rendelkezésének hatálytalanításáról.⁴³

A később letartóztatott és elítélt dr. Mohi Rezső bányamérnök 1946-ban, az OMBKE éves közgyűlésén még bizakodó volt – hozzáértő műszaki szakemberként nem is mondhatott mást. Mégis, az általa említett kettősség vált szét később véglegesen nem csak a szénbányászatban, de az országra ráerőltetett szovjet típusú irreális gazdaságpolitikában is: „Most már a személyi ügyeket a használhatóság, a szakszerűség alapján rendezzük: legyünk igazán demokraták és közösségben élők. Elsősorban dolgozzunk és a párt-érdekeket az egyetemes nemzeti – esetünkben a bányászati – szempontoknak alá rendeljük. Ez a közösség érdekének a követelménye.”⁴⁴ Azonban az efféle optimizmusra nagyon hamar rácaffolt a politika.

A TERVGAZDASÁG BEVEZETÉSE

1946. augusztus 1-jétől, a forint kibocsátását követő általános pénzhiány idején a MÁSZ bevételei nehezen és lassan folytak be. Csak máról holnapra tudott gazdálkodni, akadózott a bérfizetés, az anyag- és élelembeszerzés. A bányászok munkája továbbra is hősiességet és önfeláldozást kívánt. A termelés növeléséért érzett felelősséggel párhuzamosan a bányászok sokszor juttatták kifejezésre elégedetlenségüket – annál is inkább, mert az államosítástól gyökeres változást vártak.

Ilyen körülmények között a széntermelés fokozásának szinte egyetlen eszköze a létszám növelése volt. 1946 őszétől a fizetések rendszeressé válásával, az ellátás fokozatos javulásával valamelyest emelkedett a bányászok munkateljesítménye, ugyanakkor a termelés jócskán elmaradt az 1945 előtti időszakhoz képest.⁴⁵ A mennyiségi problémákon kívül egyre nagyobb gondot jelentett a szén minősége. Ugyanis a háború alatt és az 1945 utáni időszakban szinte minden bányában a könnyen lefejtethető területeken dolgoztak. Mivel elhanyagolták az előkészítő munkákat, a rendelkezésre álló szén általában rosszabb minőségű volt, mint korábban. Ez a helyzet az erőltetett ütemű tervgazdálkodás bevezetésével a későbbiekben rengeteg problémát vetett fel.

A helyreállítás zavartalansága, valamint a termelés mennyiségi növelése érdekében stratégiai fontosságú volt, hogy a MÁSZ Rt., ha szűk keretek között is, de hosszú távra tudjon ütemezni. Az 1946 őszén elkészült hároméves szénbányászati terv első változatában még mindig a helyreállítás élvezett elsőbbséget. A termelés mennyiségi növelése mellett csak másodlagos szempont volt a kitermelt szén minőségének javítása. A hároméves terv tényleges beindítását egy

ügynevezett hét hónapos „felfutási terv” előzte meg, amely 1947. január 1-jén lépett életbe, célja pedig a bányák előkészítése volt. A tervszerűbb gazdálkodás 1947 februárjában kezdődhetett meg; a pénzellátmányok kiutalása és felhasználása koncentráltabbá vált, bár a MÁSZ még jó ideig kénytelen volt a beruházási keret nagy részét deficitpótlásra fordítani. A hét hónapos tervre szánt 56 milliós beruházást megközeleíteni sem tudták.⁴⁶

Az 1947. augusztus 1-jén meginduló hároméves terv általános irányelveit – a feladatokat és a hozzájuk rendelt források nagyságát – az Országos Tervhivatal dolgozta ki. A hároméves terv egyelőre csak az újjáépítés lezárását és a háború előtti utolsó békeév, az 1938-as termelési szintjének meghaladását tekintette feladatának. Távolabbi célkitűzése pedig – amely végül nem teljesült – az volt, hogy korszerűsítsék az iparágat, javítsák a kitermelt szén minőségét és fokozzák a termelést. A jelentős szénhiányból és a növekvő szükségletekből kiindulva a terv készítői a gyorsan lefejtethető telepekkel rendelkező borsodi szénmedencében kívánták felhasználni a legnagyobb beruházási összegeket.⁴⁷

A terv által kitűzött célok azonban csak nagyarányú és kiszámítható állami finanszírozás mellett voltak teljesíthetők. A MÁSZ Rt. több alkalommal is az Iparügyi Minisztériumhoz fordult, hogy a beruházási összegeket tervszerűen utalják át, mert azok felhasználása csak így lehet gazdaságos. Ellenkező esetben a széntermelés mennyiségének rohamos visszaesése várható.⁴⁸ 1947 októberében a MÁSZ felterjesztést küldött a minisztériumhoz: ebben a feladatokat összefoglalva a beruházások pontosabb és emelt összegű kifizetését kérték. A felterjesztés azért is érdekes, mert sok olyan problémát megfogalmaz, amelyeket később, az 1950-es évektől lefolytatott perekben a letartóztatott bányamezőnökök ter-

hére róttak. Ilyen volt például a szén minőségének kérdése. Ahogyan már ekkor utaltak rá, „a rendkívül rövidre szabott határidő megakadályoz abban, hogy a termelés előírt mennyiségének betartása mellett a szén minőségében bizonyos eltolódás a nagyobb fűtőértékű szenek rovására be ne következzen”. A magas kalóriatartalmú tatai–dorogi szénmezők kapcsán a beszámoló utal rá, hogy Dorog „az 1941. évben érte el virágzásának csúcspontját, azóta rohamosan esik jelentősége úgy a szénmennyiség, mint a minőség tekintetében”. Így a hároméves terv sem számolt a szénmező jelentős fejlődésével. Ehhez hasonlóan a tatabányai kerület fejlesztése is csak gépesítéssel és újabb feltárásokkal volt lehetséges, de a pénz- és időhiány miatt – több másik szénmedencéhez hasonlóan – erre az 1950-es évek elején nem nyílt lehetőség. Ekkoriban csupán a borsodi szénmedence,⁴⁹ Komló, illetve a lignitre épülő Mátra-vidéki mezők fejlesztésére volt esély, hiszen – mint fogalmaztak – „feltárás útján gyors fejlődési lehetőséget csak a gyengébb szeneink adnak. A minőség fokozása fokozódó többletköltséget és időt igényel.”⁵⁰

Meg kell említeni a MÁSZ Rt.-n belüli feszültségeket is, ami az egyéb külső tényezők mellett szintén megnehezítette a hatékony munkát. A társaság igazgatóságának 1947. október 8-i ülésén az egyik igazgatósági tag nehezményezte, hogy az ügyvezetőség, vagyis a végrehajtó bizottság „elmulasztotta azt, hogy az igazgatósággal a 3 éves tervet ismertesse”. Ezért felkéri az elnököt, hogy utasítsa az ügyvezetőséget a hiány pótlására és minden igazgatósági tag részére egy-egy példányt juttasson el. Vagyis két hónappal az után, hogy a hároméves terv törvényerőre emelkedett, annak tartalmát még nem ismerték az igazgatóság tagjai, akiket ténylegesen felelősség terhelt a terv helyességéért és végrehajtásáért. Továbbá a felszólaló beszámolt arról is, hogy a havonta megtartott termelési érte-

kezetekre az igazgatósági tagokat nem hívták meg, így az ott elhangzottakról sincsenek ismereteik.⁵¹

Mivel az állami folyósítások egyre csökkentek, a termelés biztosítása érdekében a beruházásokat is ennek megfelelően kellett módosítani. Ennek eredményeként a helyreállítás céljával meghirdetett hároméves terv a kitermelt szén mennyiségét tekintve sikeresen zárult, sőt az eredetileg tervezett három évet két év öt hónapra rövidítették le. A minőség azonban nem érte el a békeidőszakét. A termelés növekedése nem a korszerűsítés eredménye volt, és a fejlesztések elmaradása megszabta az elkövetkező évek termelési lehetőségeit is: a gépesítés alacsony szintje miatt prognosztizálni lehetett a szénhiányt a következő évekre.⁵²

A hosszabb távú termelés biztosításának elemi feltételei hiányoztak: hiány volt csillékbén és vagonokban, a szállításhoz szükséges villamos mozdonyokhoz nem volt transzformátor – a borsodi kerületbe a mozdony sem érkezett meg –, az alapvető villamos berendezések hiánya veszélyeztette az üzemek működéséhez szükséges áramellátást, sok helyen pedig a szállítószalag hiánya okozott fennakadást.⁵³

A MÁSZ Rt. 1948 közepén több szanalási tervet is kidolgozott költségeinek és felhalmozott hiteleinek csökkentésére. A kitűzött célt elsősorban létszámleépítéssel kívánták elérni, így csökkentve a termelési költségeket. Mivel ez nem bizonyult elegendőnek, augusztusban megkezdődtek a társaság decentralizálásának előkészületei. Még a hároméves terv befejezése előtt, 1948-ban felszámolták a MÁSZ Rt.-t. Helyette létrejött a Szénbányászati Ipari Igazgatóság⁵⁴ a bányakerületekből megalakult szénbányászati ipari központokkal,⁵⁵ valamint az alájuk tartozó nemzeti vállalatokkal.

Az MDP 1948 júniusában elfogadott programnyilatkozata még mindig „a minőségi ipari munkaerő fejlesztését”

tekintette az iparfejlesztés célszerű irányának. Mivel azonban Moszkva az újabb világháború vélt vagy valós veszélyére hivatkozva a hadiipar erőltetett felfuttatását követelte, Rákosi Mátyás 1948 novemberében az MDP KV ülésén szakított a korábbi irányelvekkel, és immár nyíltan megfogalmazta az ország szovjetizálásának szándékát.⁵⁶ A „sztálini iparosítási tervnek” eleget téve leszögezte, hogy az iparosítást a nehézipar – benne a szénbányászat – munkaerő-állományának hatalmas arányú, mintegy 300 ezer fős növelésével kell megoldani úgy, hogy más gazdasági ágak dolgozóit csoportosítják át az iparba. Ez a döntés alapvetően meghatározta a bányászat jövőjét, és a bányásztársadalom teljes átalakulását eredményezte.⁵⁷ A termelés növelését tehát továbbra sem a korszerű technikai feltételek megteremtésével próbálták elérni, hanem nagy tömegű új, de szakképzetlen munkaerő alkalmazásával.

1949-től tehát – az újabb világháborút vizionáló propaganda közepette – a hadiipari kiadások szabták meg az ország gazdaságpolitikáját, az iparfejlesztés irányát. Az ennek feltételeit megteremteni hivatott ötéves terv jócskán meghaladta az ország teherbíró képességét: azt a célt tűzte ki, hogy az agrár–ipari struktúrájú Magyarország ipari – mégpedig nehézipari túlsúlyú – ország legyen. 1949 tavaszán Gerő Ernő, a Népgazdasági Tanács⁵⁸ vezetője, az elkövetkező évek gazdaságpolitikájának fő ideológusa beszédében így fogalmazott: „Jelenleg iparunk és az egész népgazdaságunk gyors fejlődésének legfőbb akadályozója, hogy nem termelünk elég vasat, acélt. Ezért ötéves tervünk alapkérdése vas- és acéltermelésünk fejlesztése olyan ütemben, amelyre nincs példa a magyar történelemben.”⁵⁹

A sztálini hidegháború fegyverkezési doktrínáját hamar magáévá tette a magyar pártvezetés: „A beruházásokat min-

denkor a politikai szempontok szabják meg, és a gazdasági mutatók csak másodlagos szerepet tölthetnek be.”⁶⁰ Az első öt éves terv a magyar gazdaság történetének legirrealisabb középtávú terve volt, amely a gazdaságban súlyos aránytalanságokhoz és az életszínvonal jelentős visszaeséséhez vezetett. Miután a szénbányászat a hároméves tervet hivatalosan két és fél év alatt teljesítette, a gyorsan fejlődő ipar növekvő energiaigényét az első öt éves terv a széntermelés megduplázásával akarta biztosítani.

A háborúra készülve a „fejlesztés” fő iránya a bányászat és a kohászat lett. Az 1949-ben elfogadott öt éves tervről szóló XXV. törvény a széntermelést évi 11,5 millió tonnáról 1954-re 18,5 millió tonnára kívánta növelni. Az 1951-ben elfogadott II. törvény (ti. az 1951. évi II. törvény az öt éves tervről szóló 1949. évi XXV. törvény módosításáról) a kitermelt mennyiséget már 27,5 millió tonnában határozta meg. Az ezt biztosítani hivatott, eredetileg előirányzott 2 milliárd 465 millió forintot kétszeresére, 4 milliárd 800 millió forintra emelte fel. Az egyes bányamedencék feladatait eltérő mértékben határozták meg. Kiugróan magas volt Mátraalja 1300 százalékos fejlesztése, amely mögött az erőmű igényei álltak. A várpalotai bányászat 280 százalékos fejlődése az inotai erőmű kiszolgálását célozta. A komlói 300 százalékos fejlesztés szintén a célbányászat, a Dunai Vasmű (1951 és 1956 között Sztálin Vasmű) kokszolható szénrel való ellátásával magyarázható.⁶¹ Általános igények kiszolgálására átlagon felül nőtt a közép-dunántúli bányamedence termelése. Az átlagnak megfelelően nőtt Borsod, Nógrád és Ózd vidékének bányászata. Mérsékelt maradt viszont a Komárom megyei barnaszén bányászatának fejlesztése – például Dorogon mindössze 117 százalékos. Pécsen 130 százalékos fejlesztést hajtottak végre.⁶²

Az iparhoz képest alacsony beruházási arányok és a mezőgazdaságból élők fokozódó ellehetetlenítése miatt sokan a nehéziparban, ezen belül is a bányászatban kerestek megélhetést. A politikai propagandában a lehető legnagyobb megbecsülést igyekeztek biztosítani a bányászoknak, a bérek tekintetében azonban – habár a fokozatosan elszegényedő országban a bányászok kiemelkedően magas fizetést kaptak – a jövedelmek reálértéke csak a háború előtti szintet érte el.⁶³ A bányászatban csakúgy, mint a nehézipar más ágazataiban szigorú intézkedésekkel akadályozták meg a munkahely-változtatást. Kötelező lett a munkaerő-közvetítés, és ha valaki elcsábított egy munkást ezekről a kiemelt területekről, hathavi börtönnel lakolt.⁶⁴

A nagyarányú munkaerő-beáramlás is számos problémát okozott. Az új embereket nem volt idő betanítani. Szakmunkásokból hiány mutatkozott, ezért gyorstalpaló iskolákat hoztak létre. A régi és az új munkások között fokozatosan nőtt a feszültség, ami az egymás iránti bizalomra épülő bányaművelésben komoly gondot okozott.⁶⁵ A világháború előtti egységes, hierarchizált bányászság felhígult. A már 1946-tól tapasztalható feszültség állandósult egy olyan munkahelyen, ahol mindennapos volt az életveszély, és különösen fontos lett volna a tapasztalat, illetve a bizalom alapuló, közös munkavégzés.⁶⁶

Az 1950. november 26-án Tatabányán megrendezett országos bányászértekezleten az iparági és szakszervezeti vezetők mellett Rákosi Mátyás is beszédet mondott – teljesen figyelmen kívül hagyva a gondokat, a bányászok már amúgy is emberfeletti erőfeszítéseit.

Nem elég nekünk a bányász, nekünk szocialista bányász kell. És én most tovább megyek. Azt mondom: nem elég a bányászatot emelni, nekünk

*szocialista bányászatot kell létrehozunk. És meg kell értenie mindenkinek, hogy a szocialista bányász az már egész más, mint a régi vágású bányász. [...] Legyenek tudatában annak, hogy mögöttünk áll a mi hatalmas harcedzett pártunk, és legyenek tudatában annak is, hogy minden csákányütéssel, minden csille szénnel segítik fölépíteni nemcsak a magyar népi demokráciát, a magyar szocialista államot, de segítenek megvédeni békénket, segítenek győzelemre vinni azt a nagy ügyet, amelyet immár nyolcszázmillió béketábor képvisel, amelynek élén ott áll fölszabadítónk, a nagy Szovjetunió és mindannyiunk szeretett, bölcs vezére, a mi Sztálin elvtársunk.*⁶⁷

1951-ben a világpolitikai események miatt és az első tervidőszak túlteljesítésén felbuzdulva tehát tovább emelték a tervszámokat, a politikai vezetés a tervek többszöri pótlólagos módosításával válaszolt a nehézségekre. A beruházások pontatlan tervezése miatt azonban mindenütt kevésnek bizonyultak a nemzeti jövedelemhez képest ugyan magas, de rendkívül rossz arányban és hatékonysággal elosztott fejlesztési összegek. Az önmagában irracionálisnak tekinthető, erőltetett ütemű fejlesztést tovább fokozta a Kremlben 1951. január 8-án megtartott értekezlet, amely az európai szocialista országok számára utasításba adta a hadseregfejlesztés ütemének további gyorsítását. Az ennek megfelelően az 1951. évi II. törvénnyel – természetesen szovjet irányítással és jóváhagyással – módosított első ötéves terv még nagyobb követelményeket állított a nehézipar, illetve az annak feltételeit megteremtő anyagellátás (szénbányászat) elé.⁶⁸ Az MDP Politikai Bizottsága (PB) 1951 májusában

az elmaradt ágazatokat – így a szénbányászatot is – a tervtől való elmaradás „minden erővel” történő behozására szólította fel.⁶⁹ Rákosi Mátyás 1951 októberében az MDP KV és a Bánya- és Energiaügyi Minisztérium (BEM) Tatabányán megrendezett bányászkonferenciáján, majd novemberben az MDP KV ülésén már többek között a műszaki vezetést okolta az elmaradásért. Azt viszont ő is kénytelen volt elismerni, hogy az új gépek használata csak fokozatosan növelheti a kitermelt szén mennyiségét.⁷⁰ Bár egyre több új gépet állítottak be, ezeket még nem tudták kezelni. Rákosi továbbá – kijelölve a „helyes utat” és a háttérben már megindult felelőskeresést – leszögezte, hogy „a párt erőfeszítései csak úgy lesznek eredményesek, ha maguk a műszaki vezetők gerincesen kiállnak a munkafegyelem megszilárdításáért, megvalósítják az egyéni felelősséget, félredobják a kirakatpolitikát, és azon fognak gondolkodni, hogyan lehetne a tervet teljesíteni, nem pedig azon, hogyan lehet a terv nemteljesítését megindokolni”.⁷¹ Első lépésként néhány hónap alatt sorra leváltották a bányák államosítása óta tevékenykedő vezető szakembereket – azokat, akik nem tartották reálisnak és keresztülvihetőnek a felemelt tervszámok teljesítését –, és másokat állítottak a helyükre.⁷²

A TRAGIKUS KÖVETKEZMÉNYEK

Az 1945 és 1949 közötti időszak tehát jelentős változásokat hozott a bányászat valamennyi ágazatában. Az olyan megoldatlan problémák, mint a beruházások hektikus volta, a korszerűsítés mellőzésével túlerőltetett termelés vagy a szakképtelenség miatt nőtt a súlyos, több halálos áldozatot köve-

telő bányaszerencsétlenségek száma. A teljesség igénye nélkül említjük meg a legsúlyosabb eseteket.

1945. szeptember 13-án Brennbergbányán tizenhat, a következő év január 23-án hat bányász halt meg szénporrobbanás következtében. Az egykori beszámolók szerint a hiányos műszaki felszerelés és a munkavédelmi berendezések elégtelensége is közrejátszott a szerencsétlenségek bekövetkeztében.

1947. január 20-án Dorogon, a X. aknai bányauzem területén szén öngyulladásától bányatűz keletkezett. Az annavölgyi Zsigmondy-bányamezőben az ezt követő robbanás során felszabadult szén-monoxid harmincegy bányász életét oltotta ki, huszonhat személy pedig súlyosan megsebesült. Az ország hősi halottaknak tekintette az áldozatokat, sőt társadalmi gyűjtés indult a hozzátartozók részére. A sebesülteket sorra látogatták a politikusok, szeretetcsomagokat osztottak ki nekik. A nemzetgyűlés 1947. január 21-i ülésén Kéthly Anna napirend előtti felszólalásban emlékezett meg a szerencsétlenségről, az okokat azonban furcsa módon rossz helyen kereste: „A szerencsétlenség annak a rablógazdálkodásnak következménye, amely különösen a világháború alatt végsőkig fokozta a termelést, de a termelőeszközök felújításától és korszerűsítésétől, valamint a munkásvédelem korszerűsítésétől makacsul elzárkózott.”⁷³ A felszólalás híre az ekkor Svájcban tartózkodó Chorin Ferenchez is eljutott, aki az iratok szerint erősen nehezményezte a képviselő asszony vádjait. A temetésen mind a politikai pártok és vezetők, mind a bányavállalatok képviseltették magukat – így jelen volt többek között Tildy Zoltán köztársasági elnök, Bán Antal iparügyi és Rajk László belügyminiszter, valamint Vas Zoltán és Rákosi Mátyás is.⁷⁴

Az ügy vizsgálata során, 1947. február elején őrizetbe vették Ládai (Schmidt) Jenő bányamérnököt, a dorogi bánya

üzemvezető főmérnökét.⁷⁵ Az első megállapítások szerint látta, hogy füst önti el a bánya területét, azonban csak később intézkedett. A Pestvidéki Államügyészség „gondatlanságból elkövetett emberölés vétsége” miatt emelt vádat Schmidt és három másik szakember ellen. A tárgyalást a szerencsétlenség helyszínére tűzték ki, március 18-i dátummal.⁷⁶ A tárgyalásról egyelőre nincsenek pontos információink, de egy későbbi vallomás szerint maguk a szakemberek sem tudták kideríteni, hogy mi okozhatta azt a szén-monoxid-dugót, amely a bányászok halálához vezetett.⁷⁷ Schmidt ellen megszüntették az eljárást, és szabadon engedték.⁷⁸

1947. május 2-án a Miskolc melletti perecesi bányatelepen, az egyes aknákat összekötő vasútvonal egyik alagútjának átépítése során következett be a szénmedence legsúlyosabb bányaszerencsétlensége. Műszaki hiba miatt az alagútban kisiklott a tizenhárom szenes és kilenc személyszállító kocsiból álló vonat egyik kocsija. Ez lerombolta az alagút biztosítószerkezetének egy részét, aminek következtében omlás történt, és az így betörő homok kilenc ember életét követelte.⁷⁹ Az alagutat azóta betemették, egykori bejáratánál emlékmű őrzi az áldozatok nevét.

1947. október 11-én este a MESZHART pécsbányai Andrásházában tűz ütött ki. Az oltási és mentési munkálatok során öten meghaltak. A bányaszerencsétlenségről cikkező *Népszava* az alábbiak szerint adott hangot a kommunista propagandának: „Minő konok következetesség, hogy mindig dolgozó emberek pusztulnak el a közösségért. Minő következetesség, hogy az újjáépítés hősi halottjai között nem akad bankár és nem akad fezőr és nem akad feketéző... Itt, bányászaink sírjánál válik végzetesen ketté a dolgozók és a henyélők Magyarországa. A mi bányász hőseink vádolják a nemzet rombolóit és biztatják az élő dolgozókat. A mi bányász

elvtársaink, kik a föld mélyében lelték halálukat, nemcsak jelképpel, hanem a valóság rideg s fölemelő tényeivel támogatnak bennünket.”⁸⁰ 1948. április 7-én ugyanitt az András aknában sújtólégrobbanás történt, amelynek következtében öt személy vesztette életét, három pedig súlyosan megsebesült. A szerencsétlenség 1950-ben politikai színezetet kapva ismét előkerült a későbbiekben részletesen is tárgyalt 1950-es pécsi MESZHART-ügyben. A *Bányászati és Kohászati Lapok* (BKL) 1948-tól egyre szűkszavúbban számolt be a balesetekről. Az 1948. évi pécsbányai robbanásról már nem is közölt semmiféle híradást.

Az oroszlanýi XVII. aknában 1948. július 12-én bekövetkezett robbanás négy halálos áldozatot követelt. A még aznap megindult helyszíni vizsgálat szerint az addig sújtólégmentes akna elővájásaiba beszivárgások történtek. A feltérési munkák során végzett – a II. sz. alapköléről történő – harántvágat hajtása közben, egy vető mentén nagyobb mennyiségű sújtólég áramlott a bányatérsgbe. Az így felhalmozódott metán meggyulladt, majd sorozatos robbanásokat követően romboló és perzselő hatást fejtett ki a vágatban. A szerencsétlenségről röviden cikkező BKL – az első vizsgálatokra hivatkozva – gondatlanságról számolt be, és ígéretet tett arra is, hogy a későbbiekben közlik majd a hatósági vizsgálat eredményét.⁸¹ A hatósági vizsgálatról nincsenek adataink, az ügyben eljárást lefolytató MÁSZ Rt. fegyelmi bizottságának jegyzőkönyvei azonban részben hozzáférhetők. A bizottság műszaki hiányosságot és emberi mulasztást is megállapított, azonban tényleges és közvetlen szakmai felelősséget nem. Mindezek alapján az érintettek mielőbbi munkába állítását szorgalmazták volna, de nem mertek végleges döntést hozni, hátha az eltér majd a bírósági ítélettől. Ezért további szakértői vélemény kikéréséről és a bányakapitánýság bevo-

násáról döntöttek. Az így lefolytatott újabb vizsgálat hasonló eredményre jutott: megállapította mindenekelőtt a szellőztető berendezés hiányosságait – a légajtók rossz elhelyezését és beépítését –, valamint többszöri, elsősorban a túlterheltségnek és a feszített tempónak betudható emberi mulasztást. A kezdeti stádiumban lévő, feltérás alatt álló bányában az év elején mértek először metánt, nagyobb, 5 százalékot meghaladó mennyiséget pedig éppen a szerencsétlenség előtti estén. Ekkor a bejárást végző lómester becsukta a légajtókat, hogy kiszellőzzön a vágat. A metán jelenlétét azonban csak szóban jelezte. A szerencsétlenség reggelén a műszakot kezdő Szalai Jenő üzemaknász arra adott utasítást a munkába álló csapat vezetőjének, hogy lámpával mérje meg a sújtólég mennyiségét, és ha az túllépi a biztonsági határt, akkor hagyják el a munkahelyet, amíg a bánya kiszellőzik. A szerencsétlenül járt csapat tagjai azonban kevesebb sújtóleget találtak, ezért lent maradtak dolgozni. Időközben valaki kinyitotta a lég-híd egyik ajtaját, így a szellőzés nem volt megfelelően biztosított. A besűrűsödött metán felhúzta a kiakasztott biztonsági lámpa lángját, ami úgy átizzította a kosarat, hogy az begyújtotta a sújtóleget.⁸²

A balesetek száma a statisztikai adatok szerint elsősorban 1948-ban nőtt meg, a hároméves tervvel meghirdetett túlerőltetett termelés következtében – főként a hozzá nem értés, a megfelelő gépek, biztonsági berendezések, valamint a túlterheltségből adódó állandó szakmai felügyelet hiánya miatt.⁸³ Csak ebben az évben a bányaszerencsétlenségek összesen hatvanhét halálos áldozatot követeltek.⁸⁴ Mindez előtérbe helyezte a baleset-elhárítás és az iparoktatás kérdését is. A második világháborút követő időszakban – ahogyan arról korábban már szó esett – jelentősen átalakult a szén-bányászatban dolgozók összetétele, hiányoztak a komoly

tapasztalattal rendelkező szakemberek. Újra kellett gondolni a vājár- és segédvājárképzést, valamint a baleset-elhárítási oktatást.

Az a fajta hatalmi szándék, amely a bányaszerencsétlenségek mögött is politikailag orientált célzatosságot velt felfedezni, a vizsgált esetek alapján ténylegesen 1950-től körvonalazódik. A bányászatban előforduló balesetek, a kívüllók és hozzá nem értők számára nehezen érthető, rendkívül összetett működési törvények miatt a hatalmi gyanakvás a bányászat vezetői, meghatározó szakemberei elleni szabotázsperekbe torkollott, tovább rontva ezzel a bányászati vezetőknek a háború utáni igazolási eljárásokkal már amúgy is bizonytalanra vált helyzetét. A tervektől való elmaradás, a geológiai adottságokból következő vízbetörés, egy kötélszakadás vagy egy csille kibillenése a vágányról szintén gazdasági kártevés gyanúját vonhatta maga után.⁸⁵

Az „ipari szabotázs felfedezése” a szénbányászatban, valamint „a külföld pénzelt szabotőr” legendája elsősorban nem a hazai hatóságok „érdeme” volt, hiszen létezett a követendő szovjet példa. 1928-ban, a kulákság elleni harc megindításával egy időben Sztálin egy másik társadalmi csoporttal, a „régir rend” értelmiségéből kinőtt vezető szakemberekkel szemben is frontot nyitott. Az 1923-tól Egyesített Állami Politikai Igazgatóság (OGPU) néven működő szovjet titkosszolgálat 1928-ban leplezett le egy „ipari szabotázskísérletet” a Donbasz-medence sahtinszki járásában. A vádak alapján néhány hét leforgása alatt a „burzsoá szakembereket” foglalkoztató és nyugati pénzügyi körökkel kapcsolatban álló Donugolj nagyvállalat ötvenhárom munkatársa került bíróság elé – többségében vállalati mérnökök, tisztviselők. Tizenegy vádlottat ítéltek halálra, közülük ötöt ki is végeztek. A példastatuálás szándékával lefolytatott ún. Sah-

ti-perként elhíresült koncepció eljárás a későbbiek során „elégéses” indokkal szolgált a felmerült gazdasági hiányosságok magyarázatára: a bolsevik rendszer gazdasági fiaszkóiért az „osztályellenség” felelős. Az elégedetlen munkások élelem és ruha helyett „fejeket” kaphatnak, a sztálini gazdaságpolitika megkérdőjelezhetetlen.⁸⁶ Az eljárás megalapozta a rendszer egyik legfőbb, „külföld pénzelt szabotőr” legendáját, amelyet később a magyar pártvezetés irányítása alatt működő államvédelmi szervek is gyakran alkalmaztak az 1947 után meginduló koncepció perekben.

Sztálin 1928 nyarán a központi bizottság ülésén levonhatta a szükséges következtetést: „Láthatóan fokozódik az osztályharc. [...] Mondani sem kell, hogy a hasonló esetek ismétlődni fognak.”⁸⁷

2. BÁNYASZERENCSETLENSÉGEK ÉS AKTÁK

Magyarországon az 1950 és 1953 közötti időszakban egyre több olyan pert folytattak le, amelyekben letartóztatott bányamérnökök, műszaki vezetők, geológusok álltak a bíróság előtt. Az úgynevezett bányászperек alapjául szolgáló vádak elsősorban a tervleymaradásra, a termelés huzamosabb ideig tartó stagnálására, illetve visszaesésére vezethetők vissza – függetlenül a vizsgálati anyagokban felmerült események időpontjától, amelyek a második világháborúig, de néhány esetben akár még a Tanácsköztársaság idejére is visszanyúlhattak. Természetesen voltak olyan hatósági eljárások is, amelyek a tárgyalt időszakban bekövetkezett – halálos áldozatokat is követelő – bányaszerencsetlenségek kivizsgálására indultak meg, az államvédelmi szervek „ébersége” azonban még ezek mögött is politikai indítatást, szabotázst véltek felfedezni. A balesetek bekövetkezésében olyan emberi tényezők játszottak meghatározó szerepet, mint a földtani, bányaművelési elméleti és alkalmazott ismeretek hiánya vagy az irányítás és az ellenőrzés alacsony színvonala.¹

A kötetben bemutatásra kerülő perek egytől egyig koncepciósak voltak: valós tényekből – egy bányaszerencsetlenség-

ből, tervleymaradásból – önkényes logikával összefűzve hamis következtetéseket vontak le, majd úgy állították be az elhibázott gazdaságpolitika okozta nehézséget, hogy az büntethető legyen. Az így megfogalmazott vádak a vizsgálat során felmerült tényeket is figyelmen kívül hagyva születtek meg, a szabotázs tényét már kezdettől fogva bizonyítottnak tekintették. A vizsgálati anyagok sokkal inkább abba kínálnak betekintést, hogy a hidegháborús hisztéria időszakában – leginkább az 1950-es évtized első felében – a politikai rendőrségnek hogyan sikerült minél több „rendszerellenséget” produkálnia, és ezeket az „ellenségeket” – ügyészségi-bírószági statisztériával – börtönbe vagy bitóra juttatni.² Vagyis kizárólag az állambiztonsági iratok alapján aligha jutunk közelebb a tényleges történések megismeréséhez.

A SZABOTÁZSELHÁRÍTÓK – ÁVH, BUDAPEST

Az 1950-től meghirdetett tervmunka menetének biztosítása, a keretszámok maradéktalan teljesítése vagy túlteljesítése érdekében a párt számára központi kérdéssé vált „a tervfegyelem megszilárdítása”. Ezt a gazdaságpolitikát volt hivatott szabályozni a büntetőjog eszközével a már korábban is említett, a tervgazdálkodás büntetőjogi védelméről szóló 1950. évi 4. számú törvényerejű rendelet, amelynek következtében a politikai ellenőrzés, „az ellenséges aknamunka elleni küzdelem” határozta meg a bányák életét (is) – hiszen a rendelet szabotázsnak minősítette a terv megvalósítását sértő vagy veszélyeztető, „kártévő célzattal” szándékos vagy gondatlan magatartást is. A rendelet a népgazdasági terv megvalósítását veszélyeztető vagy megghiúsító, illetve megghiúsítani törekvő bármely cselekményt halállal

büntette, ha az különösen súlyos sérelmet okozott, illetve ha azt ugyanaz a személy többször követte el.³

A kommunista párt és a pártot teljességgel kiszolgáló államvédelmi szervek bevált gyakorlatává vált, hogy a „jól felépített” rendszerbe csúszott hibákért bűnbakokat kerestek, majd vontak felelősségre. Egymástól függetlenül az ÁVH és a rendőrség ügynökei, az MDP aktivistái, instruktorai és funkcionáriusai rendszeresen információval látták el az ipari elhárítást és a pártközpont megfelelő osztályait a stratégiai jelentőségű üzemek és beruházások állapotáról.⁴

A végrehajtáshoz gyakorlatilag minden eszköz rendelkezésre állt, hiszen a kommunista párt ekkor már az egész országot, az élet minden területét ellenőrzése alatt akarta tartani. Az 1948-as hatalomátvételt, majd az első ötéves terv megindulását követően – éppen az iparfejlesztés kiemelt jellege miatt – különös fontosságot nyert az államvédelem ipariszabotázs-elhárítással foglalkozó részlege, amelynek már nem csupán a meglévő nagyüzemek, hanem az ötéves terv alapján megépülő új hadi-, nehéz- és energiaipari „nagylétesítmények” mindenféle szabotázstól, kártevéstől és diverziótól való megvédése lett a feladata.

A politikai rendőrség szervezetében és működésében már a kezdetektől kiemelt szerepe volt az ipari elhárításnak. A Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztályán már 1946-ban önálló alosztály (VII.) végezte az üzemi szabotázsok elhárítását, majd 1948-tól a BM Államvédelmi Hatóság „D” ügyosztálya foglalkozott az üzemi ügyekkel. 1950-től az ÁVH I. (Hálózati) Főosztálya alá rendelt 4. (Szabotázselhárító) Osztály feladata volt a hálózati-operatív munka az ipar, a kereskedelem, a pénzügy és a közlekedés minden területén. Az osztály vezetője indulásakor Balog Béla áv. ezredes volt, akit 1950. szeptember 23-án Hidasi Mihály áv. őrnagy követett. Hidasi csak 1951. július 25-ig maradhatott az osztály élén, mert egy felsőbb

vezetői ellenőrzés súlyos hiányosságokat állapított meg az operatív hálózati munkában.⁵ Az őt követő Gazdik Gyula áv. alezredes 1953-ig, vagyis az egységesített BM felállításáig töltötte be ezt a pozíciót. Az osztályon belül az „A” alosztály feladata volt a Nehézipari Minisztérium(ok) és vállalatok ellenőrzése.⁶

1953 júliusától, vagyis az új, egységesített Belügyminisztérium megalakulásával az államvédelmi szervezet addigi önállósága megszűnt, de lényegében az ÁVH osztályai a Belügyminisztérium átszámozott részlegeiként átvették a hatóság szinte teljes szervezetét és állományát. Ez történt a BM V. (Ipariszabotázs-elhárító) Osztályával is, amely az ÁVH I/4. és I/5. Osztályából alakult meg, és az ipar és a mezőgazdaság területén elkövetett szabotázsok eredmények elhárításával foglalkozott. A belügyminiszter első helyettese 1954. június 1-jével – VI. Osztály megjelöléssel – önálló mezőgazdasági-szabotázs-elhárító részleg felállítására adott parancsot.⁷ Ettől kezdve az V. Osztály megnevezése Ipariszabotázs-elhárító Osztályra változott. A feladata – objektumi elv szerint – „hálózati-operatív” munka végzése volt az ipar, a kereskedelem és a közgazdaság területén a minisztériumokban és egyéb gazdasági csúcsszervekben. Az V. Osztály élére 1953. július 22-én Nagy József áv. őrnagyot nevezték ki, majd 1954. április 22-én Gazdik Gyula áv. alezredes vette át az irányítását.

Az államvédelmi munka során „leleplezett” ügyek a politikai rendőrség megalakulásától kezdve kiemelt jelentőséggel bíró Vizsgálati Osztályhoz kerültek, hiszen az egyes perek előkészítésében kulcskérdés volt, hogy az őrizetbe vett követően milyen vallomásokat sikerült kicsikarni a vádlottakból, és ezáltal mennyiben sikerült kiszolgálni a politikai vezetés igényeit. A Vizsgálati Osztály természetesen nem csupán függő viszonyban állt bizonyos szervektől, hanem az államvédelem többi osztályával is együtt kellett dolgoznia. Ezek között mindig is kiemelt sze-

repet játszottak a hálózati osztályok, ami a munka természetéből következett, hiszen egy-egy vizsgálati eljárás éppen a titkos adatgyűjtés révén indulhatott el, vagy ezáltal lehetett a folyamatban lévő ügyeket előbbre lendíteni.⁸

1946-ban a Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztályán külön „vizsgálati apparátus”, a VIII. alosztály foglalkozott a nyílt nyomozások lefolytatásával, majd 1948-tól a BM ÁVH „C” (Hatósági) ügyosztálya végezte a nyílt nyomozati feladatokat. 1950-ben szervezték meg ÁVH VI. (Jogi és Börtönügyi, majd Vizsgálati) Főosztályát, amelyen belül a VI/1. (Jogi, később Vizsgálati) Osztály feladata volt a hatóság központi szervei és a vidéki osztályok által végzett nyílt nyomozások vezetése. Azonban „különösen fontos” ügyekben maga a főosztály végezte a nyomozást. (A főosztály irányítása alá tartoztak továbbá az ÁVH börtönei, internáló- és munkatáborai is, ahol „hálózati-operatív” munkát folytatott a letartóztatottak és az internáltak között.) A Vizsgálati Osztály első vezetője Károlyi Márton áv. alezredes, 1950. november 1-től Vajda Tibor áv. őrnagy, majd 1952 decemberétől Kapitány István áv. százados volt. Egy 1953. január 2-án kelt parancs megszüntette az osztályt, és alosztályaiból két önálló osztályt szerveztek: a VI/3. (Kémelhárító Vizsgálati) Osztály vezetésével Balázsi Béla áv. őrnagyot, míg a VI/4. (Belső Elhárító Vizsgálati) Osztály vezetésével Kapitány István áv. századost bízták meg.⁹

Az 1953. évi átszervezést követően felállított Vizsgálati Osztály az ÁVH VI. Főosztályából alakult meg úgy, hogy leválasztották, és önálló osztállyá szervezték belőle a Börtönügyi Osztályt (később Büntetés-végrehajtási Parancsnokság). A hamarosan főosztállyá szervezett, számszerűsítés nélküli BM Vizsgálati Főosztály első kinevezett vezetője Balázsi Béla áv. őrnagy volt, majd 1955. augusztus 4-től Szalma József áv. őrnagy kapott megbízást a főosztály vezetésére.¹⁰

A politikai rendőrség nyomozása egy szabotázsról vagy balesetről szóló jelentéssel kezdődött, de előfordult, hogy az ügy későbbi szereplőinek megfigyelését már évekkel a vizsgálat megindulása előtt elkezdték. A fellelt iratok arra engednek következtetni, hogy az Államvédelmi Hatóság rendelkezett egy bizonyos sémával az elkövetők személyére vonatkozóan. Különös figyelmet szenteltek a műszaki értelmiségieknek, főként, ha azok már a világháború alatt vagy azt megelőzően vezető pozícióban voltak. Ők könnyen válhattak diszkriminált személyekké, majd bűnbakokká. Az ügyek többségének közös jellemzője továbbá, hogy a vizsgálat alapját képező indok (ti. a szabotázs elkövetése) az eljárás folyamán gyakran többször is átalakult. Nem egy esetben eltérés tapasztalható a vizsgálat indulásakor megfogalmazott gyanú és a vádiratban szereplő vád, vagy a vád és az ítélet alapjául szolgáló, megállapított bűntett között. Az eljárások bizonyos szintjein megfogalmazott, de a korábbiaktól eltérő vádpontok egyrészt utalnak a perek koncepcióos voltára, másrészt arra engednek következtetni, hogy az ügyészség – főként az 1953-as „szocialista törvényesség” meghirdetését követően – sokszor nem fogadta el tényként az ÁVH, illetve az utódszerv vizsgálati eredményeit.

AZ „ÉGŐ HEGY” INTERNÁLTJAI – BRENNBERGBÁNYA

A Sopron melletti Brennbergbánya egyike volt Magyarországon legjobb kőszénbányáinak, gazdasági jelentőségét azonban felülírták földrajzi adottságai és a politikai érdekek. Az 1759-ben elsőként megnyitott, Európa egyik legjobb minőségű barna-

köszénét adó bánya közvetlenül az osztrák határnál feküdt. Egyes járatai Ausztriába vezető, föld alatti utakként szolgáltak, vagyis a bányának az osztrák oldalon is volt kijárata.¹¹ 1945 után „politikailag megbízhatatlanná” tette a falut egy tömbben élő, német ajkú lakossága. Ennek főként 1945 után, az államosítás, majd a kitelepítések időszakában volt nagy jelentősége, és 1951-re megpecsételte a bánya sorsát. Ráadásul az 1950-es évek feszült külpolitikai helyzetében a döntéshozóknak sem volt érdekük a határsávban lévő bánya fejlesztése.

A második világháború alatt Brennbergbánya is jelentős károkat szenvedett. A műszaki berendezések megrongálódása, a mozgatható technikai eszközök leszerelése szinte teljesen üzemképtelenné tették. A termelés mielőbbi megkezdésére azonban nagy szükség volt, hiszen az ország újjáépítésében a bánya biztosította az energiát Sopron iparának beindításához. Ebben az időszakban következett be a brennbergi bánya történetének két legsúlyosabb szerencsétlensége, amelyeket alapvetően a feszített tempó, a hiányos műszaki felszerelés és a munkavédelmi berendezések elégtelensége okozott. Mint már szó volt róla, 1945. szeptember 13-án tizenhat, a következő év január 23-án hat bányász halt meg szénporrobbanás következtében.

Az Urikány–Zsilvölgyi Rt. tulajdonában lévő brennbergi üzem kimaradt az 1946-os államosításból, főként azért, mert a bányaüzem egy része osztrák területen feküdt, ráadásul magántulajdonban, Esterházy-birtokon volt. Kiaknázását az 1928-ban megkötött államközi „jogi jegyzőkönyv” 1967-ig garantálta az akkori vállalatnak. Mivel azonban a részvénytársaság nem vállalkozott a háborúban lepusztult üzem újjáépítésére és kibővítésére, a bánya a MÁSZ Rt. révén állami kezelésbe került. Ettől kezdve az irányítás a társaság kezében volt, biztosítva az újjáépítés és az üzembővítés költségeit.¹²

Brennbergbánya kérdése már a háborút követően megosztotta a politikai és a gazdasági vezetést. Az 1945-ben alakult üzemi bizottság tagjainak rivalizálása, a munkaerő többségét kitevő – a térség geopolitikai helyzetéből adódóan – német nemzetiségű munkások hosszas igazolási eljárása, valamint a németeknek az ígéretek ellenére elrendelt kitelepítése jelentősen megnehezítette az egyre növekvő termelési követelések teljesítését. A műszaki vezetés és a munkások közötti ellentét itt is meghatározta a mindennapokat. Az uralkodó tendenciáknak megfelelően, a felmerülő gondokhoz bűnbakot keresve állították félre 1948-ban a bánya akkori igazgatóját, Vajk Artúrt.¹³

A szénelőfordulások további felkutatása és feltárása időt, továbbá jelentős műszaki és anyagi ráfordítást igényelt volna, a feszített tervgazdaság erre azonban nem adott lehetőséget. A bánya egyre kevésbé felelt meg az irreális iparosítás követelményeinek. 1949. szeptember 11-én frontbeomlás történt a bánya Új Hermes aknájában, amely elsősorban behúzóként, azaz a friss levegő bányába áramlását biztosító légaknaként szolgált a művelés alatt álló szomszédos szénmezők jobb levegőellátása érdekében. Az aknában lévő, 150 mm átmérőjű sűrítettlevegő-vezeték – egy agyagos csúszólap miatt – az egyik tömítésnél szétvált. Az így keletkezett nyomás megroppantotta a falazatot, és kőzetbeomlás történt. A jellemzően meleg és párás bánya faácsolata ugyanis az idők során erősen korhadásnak indult – ezt a bánya akkori vezetője, Varga János bányamérnök többször jelezte is. Az aknát rendszeresen vizsgálták, a felmerülő hibákat folyamatosan javították. A teljes akna újbóli, 500–600 m³ faanyagot igénylő ácsolása azonban a termelés rovására ment volna, hiszen ebben az esetben a fejtési aknában is le kellett volna állítani a munkát.

A frontbeomlás következtében nemcsak a szomszédos aknák levegőztetése vált megoldatlanná, de fennállt a víz alá kerülés veszélye is. A rendkívül nedves akna lábánál ugyanis vízgyűjtő volt kiépítve, amelyből huszonnégy, de legfeljebb negyvennyolc óránként ki kellett szivattyúzni a vizet. Az eltömődött Hermes akna megközelítése csak a szomszédos aknákon keresztül volt lehetséges, azonban az erre a feladatra önként jelentkező bányász életét vesztette. Cservik Antal nem a mentőalakulat tagjaként, hanem mint a szivattyúhoz értő szakember ment le az aknába. Mivel az erre a célra kétórásra átalakított mentőkészüléket egy másik aknában hagyta, megfulladt. A bánya közel egy hónapra kiesett a termelésből. Megindult a felelősök keresése, és az ÁVH Szombathelyi Osztálya letartóztatta Varga János bányaigazgatót, valamint Czike Albert bányamérnököt.

A közel egyéves vizsgálatot követően a Győri Megyei Bíróság 1950. augusztus 4-én megtartott tárgyalásán mindkettőjüket ártatlannak találta a hároméves gazdasági terv megvalósításának veszélyeztetése vétségben, ezért felmentette őket, és elrendelte szabadlábra helyezésüket.¹⁴ Az ÁVH ennek ellenére Czike internálása mellett döntött, figyelmen kívül hagyva és kijátszva a jogerőre ekkor még nem emelkedett bírósági ítéletet. Muzslai József áv. százados, az ÁVH Győri Osztályának vezetője 1950. augusztus 14-i jelentésében javasolta a rendőri őrizetet a következő indokkal: „Mivel nevezett a határsávban él, értelmiségi foka olyan, mellyel fel tudja mérni bűnösségének súlyát, továbbá mivel Németországban rokonai nagy számban élnek, szökésétől erősen tartani lehet. Ügyének további intézéséig nevezett internálását javaslom.”¹⁵

1950. augusztus 24-én Czike Albert Kistarcsára került.¹⁶ A közvádlo ez idő alatt súlyosbításért fellebbezett, azonban a Győri

Ítéltábla 1950. október 16-án megtartott tárgyalásán helybenhagyta az elsőfokú ítéletet, és a vádlottakat bűncselekmény hiányában felmentette.¹⁷ Czike Albert ennek ellenére továbbra is a kistarcsai táborban maradt, ahonnan csak egy hónappal később, 1950. november 16-án szabadult.¹⁸

Időközben az állami kezelésben lévő bánya a MÁSZ Rt. felszámolása miatt a magyar államhoz került. 1950 februárjában a Nehézipari Minisztérium megbízta a Heinrich–Fröhlich és Klüpfel cég államosításával megalakult Bányászati Aknamélyítő Vállalatot az Új Hermes akna megerősítésével. A munkálatokat a később letartóztatott Mohi Rezső, a cég műszaki vezetője irányította. Ennek során 80 méteres szakaszon betonfallal erősítették meg az aknát.¹⁹ A termelés ezután zavartalanul folyhatott tovább, egészen 1951-ig, amikor egy vízbetörést követően politikai döntés született a bányaüzem bezárásáról. A föld alatti átjárót, valamint az Ilona akna bejáratát lezárták. Az 1946-ban gazdasági megfontolásból ki nem telepített bányászokat szétszórták az ország belsejében található bányákba. A munkások közül mintegy kétszáz fő Várpalotára, háromszázötven Oroszlányba, háromszáz pedig Tatabányára került. A bányamérnököket az állami bányászat alkalmazta. Történt mindez annak ellenére, hogy a bányában igen nagy mennyiségű és jó minőségű szénvagyon maradt.

Az újranyitás kérdése szakmai körökben szinte a bezárás napjától napirenden volt. Hogy mennyiben született politikai döntés, azt jól tükrözi az 1952-ben megindított „lignit-ügy” vizsgálata is. Az 1951-es gazdasági megtorpanást sajátos módon szabotázzsal magyarázó koncepciók perben letartóztatott bányamérnököknek éppen azt rótták fel, hogy nem fejlesztették a jó minőségű szénvagyonnal rendelkező bányákat. Ez derül ki az Országos Tervhivatalban dolgozó Hansági Imre bányamérnök több vallomásából is. A Péter

Gábornál sorra került személyes kihallgatásáról készült feljegyzésben a következők olvashatók:

*Brennbergi barnaszénmedence. A bányászatot beszüntették. Szene nagyon jó minőségű. Meghaladja az 5000 kalóriát. Abban az esetben, ha még mód lenne a bányászat folytatására, ez kívánatos lenne. A szénterület Ausztria alatt terül el. 1964-ig a bányáskodás joga Magyarországé. Lehetségesnek tartom, hogy a mostani bányabeszüntetéssel elvesztettük jogunkat a további bányáskodásra az osztrák terület alatt. Szénvagyona napi 50-60 waggon teljesítőképeségű bányászatot a második ötéves terv során még ki tudna szolgálni. A bányáskodás körülményei nehezek. Termelési önköltsége magas lenne. Jó minőségű szene azonban indokoltá tenné a bányászat újrafelvetelét.*²⁰

A magas kalóriatartalmú szenek fokozottabb kibányászását szorgalmazó politikai vezetés a bányauzem gazdaságtalan termelésével, valamint a munkaerő más bányákban történő jobb kihasználásával magyarázta a bánya bezárását.²¹ A tényleges ok azonban a közvetlen osztrák földrajzi (föld alatti) kapcsolat lezárása volt, valamint a nagyobb tömbben együtt élő német ajkú lakosság megbontása. Erre utal Piros László áv. vezérőrnagy, ekkor az ÁVH IV. (Határőrség és Belső Karhatalom Főparancsnoksága) Főosztálya vezetőjének 1951. május 23-án kelt javaslata, amelyet Rákosi Mátyás Titkárságára nyújtott be, ezzel a szöveggel: „Megküldöm javaslatunkat a nyugati (osztrák) határsávból politikailag megbízhatatlan személyeknek az ország belsejébe való áttelepítésére.”²²

KOMLÓS JÁNOS VIDÉKI FELLÉPÉSE – PÉCSBÁNYA

A Magyarország első „Sahtijaként” emlegetett büntetőeljárásban az 1950. február 28-án a MESZHART tulajdonában lévő pécsbányai Széchenyi aknában történt, két halálos áldozatot követelő szerencsétlenséget „vizsgálták ki”. Az első hivatalos jelentés szerint a két bányász halálát egy szerencsétlen véletlen okozta. Az ÁVH azonban – kiterjesztve a vizsgálatot más, korábbi bányaszerencsétlenségekre is – szándékosságot vélt felfedezni a háttérben, felépítve ezzel a szabotázs vádját: „A nyomozásunk során olyan adatokat nyertünk, amelyek azt bizonyítják, hogy a Bányahatóság szándékosan a valóságnak nem megfelelően állapítja meg a szerencsétlenségek okát. Ezért több előző években történt szerencsétlenség előzményeit is vizsgáltuk, és megállapítottuk, hogy az 1948. évi április hó 7-én történt tömegszerencsétlenség²³ okozója – a bányahatóság szerint az egyik vájár – az üzemvezetőség volt.”²⁴ Az 1948-ban lefolytatott vizsgálat az egyik vájár felelősségét állapította meg, aki szabálytalanul gyújtotta meg benzinlámpáját. Ő maga is életét vesztette. A későbbi, 1950. évi szakvélemény szerint viszont a robbanást egy túlmelegedett ventilátor okozta, mivel a ventilátor fémes szikrája az összegyűlt sújtólég begyulladásához vezetett.²⁵ 1950 júliusában és augusztus elején négy személyt vettek őrizetbe: Wietorisz Róbert, Lugosi (Laurincsek) György és dr. Rihmer László bányamérnököket, valamint Mosonyi (Meicher) Sándor bányamestert.

Wietorisz Róbert bányamérnök 1895-ben született Szepesremetén. 1914-ben Selmezbányán megkezdett tanulmányait az első világháború után a csehországi Příbramban folytatta,

majd a leobeni Bányászati és Kohászati Egyetemen fejezte be. 1923-tól 1944-ig a Duna Gőzhajózási Társaság bányáinál dolgozott: 1935-ig Mecsekszabolcson, majd Pécsbányatelepen beosztott bányamérnök-ként. 1945-ben internálási véghatározatot kapott, ezt azonban szakértelme miatt nem hajtották végre. Rendőri felügyelet alá helyezték, és visszakerült a MESZHART-hoz Pécsbányatelepre üzemvezető főmérnöknek. 1949-ben műszaki igazgatóhelyettes lett, a pécsi szénbánya műszaki felelőse.

Lugosi (Laurincsek) György 1917-ben született Békéscsabán. Egyetemi tanulmányait az 1936/1937-es tanévben kezdte meg a soproni Erzsébet Tudományegyetem Hittudományi Karán, majd egy év elvégzése után beiratkozott a Műegyetem Bányamérnöki Karára. 1940-ben, tanulmányait megszakítva a MAORT-nál dolgozott térképészeti mérnöki beosztásban, majd visszakerülve az egyetemre 1944 elején szerzett bányamérnöki oklevelet. 1944 májusában került a DGT mecsekszabolcsi Szent István aknájához mérnöki beosztásban. 1944 decemberében feleségével együtt Ausztriába távozott. 1945 szeptemberében tért haza, és igazolását követően a pécsbányatelepi aknához került mint vezető mérnök. 1949-ben a pécsi VI. bányászkerület vezetője, műszaki felelőse lett.

Rihmer László 1904-ben született Pécsen. 1927-ben Sopronban szerzett bányamérnöki diplomát, majd a DGT Pécs környéki bányaüzemeinél kezdett dolgozni. 1928-ban Lengyelországba, majd Ausztriába küldték tanulmányútra, ahol többek között bányamentő képesítést szerzett. Hazatérése után 1931-től üzemmérnök-ként dolgozott Mecsekszabolcson. Időközben 1934-ben a pécsi Erzsébet Tudományegyetemen geológiai doktorátust szerzett.²⁶ Doktori munkáját az általa feltárt úgynevezett pécsi mamut-

ról írta.²⁷ 1935-től az Iparügyi Minisztériumban dolgozott segéd-, majd kutatómérnök-ként. Államtudományból is ledoktorált. 1938-ban áthelyezték a miskolci bányakapitányságra, ahol 1943-ig dolgozott. Részt vett a hazai ásványi nyersanyagok kutatási programjaiban. 1936-ban tagja volt annak a bányamérnökcsoporthoz, amely Bükk-széken elsőként tárta fel a magyar nyersolajat, megelőzve a MAORT dunántúli kutatási eredményeit. 1943–1944-ben a pécsi bányakapitányság helyettes vezetője, emellett bányahatósági főtanácsos és a Pécsi Törvényszék igazságügyi szakértője volt. A háború után 1946-ban B-listázták, de – Bán Antal közbenjárására – hamarosan visszavették a bányakapitányságra. Szakértelme nélkülözhetetlennek bizonyult a pécsi szénkitermelés fokozásához.

Mosonyi (Meicher) Sándor eredeti végzettsége szerint kőfaragó volt. Katonai szolgálat után, 1932-ben került a DGT-hez csillésként, majd hamarosan segédvájár lett. 1933-ban beiratkozott a Pécsbányatelepen induló hároméves bányászati szakiskolába, amelynek befejezése után, 1936-ban kinevezték a pécsbányatelepi András aknába aknásznak. 1945 után ugyanitt üzemaknászként dolgozott, majd 1950 májusában kinevezték bányamesternek. Letartóztatásáig ebben a tisztségben dolgozott.

Az 1950-ben megindult vizsgálatot az ÁVH Baranya Megyei Osztályának akkori vezetője, Komlós János áv. százados, későbbi újságíró, humorista, kabaréigazgató folytatta le. Komlós János 1945 májusában önkéntes jelentkezés alapján került a politikai rendőrséghez, majd 1946-ban – otthagyva az SZDP-t – belépett a kommunista pártba. 1947-től a szegedi, majd a budakörnyéki osztály helyettes vezetője, majd vezetője volt. 1950. február 16-án került az ÁVH Baranya Megyei Osztályának (korábban ÁVH Pécsi Osztály) élére századosi rendfokozatban. 1951-ben a budapesti központba

került különböző beosztásokba, 1953 elején – őrnagyi rendfokozattal – leszerelték, és műszaki fordítóként helyezkedett el. 1956. februárban ismét államvédelmi állományba került, T állományú tisztként.²⁸ Fedőállásban a Külkereskedelmi Minisztérium protokollosztályát vezette, mellette pedig titkosszolgálati kémelhárító rezidensként ő irányította protokollvonalon az államvédelmi hálózatot. 1957-ben a Magyar Rádió irodalmi osztályán szerkesztő. 1958-tól vezette a *Magyar Nemzet*, majd 1962 és 1967 között a *Népszabadság* kulturális rovatát.²⁹ 1965 és 1981 között jelentek meg szatírái, humorreszkjei és jelenetei. 1967-től a Mikroszkóp Színpad alapító igazgatója és konferansziéja.

Komlós az eszközökben nem válogatva próbálta vallomásra bírni a bányamérnököket: éjszakai kihallgatások, alvásmegvonás, testi fenyegetés, fogdaügynökök alkalmazása, sötétzárka. Rihmer László a következőket írta erről:

Kezdték rendszeresen gyötörni, rám akarták erőszakolni a vádakat. Amit éjjel kimerülten aláírtam, másnap délben visszavontam. Ezért nagyon haragudtak rám! Ordítottak, fenyegettek, káromkodtak, elneveztek mindennek. Egyik éjjel bemutattak a pécsi ÁVH parancsnokának, Komlós János (Kohn Izidor) őrnagynak.³⁰ Ugyanúgy gúnyolódott, kezeivel mutogatott, mint napjainkban a televízióban. Nem bántott senkit, nem nyúlt senkihez, csak utasított. Nagyon fontos személy lehettem, mert egy éjszaka kipattant a cellám vasajtaja, s ott állt Komlós, 2-3 ávós törzstiszttel, kihízott pestiek lehettek. Meg akartak mutatni nekik! Én vigyázzban álltam, és Komlós kedvesen mosolyogva annyit mondott: „Rihmer Úr,

milyen szépen megnőtt a szakálla!” Bevágódott a vasajtó. Nagyon aranyos ember volt! [...]

Általában naponként kétszer hallgattak ki bennünket: délben vagy délután 2 órát, és este 8 órától éjjel 1-2 óráig. Ez volt az első idegkifárasztási módszer, az állandó kihallgatás. Később egész nap folyt a kihallgatás, váltott nyomozókkal, egészen eszméletlenségig. És mindig ugyanazok az ostoba kérdések, ezerszer egymás után, és csupa műszaki lehetetlenség.³¹

A vizsgálati anyag ismeretében a cél egy nagyobb szabotázsper megrendezése lehetett – Vargha Béla és társai ügyéhez hasonlóan –, hiszen a nyomozás nem állt meg az 1950. február 28-i tragédia okainak felderítésénél, hanem visszanyúlt korábbi, szintén pécsbányatelepi bányaszerencsétlenségéig. Közel negyven tanút hallgattak meg, kiterjesztve a nyomozást más területekre is. A letartóztatottak terhére rótták többek között az 1948. április 7-én a pécsbányai András aknában történt sújtólégrobbanást.³² Ebben az ügyben is egyértelműen megfigyelhető, hogy a vizsgálati szakasztól az ítélet meghozataláig többször változtak a megfogalmazott vádpontok. Az ÁVH koncepciója is átalakult: az 1950. február 28-i bányaszerencsétlenség kivizsgálásától eljutottak „az öt éves terv érdekeit veszélyeztető bűncselekmények” elkövetéséhez. Szintén tetten érhető az ügyben az ÁVH nyomozásaira jellemző „kézi vezérlés”. A nyomozás eredményeiről, a kihallgatásokról naponta küldtek feljegyzéseket – „távmondatot” – a budapesti központnak, ahonnan ezek a politikai „igényeknek” megfelelően átírva kerültek vissza.

A központból irányított „vezérlés” nem csupán az eljárások során érvényesült, hanem már a nyomozás megindítása-

kor is, az őrizetbe vételi határozatok kiadásával. Ennek jogát csak Péter Gábor 1951. július 6-án kiadott, 50. évi parancsa terjesztette ki – természetesen sok korlátozással – a vidéki osztályok vezetőire. Az őrizetbe vételekről azonban azonnal jelentést kellett írni, és az összes vizsgálati anyagot fel kellett küldeni.³³

Az ÁVH kiemelten kezelte az ügyet, az állandó központi ellenőrzésen túl is. Ezt mutatja, hogy Bánkuti Antal av. százados lement az őrizeteseikért. 1950. november 9-én este párosával megbilincselve beültették őket egy-egy lefüggönyözött Pobjedába, és Budapestre, az Andrássy út 60.-ba vitték őket. Itt mindannyiukat bekísérték egy szobába, ahol Péter Gábor, egy magyar és egy szovjet ezredes, valamint két civil várta őket. Rihmer László visszaemlékezése szerint Péter Gábor megkérdezte tőle, hogy miért nem írja alá a jegyzőkönyvet. Mire a bányamérnök azt válaszolta, hogy azért, „mert egy szava sem igaz”. Az ÁVH vezetője erre a következőket mondta: „Ezt nem fogja ilyen könnyen megúszni. Nekem módomban áll Önt néhány óra alatt fizikailag teljesen megsemmisíteni, de ezt nem akarom. Rihmer, értse meg, ez egy politikai per, erre szükség volt. Ön kap egy nagyobb büntetést, de azt nem fogja letölteni.”³⁴

A vizsgálat során és a perben is bizonyítékként kezelték Ajtay Zoltán bányamérnök szakértői véleményét. Ajtayt a korszak több szakmai perében alkalmazta a nyomozást lefolytató ÁVH – így később Bende József és társai vagy Vargha Béla és társai ügyében.³⁵ Bár szakvéleményét felhasználták a per során, Ajtay személyesen nem mert megjelenni a tárgyaláson. A tanácselnök „felolvasta az Államvédelmi Főhatóság [sic!] bányászati szakértője, Ajtay Zoltán bányamérnök szakvéleményét, aki egyetértett az ávósok megállapításával, és bűnösnek, hibásnak minősít-

tett bennünket. Erre a véleményre alapozta a népfőügyész a vádat és a vádbeszédet. Táviratot olvasott fel a tanácselnök, amely szerint Ajtay Zoltán lázas beteg, és nem tud megjelenni a tárgyalásunkon. Nem a láz, hanem a lelkiismeret szava tette Ajtayt beteggá, s nem mert eljönni.”³⁶ Dr. Ajtay Zoltán bányamérnök 1936 és 1945 között a Magyar Bauxitbánya Rt. főmérnöke, illetve bányaigazgatója volt. A szénbányák államosítása után a pilisszentiváni bányauzem főmérnökévé nevezték ki. 1951 és 1953 között a Bánya- és Energiaügyi Minisztérium Szénbányászati Főosztályának vezetője, majd a Nehézipari Minisztérium főosztályvezetője, 1954-től pedig a Szénbányászati Minisztérium Műszaki Fejlesztési és Gépesítési Főosztályának vezetője volt. 1955-től 1966-ig a Bányászati Kutató Intézet igazgatója, 1952–1955-ben az Országos Magyar Bányászati és Kohászati Egyesület bányászati szakosztályának elnöke. Világhírű találmánya a jövesztőkaros „F” típusú fejtő-rakodó gép, amelyet Szilárd Józseffel együtt alkotott meg. 1951-ben Kossuth-díjat kapott.

Rihmer László és társai ügyének tárgyalását végül 1950. december 8-án tartotta a Pécsi Megyei Uzsorabíróság Különtanácsa, a nyilvánosság teljes kizárásával. Olvasva a sorok között az is kiderül, hogy az eredeti terv egy nyilvános, tizenkét órás per megrendezése volt, amelyre nyolc tanút idéztek be. A tárgyalás előtt néhány nappal az igazságügyi államtitkár azonban arra utasította a tanácsvezető bírót, valamint a vizsgálatot vezető Komlós János av. századost, hogy a tárgyalást zártan, teljes csendben tartsák meg.³⁷ Mivel a szakmailag nem megalapozott vád nyilvános tárgyaláson nem állt volna meg, gyors ítéletet akartak, az ügy mielőbbi lezárásával. Erre lehetőséget teremtett az 1950. évi 4. törvényerejű rendelet, amely felhatalmazta az államügyészt,

hogy a megyei bíróság büntetőbírósága helyett az uzsorabíróság különtanácsa (munkásbíróság)³⁸ előtt emeljen vádat. Az itt hozott ítélet azonnal jogerőre emelkedett, fellebbezésre nem volt lehetőség.

Rihmer László visszaemlékezése szerint a vádat képviselő dr. Huszár István, a pécsi államügyészség elnöke eredetileg halálbüntetést kért Rihmerre és Wietoriszra – ezt valószínűsíti az a tény is, hogy munkásbíróság tárgyalta az ügyet. Végül más ítélet született.³⁹

Hogy miért változott meg az eredeti politikai szándék, arra több közvetett forrás szolgálhat magyarázattal. Rihmer László visszaemlékezése szerint a MESZHART Pécsi Szénbányavállalat akkori szovjet igazgatója, Jurij Ivanovics Umnov – akivel az ügyben letartóztatott Wietorisz Róbert több éven keresztül együtt dolgozott – a tárgyalás előtt tért vissza Moszkvából, és csak ekkor hallott a letartóztatott bánya-mérnökökről, valamint a tervezett halálos ítéletekről. „Felháborodott, hogy mérnököket hazánkban először az orosz bányánál, a Meszhart-nál akarnak akasztani. Telefonált Budapestre Vorosilovnak, a magyarországi orosz erők főparancsnokának, aki lehordta Rákosit, és utasította az ítélet azonnali megváltoztatására.”⁴⁰

A per eredeti célja egy nagyobb szabotázs leleplezése volt, amelyben olyan vádpontok fogalmazódtak meg, mint hogy „nem végezték el a termelés folyamatosságának biztosításához szükséges feltérési és elővájási munkálatokat” vagy hogy „nem gondoskodtak a szállítóberendezések kiépítéséről és karbantartásáról”. Ám a vizsgálat végső irányát és az ítéleteket végül a bányában történt halálos balesetek kivizsgálása, illetve a letartóztatottak „felelősségének megállapítása” határozta meg. Az ÁVH már ekkor tisztában volt azzal, hogy ha nyilvános pert akar, akkor legalább a szakmaiság látszatát

fenn kellene tartania. „Amennyiben zárt tárgyalás tartandó, a tárgyalás egy héten belül a rendelkezésre álló nyomozati anyag alapján megtartható. Ha azonban nyilvános tárgyalás tartandó, szükséges az ügy alaposabb előkészítése és pótnyomozás folytatása. Amennyiben ugyanis gyanúsítottak a tárgyaláson vallomásukat visszavonnák, az eddigi nyomozati anyag elítélésükhöz nem látszik elegendőnek.”⁴¹ Az esetleges pótnyomozás keretében – amelyre végül nem került sor – elsősorban a szabotázs vádját készítették volna elő, vagyis a pécsi bánya működését, termelésének mutatóit vizsgálták volna. Hogy erre végül miért nem került sor és miért választotta az ÁVH – illetve a háttérben meghúzódó politikai akarat – az „egyszerűbb” megoldást, az nem derül ki a vizsgálati anyagból, így csak feltételezéseink lehetnek.

Az előzmények tekintetében 1949-ig kell visszamenni. 1949 áprilisában Gerő Ernő – ekkor pénzügyminiszter – egy hozzá pártvonalon érkezett feljegyzést juttatott el Kossa István iparügyi miniszterhez. A feljegyzés szerint a MESZHART-bányáknál a rendszertelen normák, az elmaradott fejtési technika, a létszámingadozás, a természeti nehézségek és „az egyéni meggyőzés hiánya” miatt csökkent a teljesítmény. Ezen a bányavezetőség a feltéráson és a fenntartáson dolgozók fejtésre állításával kívánt segíteni. A feljegyzés nyomán Kossa István elrendelte az ügy kivizsgálását, és többek között az alábbiakat jelentette Gerőnek a pécsi bányáról:⁴²

A MESZHART üzemvezetősége bebizonyította, hogy a feltérás és elővájás tervszerűen folyik, a fejtések elő vannak készítve, az ütemtervet kidolgozták, és gondosan készített idődiagramok szerint dolgoznak. A fejtelési eredmények⁴³ szépen

*csökkenő tendenciát mutatnak, az összteljesítmény azonban növekedett. Ez annak tudható be, hogy a meddőmunkálatokra telepített munkavállalók egy részét fejtésre telepítik át. A termelés megnövekedett a megmaradt műszakszám mellett, így az összteljesítmény javult. Februárban 100 fővel csökkent a munkáslétszám a januárral szemben; az orosz vezetőség rendeletére a hiányt nem is akarják pótolni, tekintettel a széntermelés elhelyezési nehézségeire. Munkásképzésre nagy gondot fordít a vállalat, minden kerület évenként egy, megfelelő létszámú jelentkezés esetén két vándortanfolyamot tart, tanfolyamonként 60 órával. Oktatókönyvük a legkorszerűbb.*⁴⁴

Nem tudjuk, hogy pontosan milyen politikai hátsó szándék állt a pécsi MESZHART-bánya tervezett felelősségre vonása mögött. Mivel a vizsgálat mindent rendben talált, az ügynek nem lett folytatása. Az 1950. február 28-án bekövetkezett baleset azonban megfelelő ürüggyel szolgált, hogy ismét előtérbe kerüljön a pécsi bánya. A politikai vezetés gyors vizsgálatot és lezárást akart, ezért a szakmai vádatokat – amelyeket összetettségük miatt a hozzá nem értő laikusok egyébként is nehezen tudtak követni – elhagyták, és a balesetekre helyezték a hangsúlyt. Ez alapján születtek meg a gyors ítéletek. Megtehették, hiszen – ahogyan a tárgyalás megkezdése előtt készült jelentés is írta – „a vádlottak valamennyien beismerték a baleset felelősségét, és írásbeli szakértői vélemény is van, teljesen felesleges volt a nyolc tanúnak a beidézése”.⁴⁵

A négy szakembert végül fegyházbüntetésre ítélték: Wietorisz Róbert öt év, Lugosi György négy év, Mosonyi Sán-

dor három év, Rihmer László pedig tíz év börtönt kapott főbüntetésként. Mellékbüntetésként mindegyiküket tízévi hivatalvesztésre ítélte a dr. Antal Pál tanácselnök vezette munkásbíróság, továbbá Rihmert még Pécsről és a bányavidekről is kitiltották egy évre.⁴⁶ A tárgyalásról és az ítéletről Komlós János áv. százados távmondattal értesítette az államvédelmi központot. Ami az ügy nyilvánosságra hozatalát illeti, Komlós és az államügyészség vezetője a „legszigorúbb konspiráció” betartását tartották követendőnek, vagyis senki nem szerezhetett róla tudomást a városban.⁴⁷ A konspiráció azonban nem volt teljes, hiszen Komlósnak arról is be kellett számolnia, hogy a tárgyalás reggelén a megyei bíróság épülete előtt megjelent Rihmer, Wietorisz és Lugosi felesége, akik részt akartak venni a tárgyaláson. Az ÁVH Baranya megyei főnöke – saját bevallása szerint „udvarias formában” – tudatta velük, hogy tévesen informálták őket, nincs meghirdetve tárgyalás.⁴⁸

Az ítéletek kihirdetését követően, december 10-én egymástól elkülönítve mind a négy szakembert átszállították a váci börtönbe.⁴⁹ Rihmer László önéletrajzában részletesen írt a börtönévekről, így arról is, hogyan helyezték el őket a Lehota István áv. őrnagy vezette büntetőintézetben.

Érdekes volt a fegyencek elhelyezése és összetétele. Az MZ osztályon⁵⁰ voltak magánzárkán az új jövevények, lelki puhításon és az idegek megtörésére. Bizonyos idő után a nagyzárkás osztályokra került a megpuhított, nagyon csendes, nagyon engedelmes rab. Itt 20–24 ember volt egy zárkában, s naponként volt séta. Minden zárkában volt besúgó, aki rendszeresen kapott cigarettát, a többiek csak bizonyos idő után.

*Egy folyosó egy osztályt alkotott. Egyik osztályon voltak a tábournokok, a másikon az ország összes szociáldemokrata titkárai, a harmadikon a püspökök és a szerzetesek, s külön a diplomaták. Külön elzárt osztályon voltak a demokrácia vezető politikusai, akik szembefordultak Rákosi Mátyás teljesen elfajult személyi kultuszával. Itt voltak Kádár János, Kisházi Ödön, dr. Balassa Gyula, Aczél György, a Szakasits testvérek, Tildi Zoltán, Marosán György, a pécsi Laki István, akiket mind megismertem séta, fürdés alkalmával, és beszéltem többször velük.*⁵¹

A politikai vezetés azonban tisztában volt vele, hogy az ötéves terv kivitelezése, tarthatósága érdekében – 1951-et írunk – minden szakemberre szükség van, így már a váci rabság ideje alatt munkára fogtak mindenkit, akit lehetett.⁵²

Hamarosan, 1951 nyarán a pécsi szakembereket átszállították a Kozma utcai – akkori nevén – Állambiztonsági Büntetőintézetbe, vagyis a „Gyűjtőbe”.⁵³ Nem véletlenül kerültek az ÁVH újonnan átvett börtönébe, hiszen Rihmer és Wietorisz is tagja lett a Gyűjtőfogházban létrehozott mérnöki irodának. Már 1952 januárjában bevonták őket a munkába azzal a feladattal, hogy javasoljanak újításokat a széntermelés fokozása érdekében. Az ekkor még csak egy kisebb teremben berendezett „irodában” körülbelül harminc fő dolgozott. Kaptak rajzasztalt, felszerelést és szakkönyveket, hogy segítsenek leküzdeni a pécsi és a komlói széntelepek fejtési munkálatainak nehézségeit. 1952 nyarán kibővítették az immár 100–120 rabot foglalkoztató mérnöki irodát. Négyesével külön zárkába helyezték a rabokat. Az iroda tagjai a hazai tudományos és műszaki

élet kiválóságai voltak, akiket különféle koncepciós perekben ítéltek el, majd dolgoztattak a fogházban. Voltak közöttük a Standard-perben, a Rajk-ügyben és egyéb gazdasági, politikai perekben elítélt szakemberek, de Rihmer többször találkozott a MAORT-perben elítélt Papp Simonnal is, aki önéletrajzában szintén hosszan ír a börtönben végzett mérnöki munkákról.⁵⁴ Az „iroda” gyakorlatilag külön részlegként működött a fogházon belül, külön parancsnokokkal. „Tagjai” a Közérdekű Munkálatok Igazgatósága (KÖMI) irányítása alatt dolgoztak, az elkészült rajzokat, terveket, számításokat az egyes csoportvezetők minden hét végén begyűjtötték, és átadták az Országos Tervhivatal képviselőinek.⁵⁵

Időközben a bányamérnökök is megmozdultak a bebörtönzött szakemberek érdekében. A később Vargha Béla és társai ügyében letartóztatott Hansági Imre – ekkor az Országos Tervhivatal Szénbányászati Osztályának helyettes vezetője – 1951 novemberében levelet írt főnökének, Vas Zoltánnak Lugosi, Rihmer és Wietorisz ügyében: „Tekintettel arra, hogy a MESZHART szovjet igazgatói korábban szerzett értesüléseink alapján nem zárkoznának el nevezettek szabadon bocsájtási kérelmét támogatni, javaslom Vas elvtársnak azt, hogy nevezett bányamérnököket az elmúlt évhez hasonlóan, szükség esetén próbaidőre, az Államvédelmi Hatóság helyezze szabadlábra, hogy a szénbányászaton belül hasznos munkájukkal tegyék jóvá letartóztatásuk alapjául szolgáló hibájukat.”⁵⁶ Vas Zoltán másnap a következő megjegyzéssel továbbította a levelet Péter Gábornak: „Péter elvtárs! Mi a véleményed?! Kérlek utánanézni.” Péter Gábor utánanézett, majd Lugosi és Wietorisz esetében megtette a javaslatát Rákosinak, aki egyetértett. Rihmerről az volt az ÁVH vezetőjének a véleménye, hogy „nem

szakember” – beosztása ugyanis bányahatósági főtanácsos volt –, és „múltbeli valamint felszabadulás utáni demokráciaellenes és ellenséges magatartása” miatt nem javasolt szabadon bocsátása.⁵⁷

1952. február 1-jén Rihmert, Lugosit és Wietoriszat átszállították a Fő utcai házifogdába, ahonnan az utóbbi kettőt szabadon engedték. Wietorisz Róbert 1952. február 6-án szabadult a börtönből. A Komlói Szénbányászati Tröszt-höz került osztályvezetőnek, ahol nyugdíjazásáig dolgozott. 1973. június 9-én hunyt el. Lugosi György szintén ekkor szabadult, majd a Közép-dunántúli Szénbányászati Tröszt termelési osztályának vezetőjeként dolgozott. 1996-ban hunyt el. Mosonyi Sándor Wietorisz Róberttel és Lugosi Györggyel gyakorlatilag egy időben, 1952. február 18-án szabadult, és később a pécsbányai bánya (Széchenyi akna) üzemvezetője lett.⁵⁸ Mivel Rihmer szigorított büntetést kapott, őt visszavitték a Gyűjtőbe, ahonnan 1953. június 12-én az Elnöki Tanács különrendelkezése alapján szabadult. Ekkor Piros László, az ÁVH megbízott vezetője közölte vele, hogy „az a szabotázs, amelyért a pécsi munkásbíróság elítélt, a felülvizsgálat megállapítása szerint meg sem történt”.⁵⁹ Piros László továbbá azt is elmondta, hogy Rihmer – Wietoriszhoz és Lugosihoz hasonlóan – teljes kegyelemben részesül, és mentesül minden hátrányos jogkövetkezmény alól. Majd kezébe nyomta új kinevezését azzal, hogy a legrövidebb időn belül foglalja el a helyét a Komlói Szénbányászati Trösztnél.

Hogy Lugosi, Wietorisz és Rihmer szabadulása mennyire nem volt szokványos, az magát az ügyészséget is meglepte. 1954-ben semmilyen, az ügygel kapcsolatos hatósági irathoz nem férhettek hozzá, semmilyen hivatalos adatot nem tudtak beszerezni – egészen 1964-ig. Csak ekkor tekinthettek

bele a bűnügyi nyilvántartó anyagába, ahol az ítélet mellett többek között megtalálták Rihmer és a két másik szakember nyilvántartási lapját az alábbi megjegyzéssel: „Az MDP Központi Vezetősége rehabilitálta.”⁶⁰ Erre vonatkozóan azonban egyéb, hivatalos feljegyzés nem került elő. Az ügyészség még a szabadulás jogcímére vonatkozóan sem talált semmiféle utalást, ezért a következő megállapításra jutott: „Az egész ügyből az tűnik ki, hogy dr. Rihmer Lászlóval szemben a személyi kultuszra jellemző önkény érvényesült, de kétségtelenül nem volt törvényes a szabadítása sem. Nem lehet azonban figyelmen kívül hagyni, hogy a szabadításnak ez a módja lényegében a dr. Rihmer László sérelmére elkövetett törvénysértés orvoslását célozta. Megjegyezzük, hogy 1953 júniusában – mint utólag kiderült – több ilyen szabadítás történt, s ma már helytelen lenne, ha ezeknek a szabadításoknak jogosságát, a rehabilitációra is kiterjedő hatályt vitatnánk.”⁶¹ Vagyis az ügyészség tudomásul vette – kénytelen volt tudomásul venni – ezt a „joggyakorlatot”, és nem tartotta célravezetőnek további vizsgálat lefolytatását arra vonatkozóan, hogy „a Népköztársaság Elnöki Tanácsának kegyelmi határozatát vagy ennek írásos nyomát” megtalálja.⁶²

RÁKOSI DÖNTÖTT: 15+15+6 ÉV – TATABÁNYA

Nem sokkal a pécsbányai tragédiát követően, 1950 végén következett be a magyar szénbányászat egyik legsúlyosabb szerencsétlensége. A Tatabányai Szénbányák Nemzeti Vállalat (NV) XII-es aknájában 1950. december 30-án 23 óra

20 perckor bekövetkezett robbanás nyolcvanegy halálos és tizenöt sebesült áldozatot követelt. A sújtólég- és az azt követő sorozatos szénporrobbanás – mint az egyik vizsgálati jelentés megállapította – olyan erejű volt, hogy csaknem felnyomta a 160 méteres függőakna zárófedelét, és az 550 méter hosszú lejtakna bejáratánál is érzékelhető volt.⁶³ A mentőcsapatoknak először csak hetvenöt áldozat holttestét sikerült megtalálniuk. Közülük tíz holttest annyira összeégett, hogy azonosíthatatlanná vált, hat főt pedig csak később sikerült a felszínre hozni.⁶⁴ A mentési munkálatokkal szinte egy időben, már másnap reggel kivonult a helyi ÁVH, és azonnal megkezdték a nyomozást.

A szerencsétlenség kivizsgálására, a Bánya- és Energiaügyi Minisztérium (BEM) által kijelölt különbizottság már január 2-án – kissé elhamarkodottan – ténymegállapítási jegyzőkönyvet vett fel, amelyben az első helyszíni szemlék alapján próbálták rekonstruálni az eseményeket. A jegyzőkönyv a bányában meglévő hiányosságok (szellőztetés, a szénpor berobbanását megakadályozó ún. kőporövek hiánya) felsorolása mellett valamilyen okból egy olyan megállapítást is tett, amely – noha a későbbiekben ezt több jelentés is megcáfolta – meghatározta a vád egyik alapját.⁶⁵

A BEM által kiküldött bizottság első vizsgálata többek között tévesen állapította meg, hogy a sújtólégrobbanás azért következett be, mert a repesztés paxittal történt. A Vajda Tibor államvédelmi őrnagy vezette ÁVH Vizsgálati Osztály már az elején tényként kezelte a nem sújtólégbiztos robbanóanyag, a paxit használatát, valamint azt, hogy nem szellőztettek megfelelően, és a szénport nem kötötték meg. Később ezekre alapult a vád, és az ítéleteket is ennek megfelelően hozták meg. A nyomozás során az ÁVH szakértőjeként foglalkoztatott dr. Ajtay Zoltán bányamérnök még 1951.

január 22-én készített első nyilatkozatában is a paxit használatát állapította meg, „véleménye” csak később, a nyilvános tárgyalás során változott meg.⁶⁶

Mivel a detonációt elindító Toldi Lajos robbantómester maga is meghalt, a minisztérium által felállított bizottság január 3-i összegző jelentése hangsúlyozta azoknak a vezetőknek a felelősségét, akiknek feladatuk lett volna a különböző biztonsági intézkedések és rendszabályok bevezetése.⁶⁷ Így Tettamanti Tibor körzetfőnök, a Tatabányai Szénbányák Üzemgazdasági Főosztályának vezetője, Schnetzer Tamás műszaki osztályvezető bányamérnök, valamint Nagy Lajos, a Tatabányai Szénbányák Nemzeti Vállalat igazgatójának neve is felmerült. A jelentés utalt továbbá a Bányarendészeti Felügyelőség felelősségére is abban, hogy nem fordítottak kellő figyelmet a rendszabályok betartására, valamint a szellőztetés hatékony és korszerű megoldására. Az ÁVH azonban más bűnbakokat akart kiemelni. A sebtében megrendelt és összeállított környezettanulmányok alapján a nyomozó Bende József üzemvezető főmérnök, Becsák József főbányamester és Kornély József bányakörlet-vezető őrizetbe vételére tett javaslatot,⁶⁸ elhallgatva a bánya vezetőségének tényleges felelősségét.

Bende József 1931-ben szerzett bányamérnöki oklevelet a soproni M. Kir. Bányamérnöki és Erdőmérnöki Főiskola bányamérnöki szakosztályán. 1942-ben lépett az Alumínium-érc Bánya és Ipari Rt. szolgálatába: a kincsesbányai mélyművelésű üzem üzemvezető főmérnöke volt. 1945 februárjában – gépek és menekültek elrejtése miatt – a nyilasok elhurcolták, és Németországba deportálták. 1945 őszén, a németországi Bernauból szökve érkezett haza. Folytatta korábbi munkáját. 1948-ban fegyelmi úton elbocsátották, mivel a jövátelti szállítások keretében a Szovjetunióba „exportált” bauxit

– nyilván Bende Józseftől függetlenül – nem volt megfelelő minőségű. 1948-tól letartóztatásáig a Tatabányai Szénbányák XII. aknájának üzemvezető mérnöke volt.

Kornély József aknász 1937-ben került a Tatabányai Szénbányákhoz. 1938-tól dolgozott a XII. aknában, ahol 1948-tól látott el körzetvezetői teendőket.

Becsák József bányamester 1904-ben kezdett dolgozni Tatabányán először csillésként, majd 1912-től vájárként. 1923-ban, a hároméves bányászszakiskola elvégzését követően került a XII. aknához mint aknász. 1943-ban kinevezték bányamesternek, majd főbányamesternek.

Próbáljuk meg rekonstruálni a szerencsétlenség körülményeit! 1950. december 29-én a XII. aknában dolgozó 928-as fejtés munkásai – összesen 113 fő – előrehaladás közben nekiütköztek egy 1947-es omlás beiszapolt tömedékének. A bolygatás az egyes részekben addig megült és elzárt gázokat szabadított fel. A kiszivárgó metánt észlelte a biztonsági benzinlámpa. Ekkor a metánt – a szellőzőberendezés korszerűtlensége miatt – sűrített levegő befúvatásával felhígították, de az üregekben meggyült metán további kiáramlása nem szűnt meg. A helyzetet súlyosbította, hogy december 30-án a robbantás előkészítését végző délelőtti harmad a beiszapolt tömegre merőlegesen fúrt lyukat, amelyet azonban betemetetlenül hagytak. Az éjjeli, szerencsétlenül járt csapat fentről erre fúrta ki a robbanóanyag elhelyezésére szánt lyukakat, amelyek így keresztetkék a töltetlen, időközben metánnal telített fúrólyukat. A sújtólégrobbanás tényleges kiváltó oka azonban máig nem egyértelmű, sőt maga a robbantás ténye is megkérdőjelezhető. Engedélyt senki nem adott a robbantásra – erre konkrétan sem a vizsgálat, sem a vádirat, sem pedig az ítélet nem tér ki. A megbízhatónak tartott, a robbanás során meghalt lömester körül talált nyomok mégis repesztésre utalnak. Annyi bizonyosan állítható, hogy a metán berobbanását

kifúvó lövés okozta, de semmiképpen nem használtak paxitot – holott a vád többek között éppen erre a magállapításra épült.. Ezt a ténytet az utolsó szakértői vélemény ellenére sem az első, sem a másodfokú bíróság nem vette figyelembe.⁶⁹ A berobbant metángáz begyűjtotta a fejtési üregben felkavart szénport is, amely folyamatosan terjedt tovább. A bányamezőben tartózkodó nyolcvanegy dolgozó vagy a robbanás közvetlen láng- és erőhatása miatt, vagy a robbanás következtében visszamaradt szén-monoxid okozta mérgezésben vesztette életét.⁷⁰ A robbanás olyan erejű volt, hogy tönkretette a bányamező légajtóit – a főkihúzó függőleges akna és a főbehúzó lejtősakna közötti hármas légajtókat is –, így a nyugati bányamező szellőztetése teljesen megszűnt.⁷¹ Meg kellett várni, amíg a füst eloszlik, ezért a mentési munkálatok csak egy órával a robbanás után kezdődhetek meg.⁷²

Az 1951. január közepén elkészült összegző nyomozati jelentés a felelősnek tartott vezetők esetében már a lehetséges politikai mozgatórugókat emelte ki. Bende József cisztercita gimnáziumba járt, és „klerikális beállítottságú”. 1948-ban kártevés gyanújával bocsátották el az Alumíniumérc Bánya és Ipari Rt.-től – amiért a Szovjetunióknak jóvátételként „fizetett” nyersanyagot „a megrendeltnél rosszabb minőségben szállította” –, továbbá „demokráciaellenes beállítottságának megfelelően tartózkodott minden politikai megnyilvánulástól”. Becsák József főbányamester a jelentés szerint „mint a Horthy-rendszer híve mindent elkövetett, hogy a háború érdekében az üzem minél többet termeljen, ezért 1944-ben Horthytól katonai bronzkereszt kitüntetését kapott”, továbbá „a háborús években az üzemvezetőség megbízásából figyelte a munkásság hangulatát, és baloldali személyeket sügött be”, 1945 után pedig „múltját eltítkolva befurakodott az MKP-ba”. Kornély József bányakörlet-vezető „vitézi várományos volt”,

mert apja állítólag tagja volt a vitézi rendnek, majd 1948-ban belépett az SZDP-be.⁷³

A Bende József üzemvezető főmérnök és két társa ellen lefolytatott államvédelmi vizsgálat a bányabiztonsági előírások be nem tartása mögött természetesen tudatos, „a dolgozó nép munkájának lefékezésére és bénítására” irányuló törekvést állapított meg. A vádirat is ennek megfelelően készült el. Mivel mindhárman „elismerték”, hogy több bányabiztonsági előírást megszegtek, minden rendelkezésre állt ahhoz, hogy megálljon a tudatos károkozás vádja. A vádiratban megfogalmazott „tényállás” a korszak bármelyik politikai célzatú gazdasági perében szerepelhetett volna.

Mindhárom vádlott a Horthy-rendszer olyan képviselője, akin a felszabadulás óta eltelt hat esztendő semmit sem változtatott. Nem hatott rájuk a magyar munkásosztály hősi munkalendülete, változatlanul gyűlölik a munkásosztályt, s a munkások életét nem becsülik. Munkájukat mindhárman bünyösen hanyagul és a dolgozó nép országépítő munkája iránti alattomos közömbösséggel folytatják. Kötelességeiket, a szakmai előírásokat a bányászok életének megvédésére még forma szerint sem tartották be. A vádlottak egész magatartását végigkísérő közönyösség a dolgozó bányászok életével szemben, a dolgozó ember életének semmibevevése és bünyös alábecsülése a szabotázsak az a formája, amely óvatosan elkerüli a közvetlen és azonnali, egy pillantással megállapítható rombolás elkövetését, de bünyös mulasztások tömegével olyan helyzetet idéz elő, amelynek következménye a rendkívüli súlyú veszteség, ebben az esetben

*81 bányász halála. Mindhárom vádlott ellensége a dolgozó népnek, mindhárman a dolgozó nép munkájának lefékezésére és a bénítására törek.*⁷⁴

Bende József és társai ügyében – ahogyan a pécsi MESZ-HART-ügyben vagy később Vargha Béla és társai esetében is – maga Rákosi Mátyás döntött a vizsgálat menetéről és a büntetésekről. A már kétszer átfogalmazott vádiratot Molnár Erik akkori igazságügy-miniszter terjesztette fel jóváhagyásra az MDP főtitkárához a következő megjegyzéssel: „A most javasolt konstrukció mellett a vád a tényállást világosan fedi, s a vádlottak beismerése, a tanúk vallomása és a szakértői vélemény a vád keretében tartott bűnösséget teljes mértékben visszaigazolja [sic!]. A tárgyaláson lefolytatandó bizonyítás egyszerű és világos, a bűnösség megállapítása semmiféle erőltetett (jogi) konstrukciót nem igényel.” Molnár feljegyzésében részletes javaslatot tett a tárgyalás időpontjára, a bíróságra, az ügyész és a bíró személyére, a meghallgató tanúkra, a közönségre és nem utolsósorban magára az ítéletre vonatkozóan: „A két első vádlott kapjon 15-15 év börtönbüntetést, a harmadrendű vádlott, akinek felelőssége mint bányász csoportvezető munkás lényegesen kisebb, kapjon 5-6 év büntetést.” A feljegyzésen a következő, kézzel írt megjegyzés szerepel: „R[ákosi] e[lvtárs] telefonon válaszolt”, véglegesítve az 1950. január 29-én benyújtott vádiratot.⁷⁵

1951. február 12-én a Budapesti Megyei Bíróság „emberi életek halálos veszélyeztetésének és társadalmi tulajdon meg rongálásának büntetésében” bünyösnek találta Bende Józsefet és Becsák Józsefet, ezért őket tizenöt-tizenöt évi börtönbüntetésre ítélte. Kornély József hat év börtönt kapott, továbbá Bendét és Kornélyt véglegesen, Becsákot pedig tíz évre eltiltották foglalkozásától. Mivel a vádlottak a kikényszerített vallomáso-

kon túl tagadták a szándékosságot, a védők fellebbezésükben a gondatlanság megállapítását kérték. Az 1951. április 19-én üléselő Legfelsőbb Bíróság másodfokon azonban nemcsak elutasította fellebbezésüket, de cselekményüket részben át is minősítette. Mivel nem biztosították a megfelelő szellőztetést, „a bánya üzemben tartásával, a szén kitermelésével kapcsolatos jogszabályok értelmében tett hatósági rendelkezéseken, az Általános Biztonsági Szabályzaton alapuló kötelességüket szándékosan megszegték, és ezzel a népgazdaságnak a tatabányai szénmedencére vonatkozóan előírt részletterv-megvalósítását *veszélyeztették*”. A *Bányászati és Kohászati Lapok* 1951. évi első száma az előző és a decemberi bányaszerencsétlenség bemutatását és tanulságainak levonását ígérte, erre azonban sem ekkor, sem a későbbi számokban nem került sor.

Becsák József Vácott kezdte meg büntetését, majd a Budapesti Országos Börtönbe szállították. 1953. augusztus 3-án közkegyelemben részesült,⁷⁶ és szabadlábra helyezték. Kornély József büntetését az Elnöki Tanács 1953. július 31-i határozatával harmadára csökkentette. 1954. június 30-án az igazságügyi miniszter határozata alapján feltételesen szabadult a váci börtönből, a vonatkozó ítélet egyéb rendelkezéseinek – tíz év közügyektől, valamint foglalkozástól való eltiltás – helybenhagyása mellett. Vagyis szabadulása után Kornély aknásként nem, de vājárként dolgozhatott. A Tatabányai Szénbányászati Trösztnél helyezkedett el. Kegyelemi kérvényét többször elutasították, végül kérésére az ítéletet 1991-ben semmissé nyilvánította a Fővárosi Bíróság. A Politikai Elítéltek Községe jóvoltából 1997-ben posztumusz kapta meg a „Szabad Magyarországért” érdemkeresztet.⁷⁷

Bende Józsefet a Nehézipari Minisztérium Szénbányászati Főosztályának kérésére 1954. február 15-én a Váci Állambiztonsági Büntetőintézetből a Komlói Szénbánya Parancsnok-

sághoz tartozó Anna aknára szállították, ahol szabadulásáig mérnöki beosztásban dolgozott. Bende a Népköztársaság Elnöki Tanácsának határozatával – a vonatkozó ítélet egyéb rendelkezéseinek érintetlenül hagyása mellett – 1955. január 31-én szabadult. Kérésére az Elnöki Tanács 1959. május 11-én kelt határozatában kegyelemből mentesítette a hátrányos jogkövetkezmények alól. Szabadulását követően 1955 és 1970 között a Bányászati Tervező Intézet munkatársa volt, majd 1972. április 21-én bekövetkezett haláláig a Nógrádi Szénbányák Tervező Irodájánál dolgozott mint létesítményi főmérnök. 1961-ben „érdemes és eredményes” munkája elismeréseként megkapta a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsa Bányász Szolgálati Érdemrend bronz fokozatát.⁷⁸

ÁLLAMVÉDELMI TEREPMUNKA – CSOLNOK ÉS SZUHAKÁLLÓ

Letartóztatásokra nem csak bányaszerencsétlenségek kapcsán került sor. Az 1951-ben Szalai Ferenc és társai Csolnokon leleplezett „fegyveres szervezkedése” ügyében megindított nyomozás valóságtartalma témánk szempontjából kevésbé érdekes – hiszen a visszaemlékezések szerint a szervezkedés kivizsgálása során csupán egy falubeli volt rendőrnél találtak fegyvert –, de a sorok között olvasva találkozunk azzal a dorogi műszaki értelmiségi csoporttal, amelynek tagjai múltjuk és politikai beállítottságuk miatt már nem voltak megbízhatók a párt számára. Megtaláljuk többek között Vargha Béla nevét, valamint Chorin Ferencét, aki köré az ÁVH felépítette a következő évben megindított „bányászper” legén-

dáját.⁷⁹ Már a „fegyveres szervezkedés” ügyében felmerült vádként a dorogi bányamezők víztelenítésének tudatos megakadályozása, valamint az aknában jelentkező műszaki problémák szándékos előidézése: „[Szalai Ferenc] baráti kapcsolatai általában jobboldali és volt régi bányavezetőségből és mérnökeiből tevődik össze [sic!]. [...] Weick-nek [helyesen Wick] kapcsolata van még Varga [helyesen Vargha] Bélával is, aki nyugatos, és 1946-ban jött csak haza.”⁸⁰ Ez a Varga Béla tette azt a kijelentést egy, illetve több ízben is, hogy »a legjobb üzlet, ha ez víz alatt van«. Ezt a vízzel előtött VI-os aknára értette. [...] Általában a fent említett társaságnak jó volt a kapcsolata a volt bányatulajdonosokkal, így többek között Chorin nevű egyénnel.”⁸¹

A dorogi bányászok ellen lefolytatott vizsgálatot az ÁVH Tatabányai (később Komárom megyei) Osztálya kezdte meg 1951. augusztus közepén, felépítve egy történetet „a demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedésről”. Az akkori gyakorlatnak megfelelően naponta távmondatokban tájékoztatták a VI. (Vizsgálati) Főosztályt a nyomozás menetéről. Azonban „a kihallgató bajtársak gyakorlatlansága miatt” a letartóztatottakat felvitték a budapesti központba, és ott folytatták le a vizsgálatot ellenük.⁸²

A Budapesti Megyei Bíróság Olti Vilmos vezette tanácsa 1951. október 23-án megtartott tárgyalásán összesen húsz személy ügyében hozott ítéletet. A vádlottakra súlyos börtönbüntetések szabtak ki.⁸³ A perben több csolnoki lakost is elítéltek, de a megfélemlítésen túl a per további szándéka a bánya üzemvezető főmérnökének, dr. Wick Endrének a leváltása és félreállítása volt. Rá hét év börtönbüntetést szabott ki a bíróság. Wick Endre a nevére kiállított operatív karton szerint 1955. december 20-án „büntetésének letöltése közben meghalt”.⁸⁴

A bányabalesetek között olyan „sikertörténetek” is akadnak, amelyek kivizsgálásánál ugyan jelen volt az ÁVH, külső körülmények miatt azonban mégsem lett belőlük „ügy”, Péter Gábornak ugyanis már nem volt lehetősége megírni a jelentését.

A Borsod megyei Szuhakállón 1952. december 16-án, kedden hajnalban az I-es akna („Winter-bánya”)⁸⁵ VI-os ereszkéjébe betört a víz, aminek következtében két bányász és egy bányamentő életét vesztette, tizenhét ember pedig hét és fél napra a föld alatt rekedt. Az éjszakai műszak vége felé az elővájáson dolgozók rályukasztottak egy régi, félbehagyott járatra, amely tele volt vízzel. A víz elárasztotta a mélyebben fekvő vágatokat, és elvágta a frontfejtésen dolgozók menekülésének útját. Huszonnyolc bányász közül kilencnek sikerült kijutnia. Két bányász az erős sodrású vízben lelte halálát. Tizenheten – köztük két fiatal lány – már nem tudtak kimenekülni. Ők a bányában maradtak, és a front felső részénél lévő trafóházban húzták meg magukat, ahová nem ért el a víz.

A községben pillanatok alatt elterjedt a hír, hogy több bányász a föld alatt rekedt. Megmentésükre az egész ország megmozdult. A föld alatt és a felszínen egy hétig tartott a kiszabadításukért folytatott küzdelem: bányászok és katonák, párt-, állami és szakszervezeti vezetők bányaműszaki és haditechnikai eszközökkel próbálták kiszabadítani a 44 méter mélyen rekedt munkásokat. Az ország több pontjáról érkezett mélyfúró és szivattyúberendezésekkel próbálták csökkenteni a víz szintjét. Sikerült állandó telefonos kapcsolatot létesíteni a lent rekedtekkel, akik így értesülhettek a mentés menetéről, sőt hozzátartozóikkal is beszélhettek.⁸⁶ Többszöri próbálkozást követően hamarosan egy 15 cm átmérőjű csövet is lefúrtak a felszínről, amelyen keresztül friss levegő áram-

lott az elzárt front üregébe, és ezen keresztül élelmet is tudtak küldeni a lenticnek.

A víz apadását követően Dorogról és Tatabányáról érkezett bányamentők indultak a föld alá. A vágatokban rekedt szén-dioxidos levegő miatt ugyanis csak mentőkészülékkel volt lehetséges a felszínre hozatal. Az egyik dorogi bányamentő, Hám Kálmán ekkor vesztette életét meghibásodott védőfelszerelése miatt.⁸⁷ Hamarosan egy orvos is lement. A vizsgálatokat, valamint a vágatok kiszellőztetését követően egy hét után sikerült kimenekíteni a tizenhét bányászt.

A visszaemlékezések szerint a mentés idején az ÁVH több magas rangú tisztje – köztük Péter Gábor is – végig a helyszínen tartózkodott. A mentési munkálatok felügyelete mellett valószínűleg az is a feladatuk volt, hogy kiderítsék, nem szabotázs okozta-e a bányaszerencsétlenséget. Az ÁVH vezetője bizalmatlan volt a mentési munkálatokban segédkező mérnökökkel, műszaki vezetőkkel szemben, sőt letartóztatással fenyegette őket.⁸⁸ A mentési munkálatokban személyesen részt vevő Simon Kálmán bányamérnök visszaemlékezése szerint a szabotázst vizionáló Péter Gábort ő győzte meg, hogy a mentési munkálatok irányítását bízza a műszaki szakemberekre.⁸⁹

1951. december 22-én a hivatalos mentési munkálatok ugyan befejeződtek, Péter Gábor azonban – Rákosi Mátyás utasítására – még a községben maradt, hogy mindenkit kihallgasson az esettel kapcsolatban.

Nem tudjuk, hogy a január 3-án hazautazó Péter Gábor milyen jelentést írt volna. A valódi kérdés nem is az, hogy Péter Gábor mit akart, hanem az, hogy Rákosi Mátyás mit tervezett Péter Gáborral.⁹⁰ A cionista szervezkedéssel megvádolt, 1951 októbere óta börtönben ülő korábbi szovjet állambiztonsági altábornagy, Mihail Iljics Belkin egyik val-

lomásában a CIA ügynökének nevezte Péter Gábort, amiről Sztálin levélben tájékoztatta Rákosit.⁹¹ Ez megingatta az ÁVH vezetőjének pozícióját, de letartóztatására ekkor még nem kapott engedélyt a pártvezér. A végső szót a Sztálinnal egyeztető szovjet belügyi tanácsadó, Ivanov mondta ki, aki megadta a jelzést Rákosinak, hogy távolítsa el a politikai rendőrség főnökét. A kérdés csak az volt, hogy mikor.

Müller Rolf az ÁVH-vezérrel szóló könyvében idézi Rákosi 1956 utáni száműzetésében írt memoárját. Rákosi azt állította, hogy január 2-án jelent meg nála Ivanov, aki átadta az SZKP Központi Bizottságának levelét, benne Péter Gábor azonnali letartóztatásának elrendelésével.⁹² Zinner Tibor közlése szerint Sztálin letartóztatási parancsát a szovjet belügyminiszter-helyettes már decemberben tolmácsolta Rákosi felé – ami persze nem zárja ki, hogy a hivatalos levelet Ivanov csak január 2-án adta át. Ennek fényében a szuhakállói vízbetörés kapóra jöhetett Rákosinak, hogy mindent előkészítsen a két hétre vidékre küldött Péter letartóztatásához. Márpedig ha Rákosi kijelentette, hogy Szuhakállón szabotázs történt, amelyet ki kell vizsgálni, Péter Gábor vakon teljesítette a parancsot.

A mentési munkálatok ellenőrzéséről és a szabotázs gyanúja miatt folytatott vizsgálatról január 3-án visszatérő Péter Gábor nem találta otthon a feleségét, aki ekkor már Rákosi villájának pincéjében „várta” összekötözött kézzel. Este Rákosi telefonon hívta Pétert, hogy személyesen tegyen jelentést a Szuhakállón történekről. Amint megérkezett a Lóránt úti villába, a függöny mögül előlépő államvédelmi tiszt azonnal megbilincselte Pétert.⁹³ Akárhogyan történt is, egy biztos: Rákosi egyszerre szabadult meg az ÁVH kompromittált, teljhatalmú vezetőjétől és vált a szuhakállói bányaszerencsétlenség hőisévé. Hamarosan a tizenhét bányász életének „megmentőjeként”

ünnepezték: „Nem felejtjük el azt a szerető, féltő gondoskodást, amellyel az egész ország és maga Rákosi elvtárs tizenhét bányászunk életét megmentette.”⁹⁴

A RAJK-ÜGY JÁRATAI – PETŐFIBÁNYA

A növekvő villamosenergia-igények miatt a Budapest Székesfőváros Elektromos Művei Rt. 1940-ben új erőmű építésébe kezdett. Az erőmű a Mátra délnyugati lejtőin megnyitott pernyei, a délnyugati területen lévő rózsaszentmártoni, valamint az azzal határos gyöngyösvisontai bányaüzem lignitjére települt.⁹⁵ A főberendezésekkel felszerelt erőmű és a rózsaszentmártoni bányaüzem 1944. december közepén a szovjet katonai parancsnokság irányítása alá került. A helyreállítási munkák befejeztével a hónap végén megindulhatott a termelés. A bánya termelését a szovjet parancsnokság teljes egészében lefoglalta, kiadást csak a Vörös Hadsereg részére engedélyezett.⁹⁶ A szovjetek a bányát 1945. március elején átadták a magyar kormánynak, a bánya ingóságait azonban elszállították. Az erőmű gépeit is leszerelték, és háborús jóvátételként a Szovjetunióba vitték. Az erőmű újraindítása 1946 végéig még bizonytalan volt, így a bányákban csak a legszükségesebb vágatokat tartották fenn. Bár az erőmű újjáépítéséhez és üzemben tartásához szükséges lignitbányák fejlesztéséhez fűződő országos gazdasági érdekekre már a háború befejezését követően felhívta a figyelmet a Székesfőváros Elektromos Művei Rt., erre ténylegesen csak a pénzügyi stabilizálás után, a forint bevezetésével kerülhetett sor. Az előkészítő tárgyalások már 1946 nyarán megkezdődtek, célul tűzve az erőművet kiszolgáló pernyepusztai bánya, a későbbi Petőfibánya fejlesztését is.⁹⁷

A Gazdasági Főtanács – Vas Zoltán elnöklete alatt – 1947. január 3-i határozatában rendelte el a Mátrai Erőmű újjáépítését.⁹⁸ Ez előtérbe helyezte a borsodi szénmedence és a Mátra vidéki lignitbányászat fejlesztését, hiszen a lehető leggyorsabban, a legkisebb befektetéssel kellett biztosítani az ipar számára a legtöbb energiát, megalapozva ezzel a későbbi öt éves terv első keretszámait.⁹⁹ Az erőmű újjáépítésének, valamint a pernyepusztai és rózsaszentmártoni bányák feltárásának és üzembe helyezésének munkálatait az 1948-ban megalakuló Mátravidéki Erőmű és Bánya Építési Rt. (MEBÉRT) központi irányítása alá rendelték.¹⁰⁰ A MEBÉRT helyettes vezérigazgatója Dzsida László lett, akit egyúttal megbíztak Petőfibánya fejlesztésével is. A feladatra másfél évet kaptak. A munkát a maximális korszerűsítés jegyében kellett elvégezni: gumihevederes főszállítással kiküszöbölték a lignit csillén történő szállítását a fejtési munkahelyektől a kazánokig, valamint bevezették a 2×90 méter széles, kétszárnyú frontfejtéseket. A leművelendő területeket harmincéves távlatban jelölték ki, további, külfejtéssel bányászható lignitterületek tervével. A termelés végül három hónappal az öt éves terv indulása előtt kezdődhetett meg a bányában.

1949. január 1-től az erőmű és a bányák külön igazgatás alá kerültek. Az ekkor már Petőfibánya elnevezésű üzem vezérigazgatója Maglódi László bányamérnök, helyettese Dzsida László bányamérnök lett. 1949. július 1-jén megalakult a Mátravidéki Erőmű Vállalat. 1950. március 26-án felavatták a Mátravidéki Erőművet is, amely a hazai gépgyártás és a szénre alapozott fejlesztés akkori legjelentősebb eredménye volt, és 1954-ben már Magyarország legnagyobb erőműveként működött.

1950 elején azonban gondok jelentkeztek Petőfibánya termelésében. A kétszárnyú frontfejtések szállítógátai

fokozatosan összenyomódtak, a folyosókat nem tudták fenn tartani, és a bányában 90 méteres fronthomok-beszakadás történt.¹⁰¹ Az Államvédelmi Hatóság a probléma szakmai megoldása helyett azonnal vizsgálni kezdte az esetet, „megfelelő” bűnbakokat keresve – és találva. A Maglódi László és társai ellen lefolytatott vizsgálat iratait az állambiztonsági szervek később megsemmisítették, így csak töredékiratokból, elsősorban a rehabilitációs kérelmekből és Dzsida László hagyatékának vonatkozó részleteiből rekonstruálhatjuk az eljárást.

1950. május végén az Andrássy út 60.-ba vitték Dzsida Lászlót – aki ekkor már a Földalatti Vasútépítő Vállalatnál dolgozott –, továbbá Seyfried Gyula okl. bányamérnököt, Petőfibánya akkori vezetőjét,¹⁰² Rozsnyai Nándor építészt, Maglódi László munkásigazgatót, a bánya korábbi vezetőjét és Papp József műszaki osztályvezetőt. A kihallgatás oka „szabotázs és demokráciaellenes tevékenység” volt. Dzsida László jóval később, 1962. november 16-án kelt, Kádár Jánosnak címzett levelében¹⁰³ a következőképpen emlékezett vissza a történetekre:

Letartóztatásom okát nem közölték, a kihallgatás helyett hat nap, hat éjjel egyfolytában egy helyen állnom kellett. Ezután a legkülönösebb kérdéseket tették föl, többek között Rajk Lászlónéról faggattak, aki 1944-ben egész rövid ideig, még mint Földi Júlia, irodai munkatársam volt. Petőfibányáról szó sem esett. Végül három hét után Péter Gáborhoz vezettek, aki közölte, hogy Seyfried főmérnökkel együtt szabadok vagyunk. Utasított, hogy Vas Zoltánnál jelentkezünk, további teendőinket tőle tudjuk meg.

*Azt is megmondta, hogy szabadulásunkat Vas elvtárs erélyes közbelépésének köszönhetjük.*¹⁰⁴

A Dzsida elleni 1950-es, majd a későbbi 1953-as vizsgálat a Rajk László egykori belügyminiszter ellen lefolytatott eljárás több szereplőjére is kitért – így a már kivégzett Szőnyi Tiborra, az MDP KV Káderosztályának akkori vezetőjére, akivel Dzsida néhányszor hivatalosan találkozott. Faggatták Korondy Béláról is, akit 1949-ben a BM Kiképzési Osztályának vezetőjeként tartóztattak le, majd 1949. október 24-én kivégeztek. Dzsida és Korondy négy évig évfolyamtársak voltak a Soproni Erdőmérnöki és Bányamérnöki Főiskolán, Korondy az erdészeti karon végzett. A fentebb említett Földi Júlia 1944 őszén a Magyar Bel- és Külforgalmi Rt.-nél volt gépíró Dzsida László mellett. Vagyis feltételezhető az a politikai szándék, hogy a szabotázs vádját nem a bányában bekövetkezett frontbeomlásra, mint inkább Dzsida kapcsolataira, a kivégzett belügyminiszterhez fűződő viszonyára akarták felépíteni, „feltárva” ezzel egy újabb összefonódást a Rajk-üggyel.

Dzsidát és Seyfried Gyulát tehát három hét múlva, június 17-én szabadon engedték. Rozsnyait, Maglódit és Papp Józsefet viszont 1950. június 17-én kiállított véghatározattal internálták.¹⁰⁵ Először mindhárom szakembert Kistarcsára vitték,¹⁰⁶ majd Papp és Rozsnyai az iratok szerint Recskre került. Papp József 1951. december végén szabadult, bányamesteri beosztásba került, és – a korszak gyakorlatára nem jellemzően – visszamenőlegesen kifizették az internálása idejére járó fizetését is.¹⁰⁷ Rozsnyai Nándor 1953-ban szabadult a recski táborból. Egy 1962-ben készült jegyzőkönyv szerint Rozsnyai kizárólag erkölcsi rehabilitációra tartott igényt, amit azonban a BM Rehabilitációs Bizottsága elutasított. Elismerték, hogy az 1950-es beomlás ügyében utólag sem lehet megál-

lapítani Rozsnyai felelősségét és internálásának indokoltságát, ügye azonban „nem kapcsolódik a munkásmozgalmi emberek ellen lefolytatott törvénysértő eljárásokhoz”.¹⁰⁸

Szabadon engedését követően Dzsida Vas Zoltán kérésére visszatért Petőfibányára, hogy megoldást találjon a két-szárnyú frontfejtés biztosítására. Az egyszerre két oldalon végzett fejtési munkálatoknál az egyik frontszárny időnként óhatatlanul lemaradt a másiktól. Ez olyan nyomásviszonyokat idézett elő, amelyek a kiegyenlítésig szükségessé tették a lefejtett oldal fenntartását, vagyis a termelés leállítását ezen a fronton. A Dzsida által végzett kísérletek hamar sikerrel jártak: 1950 közepén a korábban szintén elhurcolt, majd szabadon engedett Seyfried Gyula bányamérnökkel javaslatot tettek egy újfajta biztosítás bevezetésére. Ennek lényege az volt, hogy a bányafával történő ácsolás helyett idomfából üreges, henger alakú falazatot létesítettek a vágatokban úgy, hogy azt mindig csak az éppen nyomás alatt lévő fejtési szakaszon alkalmazták, majd az így lefejtett mezőből kikerülő idomdarabokat a mozgó falazat elejére helyezték. A mozgó idomfalazatot bányászati célokra nem használható, egyébként egészséges tűzifából készített elemekből, fakockákból állították össze. A „rabolandó” elemek a front előrehaladásával újrahasonosíthatók voltak mindaddig, amíg korábbi funkciójuknak megfelelően el nem tüzelték őket.¹⁰⁹

Az előzetes kísérletek már 1950. augusztus végére igazolták, hogy Dzsida javaslata működőképes. Sőt az újításnak köszönhető fejtési és fenntartási költségmegtakarítás a következő években meghaladta az évi 1 millió forintot.

Ezzel elhárultak a vágatfenntartási nehézségek, biztosítva a folyamatos termelést, Dzsida László pedig visszatérhetett a földalatti vasútnál abbahagyott munkájához. 1953-as letartóztatásának – amelyről a „lignit-ügy” tárgyalásánál még szó

lesz – egyik vádpontja kihallgatási jegyzőkönyve szerint mégis az volt, hogy azért korszerűsítette Petőfibányát, mert rendszerváltozást remélt, és „erre az időre akart érdemeket szerezni ezzel a tevékenységével”.¹¹⁰

RAZZIA ÉS BESZERVEZÉS

A korszak szénbányászatának másik állandó problémája volt a gépesítés kérdése. Az 1951. év egyik legfontosabb újításának tekinthető „F” típusú fejtő-rakodó gépcsalád első típusai jelentős előrelépést hoztak a szénfejtésben.¹¹¹ A politikai-szakmai kényszer hatására hirtelen jelentkező „gépözön” azonban felkészületlenül érte a bányavállalatokat. A tapasztalatlanságból fakadó tájékozatlanság és a kezdeti alkatrészhiány a műszaki szakembereket is próbára tette, így sokan csak a termelés akadályát, a felesleges munkatöbbletet látták a gépekben. A Központi Vezetőség ülésén tartott 1952. évi beszámolójában Gerő Ernő is megemlítette a rossz gépkihasználást, amelynek egyik fő okaként a nagyfokú alkatrészhiányt jelölte meg.¹¹²

A kampányszerű, erőltetett gazdasági tevékenység nem hagyott elég időt a korszerűbb technika hatékony bevezetésére, viszont megfelelő ürüggyel szolgált a szabotázis vádjához: „Bányáinknak régi betegsége, illetve a szabotázisnak egyik régi megnyilvánulása, hogy a modern fejtő és egyéb gépeket kihasználatlanul hagyják állni, néha az udvaron az esőben rozsdásodnak. Az is egyik megfogható konkrét példája a szabotázis tevékenységnek, ha ilyen irányú tényeket felderítünk azokon a területeken, ahol ők mérnökök, igazgatók, tervezők voltak.”¹¹³

A jobboldali szociáldemokraták felkutatása és felelősségre vonása 1950-től nagy tömegben folyt több gazdasági vonalon is. Az aktuális politikai indok az erőltetett iparosítás előirányzott keretszámainak nemteljesítése vagy „szabotálása” volt, de sok ítélet született bér- és normacsálási ügyekben is. Az 1950. és 1952. nyári nagy letartóztatási hullámon belül – az úgynevezett SZDP-ügyben, amelynek során a jobboldali szociáldemokraták felső és középvezetőinek 75 százaléka börtönbe került – a kollektív elmarasztalás egy másik változatát jelentette „a békés építőmunka ellen uszító szociáldemokraták ellenséges osztagainak” felelősségre vonása a gazdaság területén. Az „üzemi háló” felderítése – vagyis a régi szociáldemokrata szakszervezeti funkcionáriusok által fenntartott, vélt vagy valós összeköttetések, kapcsolatok hálózatának feltárása – elsődlegesen azt a célt szolgálta, hogy országosan „megtisztítsák” az üzemi bizottságokat, a helyi pártszerveket. Ezt sok esetben összekapcsolták az egyes gyárakra, üzemekre terhelte – az ötéves terv által meghatározott – irreális gazdasági követelések sikertelenségével. Gerő Ernő erről a következőket mondta: „Nem feledkezhetünk meg a jobboldali szociáldemokraták tudatos szabotálásáról, akik mindent elkövetnek, hogy ott ártsanak a magyar munkásosztálynak, népi demokráciának, ahol éppen tudnak.”¹¹⁴

1952. július 1-jén az ÁVH razziát hajtott végre Várpalotán Péter Gábor személyes jelenlétében, Juhász Ferenc és Ferencsik József közreműködésével. A razzia során – nem pontos adatok szerint – körülbelül tíz embert vettek őrizetbe, köztük több bányamérnököt.¹¹⁵ Ekkor tartóztatták le Esztó Zoltán, Meskó László, Halász Miklós és Sébor József várpalotai bányamérnököket, valamint két héttel később Kubinyi Istvánt, akiről a továbbiakban részletesen is szólunk. Az ÁVH olyan „rendszerellenes tevékenységeket” akart bizonyí-

tani, mint az F-4-es fejtőgép megrongálása, a gép használatának elszabotálása, az üzemi tervelőirányzat teljesítésének akadályozása vagy a hangulatkeltés. A fejtőgéppel kapcsolatos problémákról mind a letartóztatott várpalotai mérnökök, mind a később őrizetbe vett bányamérnökök vizsgálati anyagában olvashatunk. Az aknamezőbe levitt gép az ottani talajviszonyok miatt többször meghibásodott. Gyakran csak szétszerelve és a felszínre hozva lehetett javítani, de gondot okozott az alkatrész-utánpótlás biztosítása is. Ez embereket vont el az erőltetett ütemű fejtési munkálatoktól. A bányamérnökök terhére rótták azt is, hogy a lemaradás kiküszöbölése érdekében nem vontak el munkaerőt a bányafenntartási munkálatokat végzők vagy az elővájáson dolgozók közül.¹¹⁶

Az ÁVH Vizsgálati Osztálya Meskó Lászlót és Halász Miklóst 1952. október 16-án további eljárás lefolytatására átadta az államügyészségnek. Vádat azonban nem emeltek ellenük, mert a jegyzőkönyvekben felvett cselekmények nem voltak büntethetők. Az ügy így visszakerült a Vizsgálati Főosztályra. Az ottani apparátus ekkor már hatalmas létszámmal dolgozott Vargha Béla és társai 1952. augusztus 6-án megindított ügyén. A Vargha Béláék elleni nyomozás is 1952. november végén torpant meg. Az ÁVH ekkorra tervezte egy nyilvános per megrendezését, a legfelsőbb politikai vezetés azonban – mint később látni fogjuk – a nyomozás folytatásáról döntött. Ekkor, vagyis 1952 novemberében kísérlet történt az ügyek összekapcsolására.¹¹⁷ Halász és Meskó személye végül mégis háttérbe szorult, és a két bányamérnök 1953. március közepén még mindig az államügyészség Markó utcai épületében ült. Az ügyészség sürgetésére a Vizsgálati Főosztálynak lépnie kellett. Hogy ez miért éppen ekkor vált sürgőssé, az nagy valószínűséggel Sztálin 1953. március 5-én bekövetkezett halálával magyarázható.

A főosztály akkori vezetője, Zsidi Gyula áv. ezredes jóváhagyásával – és az ÁVH I/4. (Szabotázselhárító) Osztályának egyetértésével – előzetes beszerzésüket követően a szabadlábra helyezés mellett döntöttek, Zsidi következő megjegyzésével: „Ha kell az I/4-nek, hajtsák végre. Ha nem, hozzák ismét be.”¹¹⁸ A beszerzés az iratok szerint megtörtént. Halász Miklóst ennek megfelelően 1953. március 31-én el is engedték. Meskó Lászlót azonban – nem tudni pontosan, miért – a Hálózati Főosztály nem tartotta alkalmasnak ügynöki munkára. Őt 1953. április 18-án megbízatás nélkül – titoktartási nyilatkozat aláírását követően – helyezték szabadlábra.¹¹⁹

Ekkor engedték el az 1952. július 15-én letartóztatott Kubinyi Istvánt is, akinek fontos szerepe volt a Vargha Béla és társai elleni vizsgálat megindításában. Kubinyi életútja tipikusnak mondható a korszakban. Eredeti foglalkozása kovács volt. 1945 januárjában jelentkezett az Államrendőrség Politikai Rendészeti Osztályára, ahol májusig teljesített szolgálatot, majd az MKP instruktora lett az északi iparvidéken. 1946-ban került a Bányatervező Vállalathoz, ahol főosztályvezető, majd kereskedelmi ügyvezető igazgató volt. 1946-tól a szénbányászat államosításával megalakult MÁSZ Rt. végrehajtó bizottságának tagja az MKP delegáltjaként. 1951-ben a Komlói Szénbányászati Tröszt-höz helyezték, ahonnan 1952 júniusában elbocsátották, és a pártból is kizárták.¹²⁰ Mint az iratokból kitűnik, többek között az ő vallomásainak is szerepük volt abban, hogy az ÁVH 1952. augusztus 6-án őrizetbe vette Vargha Béla, Káposztás Pál és Krupár Géza bányamérnököket.¹²¹ Sőt további információkat is reméltek tőle: „A szociáldemokraták ügyének befejezésekor Kubinyi ügyét nem zártuk le, hanem az Osztályon folyó bányaugyhoz kapcsoltuk azzal a feltételezéssel, hogy Kubinyi kihallgatása révén felderít-

juk a bányaugy komlói vonatkozásait.”¹²² Komló fejlesztése kiemelt szerepet kapott az ötéves tervben a Sztálin Vasmű miatt, hiszen kokszolható szénnel kellett kiszolgálnia a szocialista ipar legújabb „büszkeségét”. Ezért a párt és az ipari elhárítás is fokozottan figyelte a termelési mutatókat. Sorra érkeztek a jelentések a szabotázsgyanús cselekményekről, hiszen az ország többi bányájához hasonlóan Komló sem tudta teljesíteni az irreális tervkövetelményeket. A bánya vezetői és a Nehézipari Minisztérium egymásra mutogattak a felmerült problémák miatt, miközben mind a sajtó, mind a politikai vezetés ellenséges aknamunkát vizionált. Farkas Vladimir visszaemlékezése szerint Komlós János – a pécsi bányamérnökök elleni vizsgálaton felbuzdulva – itt is igyekezett összetákolni egy újabb Sahti-ügyet, erre azonban nem került sor.¹²³ A „lignit-ügy” vizsgálata során az ÁVH szintén többször foglalkozott Komló kérdésével. Meg akarták állapítani a műszaki szakemberek felelősségét, azonban a Vasmű fokozott igényei miatt erre nem volt idő. Sőt az 1950-től letartóztatott bányamérnököket is sorra helyezték Komlóra: Rihmer Lászlót, Wietorisz Róbertet, Dzsida Lászlót. Rabként a Komlói Szénbányászati Tröszt-höz tartozó Anna aknán dolgoztatták Bende Józsefet is, aki mérnöki munkát végzett.

Kubinyi Istvánt végül 1953. április 18-án az ÁVH Vizsgálati Osztálya a Szabotázselhárító Osztállyal egyetértésben, „operatív megbízatással” szabadlábra helyezte. A vizsgálati anyagban neve mellett rendszeresen felbukkan a „hálózati” kifejezés, valamint többször felmerül, hogy vallomásával óvatosan bánjanak, mert az nincs kellően dokumentálva.¹²⁴ Kubinyi további sorsáról egyelőre annyit tudunk, hogy szabadulását követően a Bánya- és Energiaügyi Minisztériumhoz jelentkezett. Ezzel kapcsolatban Piros László, az ÁVH vezetője

a következő megjegyzést tette: „Vigyázni kell, hogy Kubi-nyi nehogy igazgató vagy más fontos beosztásba kerüljön!”¹²⁵

Péter Gábor 1953. január 3-i letartóztatása, illetve az ÁVH Vizsgálati Főosztályán belüli szervezeti átalakítások nem kis zavart okozhattak a politikai rendőrség működésében. A várpalotai bányamérnökök között letartóztatott Sébor József személye körüli ellentmondásos iratok is feltehetőleg ezzel magyarázhatók. Sébort 1952. október 16-án Meskóval és Halással egy időben szintén átkísérték az államügyészségre, de ügyét külön kezelték a többiektől, mert rá nem a szabotázs vádját, hanem „demokráciaellenes kijelentések” büntettét akarták bizonyítani.¹²⁶ Az ügyész 1952. október 20-án vádat emelt Sébor József ellen, izgatás büntette miatt. A Budapesti Központi Járásbíróság ezért 1952. november 17-én megtartott zárt tárgyaláson kétévi börtönbüntetésre ítélte.¹²⁷ A Budapesti Megyei Bíróság (Fővárosi Bíróság) 1953. február 18-án, másodfokon az ítéletet három évre súlyosbította.¹²⁸ A Vizsgálati Főosztály azonban – a már említett belső átszerveződések miatt – erről nem értesült, ezért még úgy tudta, hogy az államügyészség Sébor esetében is visszaadta az ügyet azzal az indokkal, hogy „a bűncselekmény csekélysége miatt bírósági büntetést kiszabni nem lehet”. Az ÁVH 1953. március 17-én a bányamérnök szabadlábra helyezését javasolta, beszerzés mellett.¹²⁹

Meg kell említeni, hogy Sébor József neve már korábban, a közvetlenül 1945 után keletkezett állambiztonsági iratokban is feltűnik. A bányamérnök 1944-ig több alkalommal teljesített katonai szolgálatot, utolsó rendfokozata tartalékos zászlós volt. A második világháború után Tatabányán volt alkalmazásban, majd 1946-ban Nyugatra szökött, ahol aknászként, illetve üzemvezető főaknászként dolgozott először Tirolban, majd Belgiumban, ahonnan 1949-ben tért haza. Kint került

kapcsolatba Pütkösti László vezérkari századossal, akit még 1945-ben vezényeltek Ausztriába. Innen nem tért vissza, és Grazban letelepedve egy „vegyes nemzetiségű átvonuló táborban” dolgozott tolmácsként. Pütkösti László személye és tevékenysége máig vitatott a történettudománnyal foglalkozók körében, hiszen a jól megkonstruált állambiztonsági iratokból nem derül ki az igazság. A kötetnek sem célja ennek tisztázása, a Sébor Józseffel kapcsolatos vonatkozások azonban mindenképpen figyelmet érdemelnek. A Magyarországot 1946-ban illegálisan elhagyó Sébor József a grazi táborban találkozott Pütköstivel. Sébor személyes okmányai (polgári személyi lap, tatabányai üzemi igazolvány) a vezérkari századoshoz kerültek. Pütkösti 1946. decemberi kihallgatása szerint Sébor ezeket önként adta neki, cserébe egy Kitzbühelbe szülő úti igazolványért.¹³⁰ A személyazonossági iratok átadásának, illetve megszerzésének körülményeiről Sébor másként vallott 1952-ben: „Amikor a grazi lágerben voltam, beadtam a személyazonossági igazolványaimat a tábor angol parancsnokságának, hogy a belga beutazási engedélyt megszerezhessem. A lágerből való távozásomkor vettem észre, hogy az igazolványaim közül hiányzott a polgári személyi lap és a tatabányai üzemi igazolványom. 1947-ben szüleim levélben közölték velem, hogy a személyazonossági igazolványomat felhasználta egy Uzoni László [ti. Uzoni Pütkösti László] nevű angol kém, akit a magyar hatóságok elfogtak. Uzoni Lászlóval a grazi táborban találkoztam és beszéltem, mert tolmács volt a parancsnokság mellett. Uzoni akkor azt mondotta nekem, hogy horthysta vezérkari százados volt.”¹³¹ Pütkösti Lászlót végül a „köztársaság elleni összeesküvés” persorozat egyik fővádoltjaként kötél általi halálra ítélték háborús büntett – de nem kémtevékenység – okán. Az ítéletet 1948. április 21-én hajtották végre.

Visszatérve a várpalotai bányamérnökök ügyére, az 1952 közepén letartóztatott Esztó Zoltánt, a bánya főmérnökét nem engedték szabadon, sőt ügyét összekapcsolták a Vargha Béla és társai elleni vizsgálattal. Esztó 1945 és 1950 között a síkvölgyi akna üzemvezetője volt, majd 1951-ben a Tata-bányai Felső Szénbányák Nemzeti Vállalat igazgatóhelyettes főmérnöke lett. 1952-ben a Várpalotai Szénbányákhoz helyezték át igazgató főmérnöki beosztásba. A főmérnökről 1952 áprilisában készült az első hálózati jelentés „ellenséges hangvétele és beállítottsága” miatt, de júliusi letartóztatására már szabotázscselekmény elkövetésének gyanúja miatt került sor. A vizsgálati naplókban nyomon követhető, hogy napi rendszerességgel, olykor 11-12 órás kihallgatásokkal próbált belőle vallomást kicsikarni a Vizsgálati Osztály.

Esztó Zoltán vizsgálati anyagából, továbbá a később letartóztatott bányamérnökök fogdahálózati jelentéséből is kiderül: a szakmában nyílt titok volt, hogy a várpalotai bányamérnökök letartóztatásáról részben Ajtay Zoltán tehet, ugyanis nem vezették be az általa tervezett F-4 típusjelű fejtőgépet – azzal az indoklással, hogy nem tudnának egyszerre kísérletezni és tervet teljesíteni. Esztó ennek a véleményének több alkalommal is hangot adott, például Rákosi előtt, aki 1952-ben tett látogatást Várpalotán. A gyűlésen egyebek között szóba került a gépek alkalmatlansága, mire Rákosi „pesszimista prókátornak” nevezte Esztót. Ezután házkutatást tartottak nála, és letartóztatták.¹³²

A Vargha Béla és társai ügyében később szintén őrizetbe vett Dzsida László vizsgálati anyagában a következőket olvashatjuk ezzel kapcsolatban:

Ajtay [...] amikor Dorogon igazgató lett, új fejtőgépet tervezett, amely valóban jó, azon-

ban nem váltja be a hozzá fűzött reményeket, mint azt Ajtay híresztelte. A kísérleti stádiumban lévő gép kezdeti eredményei alapján olyan termelési eredményeket ígért országshoz, amelyek egyelőre csak elméletiek. Mintán megbízták a BEM szénfőosz. [a Bánya- és Energiaügyi Minisztérium Szénbányászati Főosztálya] vezetésével, szinte teljesíthetetlen mennyiségeket vett tervbe a széntermelés vonalán. Dzsida szerint a bányamérnökök „jósándékuk ellenére” képtelenek voltak rá, hogy a magas tervek mellett a géppel való kísérletezéssel is foglalkozzanak. 1952 utolsó negyedében már csak úgy tudták teljesíteni a bányák a termelési tervet, hogy az összes előkészítő – aknamélyítés, feltárás, elővájás stb. – munkáról közvetlen a széntermelésre vették el a munkásokat. [...] Ajtay mindezeket jó előre látta, és ezért helyezte el a közvéleményben az „alapszén – nem alapszén” stb. teóriákat [lásd következő fejezet], hogy saját bőrét mentse. Ezt követte 1952-ben először 4, majd 3 bányamérnök – az ország széntermelésének elitje –, most pedig az ő őrizetbevétele.”¹³³

Az Esztó elleni vizsgálatot korábbi munkahelyére, a Tata-bányai Szénbányákra is kiterjesztették. Ebben az esetben – ahogyan az egész bányászügy vizsgálatában – megfigyelhető az ekkorra már bevett gyakorlattá vált séma, miszerint a szabotázscselekményt az értelmiségi szakemberek múltjára, politikai hovatartozására, családjára vezették vissza. Vagyis fontos szempont lett a „horthysta múlt” – legyen az katonai

vagy politikai kötődés, esetleges későbbi szociáldemokrata tagság –, valamint a társadalmi hovatartozás. Az „ellenségkép” kialakítása a hatóság eredeti szándéka szerint megrendező kirakatper fontos kelléke volt.

Az 1953. május végén már közel egy éve őrizetben lévő Esztó Zoltánra azonban nem lehetett rábizonyítani a szabotázst, hiszen az F-4-es fejtőgép alkalmazhatóságát több szakértő kétségbe vonta. Csak egy általa készített, *A racionális munka alaptörvényei* című, gyakorlatilag teljesen ártalmatlan szatirikus irat volt az ÁVH birtokában.

A racionális munka alaptörvényei

1. Minden dolog végtelenül egyszerű mindaddig, míg túl nem komplikálják.
2. Semmit sem szabad pontosabban elvégezni, mint ahogy elkerülhetetlenül szükséges.
3. A határidő pontos betartására csak az ügyeljen kényesen, akit darabbérben fizetnek.
4. Munka közben vedd figyelembe, hogy hülye vagy, de még nálad sokkal hülyébbek is vannak.
5. A kellő szakmai alapokon nyugvó műszaki blöff többórás munkát helyettesíthet.
6. Amilyen az utasítás, olyan a végrehajtás is.
7. Gondos és alapos munkát csak az érdemel, aki azt értékelni tudja.
8. Ne akard, hogy beosztottaid gondolkozzanak, éppen ezért mindig úgy beszélj hozzájuk, mintha hülyék volnának.
9. Ha valamit nem akarsz elvégezni, hívjál össze a tárgyan értekezletet.
10. Addig nyújtózkodj, amíg az előirányzatod ér.

11. *Nem mindenki tudós, aki nem beszél közérthetően, éppen ezért kérdezd meg, ha valamit nem értesz, hátha az se tudja, aki mondta.*
12. *Az önkritika az a fegyver, amit mások letolására legjobban használhatsz.*
13. *Az a munka, amelynek sikere az emberi lustaságra van alapítva, teljes sikerrel kecsegtet.*
14. *Akinek sok a dolga, keveset dolgozik.*
15. *Minél hülyébb a kérdés, annál hülyébben válaszolj, nehogy félreértsék.*¹³⁴

Egyéb bizonyíték híján ez is elegendő volt ahhoz, hogy Esztó Zoltánt megvádolják: „uszította társait a tervteljesítés ellen”. Ügye 1953. augusztusában ezzel az indoklással került immár önállóan az ügyészségre, de a Budapesti Megyei Bíróság¹³⁵ csak 1953. december 21-én hozta meg az ítéletet: a népi demokratikus államrend ellen folytatólagosan elkövetett igazgatás büntetésében bűnösnek nyilvánították, ezért három év börtönnel, 300 forint vagyonelkobzással és három év közügyektől való eltiltással sújtották. Az 1953. december 21-én meghozott ítélettel egy napon az ügyész azonnal fellebbezést nyújtott be a büntetés súlyosbítása érdekében, mert szerinte a bíróság által kihirdetett ítélet „nem áll arányban az elkövetett büncselekmény társadalmi veszélyességével, különösen figyelembe véve, hogy a vádlott kifelé rendes magatartást tanúsítva titokban mégis romboló munkát végzett”.¹³⁶ Esztó és védője szintén fellebbeztek, enyhítésért. 1954. márciusában még nem volt jogerős az ítélet, de Esztó Zoltán már a tatabányai munkahely-parancsnokságon töltötte büntetését.

Végül az 1953. december 21-én meghozott elsőfokú ítéletet a Legfelsőbb Bíróság 1954. március 15-én megsemmisítette, és új eljárást rendelt el. A Budapesti Fővárosi Bíróság

1954. április 20-án tartott tárgyalásán „a népi demokratikus államrend ellen folytatólagosan elkövetett izgatás büntetében” bűnösnek nyilvánította Esztót, ezért két év hat hónap börtönre, 500 forint vagyyonelkobzásra és két év közügyektől való eltiltásra ítélte. A bíróság továbbá „megállapította”, hogy a büntetés kegyelem folytán harmadával csökken.¹³⁷ 1954. évi szabadulását követően Esztó Tatabányán volt üzemvezető főmérnök. 1956. október 28-án megválasztották a munkástanács titkárának. 1956. december 30-án ismét őrizetbe vették, és „a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés” támogatásának vádjával tíz év börtönbüntetésre ítélték. 1964. június 30-án feltételesen szabadlábra helyezték. Ezt követően előbb a Bányászati Tervező Intézetben, majd nyugdíjba vonulásáig a jogutód Központi Bányászati Fejlesztési Intézetben (KBFI) irányító tervezőként dolgozott.

Esztó Zoltán ítéletét – hozzátartozójának kérelmére – a Fővárosi Bíróság az 1990. évi XXVI. törvény 1. § 1. bekezdésében írt rendelkezés folytán semmisnek nyilvánította.¹³⁸

3. A „LIGNIT-ÜGY”

1951 őszén egyre több gazdasági nehézséggel kellett szembenézni. Az ötéves terv meghirdetését követően hamarosan nyilvánvalóvá vált, hogy sem az ország természeti adottságai, sem a bányák technikai elmaradottsága nem teszik lehetővé az ötéves tervben meghirdetett „vas és acél országa” megteremtését. Bár 1949 és 1954 között 86 százalékkal nőtt a szénbányászat termelése, a szakszerűtlen és feszített terv minőségi romlást eredményezett. Az egyre fokozódó és mindenre kiterjedő ellenőrzés átszötte a bányák életét is.

Az ÁVH I/4. (Szabotázselhárító) Osztályának vezetője, Hidas Mihály áv. őrnagy 1951. június 5-én utasítást adott több bányászati szakember leveleinek, sajtóküldeményeinek, csomagjainak és pénzküldeményeinek ellenőrzésére – különös tekintettel a külföldről érkező küldeményekre.¹ 1951. június 30-án intézkedés született további szakemberek D-vonalon történő megfigyelésére, vagyis a telefonbeszélgetések lehallgatására.² Tehát már 1951 nyarán elkezdtek keresni, hogy kiket lehetne felelőssé tenni a jó minőségű, magas kalóriatartalmú szén kitermelésének visszaeséséért, az alapanyag-termelés lemaradásáért. Először az Országos Tervhivatal és a Nehézipari Minisztérium régebbi, „megbízhatatlan” szakemberei

között keresték a bűnbakokat, akik a kommunista párt szerint a hároméves terv kidolgozásával „helytelen irányba viték a szénbányászati beruházásokat”.

ALAP(SZÉN)VITÁK: POLITIKA VS. SZAKMA

Az első letartóztatásokat és a tényleges eljárást egy olyan, tisztán szakmainak tűnő akadémiai disputa előzte meg, amely „felsőbb szintű” közbenjárásra később mégis egyértelműen politikai színezetet kapott. Dzsida László visszaemlékezése szerint az Akadémia Bányászati Főbizottsága 1951-ben létrehozta az úgynevezett Alapszén Bizottságot, amelynek hangadói az ötéves terv tarthatatlanságának okát nem az irreális keretszámokban látták, hanem az 1947 és 1949 közötti időszak fejlesztési irányvonalában, annak kidolgozóiban vélték megtalálni.³ Már 1951 elején, a külfejtéses szénbányászat – vagyis a „gyengébb minőségű” lignit kitermelése – lehetőségének felvetésekor éles vita alakult ki a jó minőségű „alapszén” fejtését sürgetők és az azt ellenzők között. (Az „alapszén” kifejezés a szénbányászatban nem használatos, a vizsgálati anyagban mégis rendszeresen ezt használják a jó minőségű, magas kalóriatartalmú szenek megnevezéseként. A továbbiakban időzőjelben használok a kifejezést.)

Ezek a problémák korábban csak a szakma elitjét foglalkoztatták, hiszen a politikai vezetés számára a terv teljesítése, annak nyilvános propagálása volt a cél. Vagyis két termelési politika került szembe egymással. A bányászat a rendelkezésre álló szénvagyonot tartotta szem előtt, a politikai vezetés pedig ezt figyelmen kívül hagyva pusztán a szénigényeket. Hansági Imre erről a következőket írta: „Határozottan leszö-

gezhetem, hogy a népgazdaság szempontjából csak az lehet helyes, ha a szénbányászat termelési politikáját a megváltoztathatatlan szénvagyon és nem a változtatható szénigények szabják meg.”⁴ A politikai megrendelésre megindított vizsgálat alapja egy rendkívül összetett, már korábban is sok fejtörést okozó gazdasági-szakmai kérdés volt. Anélkül, hogy belemennék ennek részleteibe, az egész eljárás, sőt a korszak gazdaságpolitikájának kiindulási alapja a Hansági által megfogalmazott kérdés volt: a széntermelésnek kell-e igazodnia a meglévő szénvagyonhoz, vagy a meglévő szénvagyon mennyiségétől teljesen függetlenül csak a fogyasztói igényeket kell szem előtt tartani.

A MÁSZ a Nehézipari Minisztériumnak küldött felterjesztésében már 1947 októberében megfogalmazta, hogy „hazánkban általában az a szabályszerűség állapítható meg, hogy a nagyobb kalóriájú, tehát a jobb minőségű szeneink nagyobb mélységben és mostohább körülmények közé – nyomás, gáz, vízveszély stb. – települtek, mint a gyengébb szeneink. Feltárás útján gyors fejlődési lehetőséget tehát a gyengébb szeneink adnak. A minőség fokozása fokozódó költségtöbbletet és időt igényel.”⁵

Az Országos Tervhivatal Bányászati Csoportja 1948 októberében hasonlóan ítélte meg a helyzetet, de már sokkal konkrétabban fogalmazott: „Alapelgondolásunk az, hogy a gyenge minőségű szenek felhasználása a jó minőségű szenek felhasználásával szemben forszírozandó, már csak azért is, mert gyenge minőségű szeneiben tetemesen nagyobb az ország szénvagyon, mint a jó minőségűekben, amivel szemben jelenleg szénbányászatunk súllyal jó minőségű szeneket termel.”⁶

A Szénbányászati Ipari Igazgatóság Műszaki Osztálya Szénvizsgáló csoportjának jelentése 1948 decemberében

már így fogalmazott: „A bányászat a mostani adottságok mellett az elsőrendű szeneket illetően az ipar részéről esetleg támasztandó újabb követelményeket már nem bírna el, tehát e tekintetben elértük a határt. Meg kell értetnünk az illetékes szervekkel, hogy az ipar teljesítőképessége azon az áron, hogy a mainál nagyobb mennyiségű elsőrendű szénet kapjon, nem fokozható. Teljesítménynövelés most már csak *új kazánberendezések*, mégpedig silány szenekre építendő új kazánberendezések létesítésével érhető el. A mai állapot akkor sem tartható fenn, ha csak a jelenlegi ütemben dolgozna tovább az ipar. Szeneink %-os megoszlása a gyengébb minőség irányában fog eltolódni, hazai iparunk tüzelőberendezései pedig nagy részben sem gyenge minőségű, sem rostálatlan szén eltüzelésére nem alkalmasak. Felvételünk lehetővé teszi azon üzemek kijelölését, melyek földrajzi fekvésük, a fogyasztott szénmennyiség s minden egyéni szempont figyelembevételével elsősorban sorolhatók azon üzemek közé, melyek új kazánok építése vagy a meglevő kazánok átalakítása révén alkalmassá teendők silány aprószeneink eltüzelésére.”⁷

A végső szót 1949 februárjában Osztrovszky György, a Szénbányászati Ipari Igazgatóság igazgatója, később az Országos Tervhivatal alelnöke⁸ mondta ki az első ötéves terv átdolgozásának vitáján: „Rossz szén nincs, csak alkalmatlan tüzelőberendezés.”⁹ 1950-ben az Országos Tervhivatal elnöke, Vas Zoltán is elismerte, hogy „természetesen a széntermelésnek is igazodnia kell szénvagyonunk fajtáinak arányához”.¹⁰

1951 őszén az MTA Műszaki Osztályán tartott előadásában Ajtay Zoltán bányamérnök, a Bánya- és Energiaügyi Minisztérium Szénbányászati Főosztályának vezetője mégis a Tatabányán és Dorogon bányászható, magas kalóriatartalmú barnaszén fokozott igénybevételét sürgette az ötéves terv-

ben. Hangsúlyozta, hogy „népgazdaságunk első tervperiódusában meg kell valósítanunk a jobb minőségű (Tatabánya, Dorog) szén fokozottabb kitermelését”.¹¹ Ezzel szemben az 1950-es években a Tatabányai Szénbányák – a hozzá tartozó oroszlányi bányaüzemekkel együtt – az ország széntermelésének alig 20 százalékát adta.¹²

Az akadémiai előadást követő vitában Ajtayval szemben többen – köztük a „lignit-ügyben” később letartóztatott bányamérnökök is – a hazai lignit előnyeit emelték ki, amelyre építve kisebb beruházással, feleannyi idő alatt létesíthető lett volna egy bányaüzem. A gyengébb minőségű szén, a lignit és főként az észak-magyarországi barnaszén alkották a teljes szénvagyon döntő részét. A barnakőszénfajtákból a jobb minőségű (tatabányai, dorogi, oroszlányi) barnaszén az összes szénvagyonnak mindössze 9,4 százalékát tették ki.¹³ Sőt a karsztvízveszély megoldatlansága miatt Tatabányán és Dorogon kifejezetten veszélyesnek tartották az „alapszén” termelésének számottevő növelését.¹⁴ A háború után Dorogon a víztelenítés és a helyreállítás a víz okozta nyomás következtében lassabban haladt, mint az ország többi bányájában. A hároméves tervben meghatározott beruházási keretet – amelyet időközben csökkentett a vezetés – elsősorban a cementálásokra, a vízjáratok felkutatására és elzárására kellett fordítani. Új bánya nyitására nem volt lehetőség. Az ország kalóriaszükségletét – ahogyan azt a bányaműszaki szakemberek is hangsúlyozták – az eocén-oligocén szén kitermelésére alapozva csak öt-tíz évvel később, legalább három-négyszeres beruházással, valamint a víztelenítés, a szénpor- és sújtólégrobbanás elhárításával lehetett volna megvalósítani.¹⁵ Ekkor azonban pénz sem állt rendelkezésre egy eocénprogram végrehajtására.¹⁶ Az elsődleges cél az volt, hogy biztonságossá tegyék a tatabányai és a dorogi

bányát, ahol a karsztvízveszély elhárításával utóbb meg lehet indítani a termelést.¹⁷ Vargha Béla – a fogdai magatartásáról készült 1954. február 27-i hálózati jelentés szerint – később utalt rá, hogy az akadémiai vitában ő a szénvagyonnal való gazdálkodásban egy újabb irányra kívánta felhívni a figyelmet, amelynek lényege a különféle szénfajták kitermelésének és felhasználásának arányosítása volt. Felszólalásában kitért arra, hogy a már a háború előtt is túlnyomórészt igénybe vett, jó minőségű és nagy kalóriaértékű szenek további fokozott kitermelése a szénvagyon idő előtti kimerüléséhez vezethet. Úgy vélte, a tervgazdálkodás bevezetése, így az állandóan növekvő szénszükséglet indokoltá teszi, hogy szem előtt tartsák a szénvagyon és a fogyasztás egyensúlyának megőrzését – amely elősegíthető például azzal, hogy az újabb kazánok építésénél a gyengébb minőségű szeneket vegyék alapul, illetve hogy a szénkészlet minőségének arányában állítsák be a termelést. Vargha új energiaforrások felkutatását is szorgalmazta.¹⁸

Ajtay Zoltánt ebben a vitában már nem a szakmai megfontolások vezérelték, hiszen korábban ő is a jó minőségű szénvagyon kímélését tartotta hosszú távon célravezetőnek. 1952. január 10-én a Politikai Bizottság olyan határozatot hozott, amely szerint az új erőművek telepítésénél a jövőben fokozatosan a jobb minőségű szénvagyon felhasználására kell törekedni.¹⁹ Gerő Ernő – ekkor a Népgazdasági Tanács elnöke – ezt követően hirdette meg a „hivatalos irányvonalat”, amely szerint „a jó minőségű szén kímélése az ellenségnek kedvez”.²⁰

Ajtay felülről történő, tudatos „áskálódására” Vargha Béla és társai többször utaltak kihallgatásaik során. Véleményük szerint Ajtay a letartóztatott szakembereket bűnbakként „kínálta fel” az ÁVH-nak. Ezzel egyúttal fedezni próbálta

a minisztérium politikailag megbízható, de nem hozzáértő felső vezetését – pedig inkább ebben a körben kellett volna keresni a szénbányászatban halmozódó problémák felelőseit. Ajtay személyével kapcsolatban az is megfogalmazódott a vallomásokban, hogy nem pusztán csak hárítani akarta saját embereinek felelősségét, de igen erőteljesen és határozottan lépett fel azok ellen, akik az általa vezetett főosztállyal szemben kritikát, ellenérveket fogalmaztak meg. Eszközei között szerepelt „a könnyörtelen ledorongolás, az állásból való elmozdítás és sok esetben a letartóztatás is”.

Ajtay 1951-től volt döntéshozó pozíciókban minisztériumi főosztályvezetőként. Szakmai kvalitásait és a szénbányászat területén elért eredményeit e sorok írója nem kívánja kétségbe vonni. De nyilván akadtak olyan szakemberek – gondoljunk akár Szurovy Géza szerepére a MAORT-ügyben –, akik a szakmaiságon túllépve szolgáltak ki politikai érdekeket. Árnyaltabban fogalmazva: a szénbányászatban 1945 után bekövetkezett változások differenciálták a szakmát (is), hiszen az igazolások, a gyakori áthelyezések sokakat érintettek. Sokan elvesztették korábbi pozíciójukat. Ugyanakkor a régiek közül is sokan vállaltak szerepet az újjáépítés időszakában, többségük azonban kisebb-nagyobb mértékben csalódott. Másoknak sikerült „beilleszkedniük”, sőt a rendszer megbecsült szakemberei lettek – habár később közülük is többen koholt perek áldozataivá váltak. Vagyis egyidejűleg érvényesült a végletes kiemelés és a végletes represszió.²¹ A később letartóztatott Mohi Rezső már 1946-ban egyértelműen fogalmazott:

Most, hogy a bányászati tevékenység majdnem kizárólag az állam és intézményei kezébe került, a régi bajtársi szeretet, áldozatkészség, de külö-

*nösen az önzetlenség és az így nyújtott segítség csaknem teljesen példa nélkül áll. [...] Könnyörtelen kenyérharc, mindenáron való érvényesülés vágya, a ma nekem, holnap neked aranyközmondás teljes semmibe vevése, leplezetlen irigység azok a nem mérnökhöz, nem bányászhoz és kohászhoz illő tulajdonságok, melyekkel az események és jelenségek figyelése és vizsgálata közben ugyan elkerülhetetlenül, de sajnos mind gyakrabban találkozunk.*²²

Hogy a „lignit-ügyben” mennyire nem a hozzáértés hiánya és a tényleges felelősség alapján tartóztatták le a bányaműszaki szakembereket, azt egy 1955. évi káderjavaslat is jól tükrözi, amelyben a Szénbányászati Minisztérium Ajtay áthelyezését kérte a Bányászati Kutató Intézet igazgatói székébe.

*Kiváló tulajdonságai ellenére jelenlegi beosztásában [a Szénbányászati Minisztérium Fejlesztési és Gépesítési Főosztályának vezetője] nem felel meg, mert munkájában kapkodó, tervszerűtlenül irányít, s a főosztálya munkáját nem helyesen szervezi meg. Munkája főleg elméleti síkon mozog, igen értékes javaslatait nehezen tudja a gyakorlatban megvalósítani. Értékes elgondolásait csak maga akarja az iparban megvalósítani, ez azonban nagyfokú elfoglaltsága miatt nem sikerül, ezért javaslatait a legtöbb esetben nem kerülnek megvalósításra. A Kutató Intézetben elgondolásait meg tudja valósítani, mert ott megfelelő apparátus fog rendelkezésére állni.*²³

Csak találgatni tudjuk, hogy az 1950-es évek elején ki lehetett Ajtay „mentora”. Gerő Ernő már 1952-ben, Rákosihoz írt levelében – mintegy bizalmas viszonyt feltételezve – „szénkorifeusnak” nevezte Ajtayt,²⁴ de felmerül a kérdés, hogy mivel érdemelhette ki a párt felső vezetésének ilyen fokú bizalmát.

A vizsgálati anyagban többen említik, hogy Vargha Béláék felelősségre vonása egyfajta személyes bosszú következménye is volt, mivel 1948-ban nem tartották indokoltnak fejleszteni az Ajtay által preferált pilisi szénmedencét.²⁵ Ajtay Zoltán a Pilisszentiváni Kőszénbánya Rt. 1941-ben megnyitott egyik bányájának résztulajdonosa volt egészen az 1946. évi államosításig. Ezt követően először főmérnökként, a pilisi szénbányák körzetének vezetőjeként, majd 1948-tól a dorogi szénbányák vezérigazgatójaként lobbizott a pilisi szénmedence fejlesztése mellett. Ajtayt már korábban is – a MESZHART-ügyben és Bende József perében – alkalmazta szakértőként az ÁVH. Ebben az ügyben tanúként ráadásul kifejtette, hogy a már említett okok miatt nem kapott támogatást a dorogi szénmedence fejlesztésére a MÁSZ akkori vezetőitől, azaz Varghától, Káposztástól és Krupártól.²⁶ Hansági Imre elmondta a cellatársának, hogy „olyan terv is megszületett az eddigiek folyamán, hogy Ajtait a bányamérnökök ki akarták közöszíteni. A kiközösítés a bányamérnökökben még ma is élő selmeci szellem jegyében született volna meg. A soproni főiskolán ugyanis az volt a bevezetett szokás, hogy azt a mérnök hallgatót, aki valamit elkövetett, a mi, az öreg hallgatók által hozott írott és íratlan törvényekkel szemben állt, azt kiközösítették. [...] Ezt akarták többen életbe léptetni Ajtaival szemben is. Ez Ajtainak mintegy a bojkottálását jelentette volna.”²⁷ A selmeci szellem, a selmeci diákhagyományok eredete a Selmecbányán 1735-ben alapított Bányászati Akadémia hallgatóihoz

kötődik. A bányatisztképző tanintézet feladata a bányászati-kohászati szakképzés biztosítása volt, többek között olyan műszaki szakemberek képzése, akik magas szinten értettek a bányaművelés-bányajog, a bányamérés, az ércelőkészítés, a kémlészet-kohászat területéhez. A kötetben említett mérnökök nagy része Selmezbányán végzett. A selmeci kollegialitás egyik jelszava volt a „mindenki egyért, egy mindenkiért”. Aki ezt nem tartotta be, annak *verschiess*, azaz kiközösítés lett a büntetése. Ez a szellem élt tovább az utódintézményekben, így a trianoni békediktátum után Sopronban felállított Bányászati és Erdészeti Főiskolán is.

Az Akadémián kialakult úgynevezett „alapszén-lignit” vita hamarosan túllépett az Akadémia falain, hiszen némi félremagyarázással könnyen el lehetett jutni tőle ahhoz az alapkoncepcióhoz, amely szerint Vargha Béla és társai kímélni akarták a jó minőségű alapszenet a kapitalista restauráció idejére. Ez már megalapozta az ötéves terv nemteljesítésének koncepcióját is. Vagyis a vádnak volt bizonyos valóságalapja, de az akkor reálisnak vélt szakmai döntéseket a politikai érdekek ebben az esetben is „átértelmezték”.

AZ ELSŐ LETARTÓZTATÁSOK

Az 1952. augusztus elején megindított eljárás „ügynöki bizalmas nyomozással” kezdődött, majd úgynevezett „speciális környezettanulmányt” készített az Államvédelmi Hatóság. Ez kiterjedt az eljárás alá vont személy otthonára, munkahelyére, kapcsolataira – vagyis az egész életére. Miután Péter Gábor kiadta az őrizetbe vételi engedélyt, az ÁVH Hálózati Főosztálya és Vizsgálati Osztálya közös, úgynevezett ope-

rációs tervet készített Vargha Béla, Káposztás Pál és Krupár Géza bányamérnökök letartóztatására, amelynek végrehajtásáról szintén az államvédelem fejének kellett jelenteni.²⁸ Ezt követően házkutatást tartottak, amelynek során minden használhatónak vélt dokumentumot lefoglaltak, de a lakásokban lévő értékeket (ékszereket, készpénzt) is magukhoz vették. Ezek egy része az ÁVH VII. (Gazdasági) Főosztályára került, másik része feltehetően magánkézbe. Arra is akad példa, hogy a házkutatási anyagot teljes egészében megsemmisítették.²⁹ Az előzetes letartóztatásba helyezett szakembereket rögtön a Gyorskocsi utcába vitték. Kihallgatásuk huszonnégy órán belül, pontosabban még aznap este megkezdődött, bár a vizsgálatok megindításáról szóló határozatokat csak napokkal később hagyták jóvá.

A cél kezdettől fogva a beismertetés volt, hiszen ekkor az ÁVH még meglehetősen kevés érdemi bizonyítékkal rendelkezett. Továbbá bizonyítékként használták fel magát az ötéves tervet is, amely a hatóság koncepciója szerint igazolta, hogy Vargha Béla „továbbra is helytelen irányba akarta fejleszteni a szénbányászatot”.

Dr. Káposztás Pál Kálmán bányamérnök 1893-ban született Rozsnyón. Tanulmányait 1912-ben a selmezbányai Bányászati és Erdészeti Főiskolán kezdte. Az első világháborúban a szerbiai katonai bányászatnál (Majdanpek), majd ausztriai altáróhajtásoknál dolgozott mérnökként. Miután 1920-ban a Soproni Bányászati és Erdészeti Főiskolán oklevelet szerzett, a királd-putnoki szénbányánál helyezkedett el. 1927-ben a Budapesti Tudományegyetemen földtanból doktorált. 1927 és 1934 között a majdanpeki rézércbánya (Szerbia) igazgató főmérnöke volt. Hazatérése után szakértőként tevékenykedett a Budapesti Vízművek újpesti Duna alatti alagútépítésénél. 1938-tól bekapcsolódott az aknamélyítés és a bányászati

mélyépítés munkálataiba. 1946-ban került az újonnan megalakult, paritásos alapon megszervezett MÁSZ Rt. Bányaműszaki Főosztályának élére az SZDP delegáltjaként. A társaság felszámolását követően, 1950-ig a Szénbányászati Kutató Laboratórium osztályvezetőjeként, majd a Földalatti Vasúttervező Vállalat, később az Út- és Vasúttervező Vállalat irányító tervezőmérnökeként dolgozott. 1946 és 1952 között, letartóztatásáig a Budapesti Tudományegyetemen a földtani térképezés és a műszaki földtan előadója volt. Az ellene felhozott vád szerint a vezetésével készült hároméves terv „kártevő módon, helytelen irányban” fejlesztette a szénbányászatot, ennek során „az ország rossz minőségű barna és lignit szenének kibányászását irányozták elő a jó minőségű alapszén kibányászásával szemben”. Továbbá terhére rótták, hogy korábban tagja volt a Magyar Közösségnek.³⁰

Dr. Vargha Béla Pál bányamérnök 1901-ben született Felsőzoron, Trencsén vármegyében. 1924-ben végezte el Sopronban a Bányamérnöki és Erdőmérnöki Főiskolát, majd Nagymányokon dolgozott bányamérnökként. Ezt követően Tokodra került, 1935-től pedig a dorogi Központi Bányamérnökség vezetője lett. 1944-ben kinevezték a Dorogi Bányagazgatóság helyettes igazgatójává. 1945 márciusában Bécsbe menekült, ahonnan októberben tért vissza a családjával. 1946 és 1948 között a MÁSZ Rt. Bányaműszaki Főosztályán dolgozott a Bányamérési Osztály tervezési osztályának vezetőjeként. Káposztás javaslata alapján 1948 októberétől az Iparügyi, majd a Nehézipari Minisztérium egyik főosztályaként működő Szénbányászati Ipari Igazgatóság műszaki osztályát vezette. 1950 decemberétől a Bányászati Tervező Intézet tervezőmérnökeként dolgozott, míg őrizetbe nem vette az ÁVH. Vargha letartóztatásának az indoka is az volt, hogy a hároméves terv elkészítésével helytelen irányban fejlesztették a szénbányá-

szatot, mert szakvéleménye alapján az új aknák nagy részét olyan gyenge minőségű szénterületekre telepítették, mint Kányás, Pusztavám, Dudar vagy Petőfibánya.³¹

Dr. Krupár Géza bányamérnök 1893-ban született Tardoson. 1945 előtt a Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. bányafelügyelője volt. 1946-ban a MÁSZ Rt. Bányaműszaki Főosztályán Káposztás helyettese lett, majd 1949-től a Bányászati Kutató Intézet Bányaművelési Osztályának vezetőjeként dolgozott 1952 augusztusáig. Krupár „bűne” szintén a hároméves terv „elszabotálása” volt, továbbá, hogy a múltban a Nemzeti Egység Pártja (NEP) etesi szervezetének elnöki tisztét töltötte be.³²

A nyomozás első szakaszában az ÁVH I. (Hálózati) Főosztálya folytatta a vizsgálatot, Ferencsik József áv. őrnagy³³ irányításával. Hamar kiderült azonban, hogy a szakmai szál nem elég erős, hiszen a teljes szénbányászat „szabotálásáért” nem lehetett csupán három embert felelősségre vonni. Tehát szükség volt a politikai indíttatás „leleplezésére” is. Már csak a háttérben a szálakat mozgató „disszidens kapitalista” személyét kellett „kinyomozni”, és kész is volt a „külföldi tőkés által támogatott szabotázscselekmény” vádja. Hogy ez mennyire bevett forгатókönyve volt ekkoriban az államvédelmi szerveknek, jól mutatja a BM Politikai Nyomozó Főosztálya II/6. (Iparisza-botázscselekmény) Osztályának 1960. évi összefoglaló jelentése.

1949-től 1953-ig terjedő időszakban az operatív helyzetre jellemző volt a külföldi tőkések, bankvezérek, iparmágnások aknamunkája, melyeket nagyrészt a Magyarországon kisebb-nagyobb pozíciókban megmaradt itthoni kapcsolataik felhasználásával realizáltak. Ezen megállapítás főleg a bányászat vonatkozásaiban helyt-

álló. Ebben az időszakban derítette fel az osztály az ún. „Lignit” ügyet, mely fényt derített a külföldre szökött nagytőkések és magyarországi kapcsolataik kártevő tevékenységére a bányászatanban. E kártevő tevékenység jellemző tendenciája az volt, hogy megőrizték a földalatti kincseket, ezekre – gondolunk itt például a magas kalóriájú szénekre – a kivitelezés során határidőben elhúzódo beruházásokat valósítsanak meg, [...] s ezen beruházások haszonélvezői az általuk várt rendszerváltozás után a régi nagytőkések legyenek.³⁴

Az úgynevezett „lignit-ügyben” az államvédelmi szervek választása ifj. Chorin Ferencre, a Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. korábbi igazgatójára esett. Chorin 1918-tól volt a Salgó Rt. vezérigazgatója, majd 1925-től, apja halála után annak elnök-vezérigazgatója. 1925-től a Magyar Gyáriparosok Országos Szövetségének (GYOSZ) alelnöke, 1928 és 1942 között a GYOSZ elnöke, és a szervezet képviselőjeként 1927-től felsőházi tag. 1925-ben megalapította a Munkaadó Központot, amelynek első elnökévé választották. 1944-ben átadta vagyonát a németeknek, cserébe családjával külföldre távozhatott. 1947-től New Yorkban élt, ahol több vállalatot alapított. A Magyar Nemzeti Bizottmány társelnöke volt.

Ezzel a vizsgálat új irányt vett. További letartóztatásokra került sor, amelyek során Chorin több egykori munkatársát, a Salgó Rt. 1945 után itthon maradt képviselőit vették őrizetbe. Először a külföldi kapcsolattartót „találták meg” Déry József, a társaság korábbi vezető ügyvédje személyében. Követségi kapcsolatai miatt vált „gyanússá” Kelemen Ferenc egykori bankár, valamint a novemberben letartóztatott

tott Márkus György közgazdász, a Salgó Rt. korábbi ügyvezető igazgatója.

Dr. Déry József jogász 1890-ben született Marcaliban. Végigharcolta az első világháborút, 1918-ban főhadnagy rangban szerelt le. 1919-től a Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. igazgatóságában id. Chorin Ferenc személyi titkára, 1925-től a titkárság helyettes vezetője, 1934-től vezetője volt. A német megszállást követően, 1944 áprilisában ő kezdte meg a tárgyalásokat Kurt Becher SS-Obersturmbannführerrel, amelynek eredményeként az 1944. május 17-én létrejött megállapodás értelmében az SS huszonöt évre megkapta a kezelői jogot a Weiss, Chorin, Mauthner és Kornfeld családok tulajdonában lévő vállalatok felett. Cserébe biztosította, hogy a családtagok elhagyhassák Budapestet, és egy semleges országban telepedjenek le.³⁵ Ezt követően Déry – elmondása szerint Becher megbízásából – más jómódú zsidók kimenekítésére is vállalkozott. Azonban a magyar hatóságok 1944 őszén elfogták és internálták, majd négy hónap múlva átvitték a Toloncházba, ahol egy rendőr-büntetőbíró mellett dolgozott jegyzőként.³⁶ Ügyében felülvizsgálati kérelmet adott be, amelynek eredményeként – minisztériumi közbenjárásra – szabadlábra helyezték. 1945 elején Déry elhagyta az országot. Ausztriába, majd Svájcba menekült, ahol 1945 áprilisában tiltott határátlépés miatt elfogták és internálták. 1945 augusztusában tért haza. 1948-ig a Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. bányatisztviselőjeként dolgozott. 1948-ban a Lóértékesítő Nemzeti Vállalatnál helyezkedett el. 1951-ben a Bányaberuházó Vállalat munkatársaként Komlóra került volna, azonban 1951. július közepén feleségével együtt kitelepítették Csorvásra. Itt tartóztatta le az ÁVH 1952. október 3-án. Déry személye az után vált fontossá, hogy bekerült a vizsgálatba a „külföldi tőkés”, azaz Chorin Ferenc. Déry a Salgó Rt. vezetőjének egykori bizal-

masa volt, és 1945 után is levelezésben állt Chorinnal. Déry József vizsgálati anyagából egyértelműen kiderül, hogy 1945 után elsősorban fia, Déry János miatt kereste a kapcsolatot a Svájcban élő Chorin Ferencsel. Déry fiát a szovjet hatóságok kémkedés vádjával húszévi kényszermunkára ítélték. Apja minden külföldi ismerősét megkereste a fiú kiszabadítása érdekében vagy hogy egyáltalán felvehesse vele a kapcsolatot.³⁷

Déry mindezek mellett mint egykori személyi titkár természetesen a Salgó Rt. tulajdonában lévő bányák állapotáról is tájékoztatta a Zürichbe menekült Chorint, aki az államosításig továbbra is tulajdonos maradt. Chorint, az egykori „gazdát” nyilván érdekelte a bányák állapota, illetve a szénvagyon felkutatásának további lehetőségei. Déry vallomása szerint ő is a szénvagyon minél nagyobb arányú kitermelését szorgalmazta, de megfelelő aknák telepítésével és nagyon alapos előkészítéssel, amihez idő kellett.³⁸

A Salgó Rt. 1945 előtti másik „kulcsembere”, dr. Kelemen Ferenc jogász 1885-ben született Budapesten. Az első világháború idején frontszolgálatot teljesített, 1918-ban főhadnagyi rangban szerelt le. 1920-tól a Magyar Pénzügyi Szindikátus igazgatója, 1924-től a Magyar Földhitelintézet igazgatója volt. 1936-ban nyugdíjba vonult. 1937 és 1945 között a Labor Bizalmi Rt. igazgatójaként ő kezelte a Weiss család minden érdektségét és vagyonát. A háború után 1950-ig levelezés útján tartotta a kapcsolatot a családdal, elsősorban vagyonkezelési ügyekben. 1945-ig a Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. igazgatósági tagja volt. 1922-ben Horthy Miklós kincstári főtanácsosi címmel tüntette ki. 1945-ben beválasztották az Országos Földhitelintézet igazgatóságába, majd az ebből alakult Országos Szövetkezeti Hitelintézet igazgatóságába.³⁹ 1951. július közepén családjával együtt kitelepítették Bessenyőtelekre. 1952-ben itt tartóztatta le az ÁVH a bányamér-

nőkök ügyében. A Kelemen elleni vádpont elsősorban Déry Józsefhez kapcsolódott: e szerint leveleket közvetített Chorin és Déry között, ezzel „kémadatokat” juttatott el Chorinhoz, aki ugyanezen az úton utasításokat adott a hazai szénbányászat elszabotálására.⁴⁰ Múltjából adódóan természetesen a Weiss családhoz fűződő kapcsolatát is felrótták, ráadásul a család meghatalmazása alapján Kelemen kezelte Magyarországon maradt vagyonukat, így folyamatos levelezésben álltak. 1953 elején az ÁVH be is emelte a vizsgálatba Weiss Alfonz nevét, aki – szerintük – Chorinnal együtt adott utasítást a „kártévesésekre”.⁴¹ Kelemen hasonló célból tartott kapcsolatot Chorin Ferencsel is, aki megbízta, hogy nővérének havonta utaljon pénzt a hátramaradt Chorin-vagyonból.

Bár nem tartozott szorosan a „bányaszabotázs” ügyének vizsgálatához, az ÁVH kapva kapott az alkalmon, és igyekezett minden részletet felderíteni azzal kapcsolatban, hogy 1944 májusában hogyan és milyen feltételekkel hagyta el az országot a Weiss, a Chorin és a Kornfeld család. Információikat elsősorban Dérytől és Kelementől szereztek. Az 1952. november 26-i összefoglaló jelentés már IV. vádpontként említi meg az ügyben „a volt nagytőkések és saját vagyonuk rejtegetése” bűncselekményt.⁴² A vizsgálók elsősorban arra voltak kíváncsiak, hogy a hátrahagyott és a különböző személyeknél elhelyezett vagyontárgyak hol vannak, és pontosan melyek ezek. A házkutatások során lefoglalt vagyontárgyak mellett Kelemen és Déry vizsgálati anyagában többször felbukkan egy 16. századi Szent Jeromos-kép, amely eredetileg a Herzog-gyűjtemény része volt, és házasság révén került a Weiss család tulajdonába. Ugyanis Weiss Manfréd fia, Alfonz vette feleségül Herzog Erzsébetet, Herzog Mór Lipót lányát. 1945 után, a Weiss család megmaradt vagyonának leltárba vétele után került Kelemenhez a festmény, amelyet Dérynél helye-

zett el. 1950-ben – a műértékek kötelező bejelentésére vonatkozó rendelet miatt – a képet állítólag a gyűjtemény egy másik, a Herzog nagymamát ábrázoló festménye alá rejtették, és a család egyik jogtanácsosánál és vagyongazdálkodójánál, dr. Lóránt Henriknél helyezték el. Vagyis „Szent Jeromos eltűnt a nagymama alatt”.⁴³

Hogy mennyire légből kapott volt a közel kétéves vizsgálat és fogva tartás, arra egyértelműen utal az egyik fogdahálózati jelentés is. A fogdaügynök a következőket jelentette Kelemenről:

*Szerda délelőtt azt akarták rám bizonyítani, hogy tudtam a Déry-levelek tartalmáról, s így bűnrészes vagyok a kémkedésben. Szerda délután és este azt akarták beismertetni, hogy a levelek tartalmát ugyan nem ismertem, de mégis, vagy éppen ezért a gondatlanságban vagyok bűnös. Csütörtök délelőtt viszont azzal az újabb ötlettel jött az előadóm, hogy én saját magam küldtem ki Chorinnak kémjelentéseket, s így nem is bűnsegéd, hanem főkém vagyok. Csütörtök délután pedig azzal az újabb váddal álltak elő, hogy én összeesküvést szerveztem a rendszer megdöntésére. Kíváncsi vagyok, hogy pénteken milyen újabb vádat kapok.*⁴⁴

Mind Déry, mind Kelemen esetében felrótták továbbá, hogy mint volt salgósok összejöveleteket tartottak kávéházakban, éttermekben – vagyis nyilvános helyeken –, ahol a „rendszer-változásról” beszéltek.

Szintén az egykori Salgó Rt. vezérkarához tartozott Márkus György közgazdász, aki 1927 és 1949 között a Salgótarjáni

Kőszénbánya Rt. ügyvezető igazgatója volt. Márkust 1945-ben a Salgó Rt.-hez kiküldött igazolóbizottság határozatában azzal a megszorítással hagyta meg munkahelyén, hogy két évre kizárta az előléptetésekből. Hamarosan azonban feljelentés érkezett ellene a politikai rendőrségre, ezért nyomozást rendeltek el. Változatos vádakkal illették: elbocsátott egy baloldali munkást; levelet akart írni Veessenmayer német nagykövetnek, amelyben Gratz Gusztáv egy 1939-es tanulmányára akarta felhívni a figyelmét (de a levelet végül nem küldte el); 1939-ben átképző tanfolyamon előadásokat tartott, „ezáltal Magyarországnak fasiszta irányzatú politikáját elősegítette”. A politikai rendőrség megindította a nyomozást, de mivel egyik feljelentést sem sikerült bizonyítani, a Márkus ellen elrendelt vizsgálatot megszüntette a Budapesti Népjogvédelem.⁴⁵ 1949 és 1951 között Márkus a Könnyűipari Beruházási Vállalat főosztályvezetője, 1951-től az Üzemfejlesztési Gazdasági Iroda osztályvezetője volt. Az ÁVH 1952 novemberében letartóztatta. Őt is azzal vádolták, hogy közvetített Chorin és Déry között, valamint felrótták neki, hogy tagja volt a Szent Korona Szövetségnek.⁴⁶

Csak idő kérdése volt, hogy mikor tartóztatják le Hansági Imre bányamérnököt, aki a már említett „alapszén kontra lignit” akadémiai vitában szintén Ajtayval szemben foglalt állást. A jó minőségű tatabányai barnaszén megóvását tartotta célszerűnek dr. Mohi Rezső bányamérnök is, akinek letartóztatásával a „vizsgálatot” a tatabányai bányára is ki lehetett terjeszteni.

Hansági Imre bányamérnök 1916-ban született Celldömölkön. 1935 és 1940 között bányamérnök-hallgató volt a m. k. József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Bányamérnöki Karán Sopronban. Oklevelét 1940-ben szerezte meg. Fél év várpalotai üzemmérnökség után 1941-től 1945-ig a kisgyóni szénbánya üzemvezetője volt. 1946. február

27. és 1946. november 20. között internálták háborús bűntett miatt, a második világháborúban ugyanis a Hunyadi Páncélgránátos Hadosztály kötelékében szolgált és esett hadifogságba.⁴⁷ Internáltként az egercsehi és a farkaslyuki bányában dolgozott csillésként. Szabadulása után ebben a szénmedencében lett üzemvezető főmérnök, majd az Országos Tervhivatal Szénbányászati Osztályának helyettes vezetője. 1952 elejétől az Építőanyag-ipari Minisztérium csoportvezető főmérnöke volt – amíg le nem tartóztatták. Azzal vádolták, hogy már a tervhivatalban „félrevezette” a tervezőket, többek között Petőfibánya „kártévő módon” történő újraindításának javaslatával.⁴⁸

Dr. Mohi (Mayer) Rezső bányamérnök 1888-ban született Garamszentkereszten. 1913-ban szerzett oklevelet a selmecbányai Bányászati és Erdészeti Főiskolán. Ezután a Kolozsvári Kőszénbánya Rt. üzemvezetője lett, majd 1914-től a Borsod Szénbányák Rt. királdi bányaüzemében dolgozott mérnökként. Az első világháborúban besorozták: 1917-től a Brassó melletti Keresztényfalván volt az egyik katonai felügyelet alá tartozó bánya vezetője. 1919-től Rehling Konrád, a Magyar Általános Kőszénbánya (MÁK) Rt. igazgatója Tatabányára hívta, ahol 1942-ig üzemvezető, majd műszaki igazgató volt. 1939-ben szerezte meg a műszaki tudományok doktora címet. 1945-ben tatabányai kerületi bányaigazgató lett, majd 1948 és 1951 között a Heinrich–Fröhlich és Klüpfel cég államosításával megalakult Bányászati Aknamélyítő Vállalat műszaki vezetője volt, ezt követően pedig a Bányászati Kutató Intézet tervezője. 1952-ben a Tudományos Minősítő Bizottság műszaki kandidátusi címet adományozott neki. Tatabánya révén Mohinál adott volt a vádpont, amely szerint „fékezte a jó minőségű szén kitermelését, de már a múltban, a Tanácsköztársaság ideje alatt is szabotálta a széntermelést”.⁴⁹

Az augusztusi őrizetbe vételekkel megindított vizsgálat azonban a komoly erőfeszítések ellenére sem hozta meg a kívánt eredményt. Az ÁVH Hálózati Főosztálya a mindennapos, többórás kihallgatások ellenére két hónap alatt semmilyen eredményt nem tudott felmutatni. A „szervezetszerű szabotázsstevékenység” koncepciója egyelőre nagyon ingatag lábakon állt. Azt akarták bizonyítani, hogy „Varga Béla és társai [...] a bányaipart helytelen irányba fejlesztették. Céljuk az volt, hogy a jó minőségű szénvagyonot a rendszerváltozás utánra átmentsék, a jó minőségű szén elvonásával pedig az ipar kapacitását csökkentsék, fejlődését akadályozzák. [...] Kártévő tevékenységükkel a dorogi és tatabányai jó minőségű szénmedence fejlesztését fékezték, a gyengébb minőségű borsodi és közép-dunántúli szénterületek termelését növelték. Csökkentették a kitermelt össz-szénmennyiség kalóriaértékét, az új létesítményeket irreálisan tervezték, a beruházási összegeket szándékosan szétforgácsolták azért, hogy a bányaüzemek minél később készüljenek el.”⁵⁰

Ki kell térnünk azokra a műszaki szakemberekre is, akik aktív szerepet vállaltak a Vargha Béláék elleni vizsgálatban. Az 1952-ben letartóztatott várpalotai bányamérnökökkel egy időben őrizetbe vett, már említett Kubinyi István vallott elsőként részletesen Varghára, Káposztásra és Krupárra. A vádlók oldalán rendszeresen felbukkan a már szintén emlegetett Ajtay Zoltán neve, aki szakvéleményével „igazolta”, hogy Vargháék „helytelen irányba” fejlesztették a szénbányászatot. A harmadik felmutatható szakmai bizonyíték Gál Istvánnak,⁵¹ Ajtay Zoltán helyettesének feljegyzése volt, amely számadatokkal „bizonyította”, hogy a hároméves terv során helytelen irányban fejlesztették a szénbányászatot. Gálnak akkoriban beosztott tisztviselőként, pontosabban „postabontóként” volt betekintése a MÁSZ munkájába. Az ÁVH Simon

Kálmán bányamérnöktől kérte az első hivatalos szakvéleményeket 1952 novemberében és decemberében.⁵² Simon szintén Ajtay Zoltán beosztottjaként dolgozott a minisztériumban. Szakvéleményét a későbbiekben a „szocialista törvényesség” jegyében felállított szakbizottság nem támasztotta alá.⁵³

1952. november 4-én a vizsgálatot vezető Ferencsik József – a hivatalos jelentéseket megelőzve – mégis javaslatot tett Péter Gábornak a vádlottak sorrendjére a letartóztatott mérnökök „kártévése” ügyében. E szerint hatan álltak volna bíróság elé: Vargha Béla, Déry József, Krupár Géza, Káposztás Pál, Kelemen Ferenc és Márkus György.⁵⁴ Hogy mennyire elhamarkodott volt ez a javaslat, azt jól mutatja, hogy éppen ezen a napon, november 4-én tartóztatták le Mohi Rezsőt és Hansági Imrét.

Bár a kikényszerített „beismerő vallomásokon” kívül más bizonyítéka nem volt az ÁVH-nak, 1952. november 17-én és 18-án készített összefoglaló jelentésében a Hálózati Főosztály javasolta Vargha Béla és hét társa bíróság elé állítását. A tárgyalást november 29-én akarták tartani. A jelentésből kiderül, hogy a cél egy klasszikus kirakatper volt: előre meghozott ítéletek, megbízható ügyészek és bírák – dr. Alapy Gyula, dr. Jónás Béla és dr. Szegedi Vilmos –, az ÁVH által javasolt védők és a megfélemlítést szolgáló nyilvános tárgyalás, amelyre bányászokat kívántak meghívni. A sajtó november 30-án számolt volna be a „bányaszabotázs” leleplezéséről.⁵⁵

Az 1952. november 17-i jelentés felsorolja a tárgyaláson javasolt védőket is. Olyan neveket olvashatunk köztük, mint dr. Konta Lipót, aki 1950-ben – a Rajk-ügy egyik mellékszálaként megrendezett – dr. Szebenyi Endre⁵⁶ és társai perének egyik kirendelt védője volt. Továbbá Sólyom László és társai perében ő látta el Dumbovich Emil vezérőrnagy⁵⁷ védelmét, akit először 1950. augusztus 10-én halálra, majd 1950. augusztus 19-én, másodfokon életfogytiglani fegyházbüntetésre ítélték.

A jelentés említi továbbá dr. Barna Imre nevét, aki később, 1957-ben a Farkas Mihály és társai elleni büntetőügyben vállalta Szántó György áv. százados védelmét. Szántót végül nem ítélték el, 1957 januárjában szabadlábra helyezték.

Dr. Kaszó Elek többek között a Magyar Királyi Testőrség századparancsnokának, Szigethy Géza főhadnagynak a védője volt az 1953-ban megtartott fellebbviteli tárgyaláson, ahol Szigethyt „a népköztársaság megdöntésére irányuló szervezkedésben való részvétel” miatt végül tíz évre ítélték. 1956-ban szabadult.

Az utókor számára talán a legismertebb dr. Bárd Imre,⁵⁸ aki 1919-ben a külügyi népbiztosság helyettes vezetője volt. Bárd védte többek között az 1950-ben megrendezett Standard-perben bíróság elé állított Robert Vogelert, akit az 1950. február 21-én megtartott tárgyaláson tizenöt év fegyházbüntetésre ítélték. Ebből tizenhét hónapot töltött az ÁVH őrizetében, és csak az amerikai diplomácia közbenjárásának volt köszönhető, hogy végül szabadon engedték. Ami közismertebb Bárd ügyvédi szereplését illetően, hogy az 1958-ban megrendezett Nagy Imre-perben ő volt az egykori miniszterelnök védője. A kiválasztott ügyvédek tehát már a korábbi koncepciós perekben is bizonyított, megbízható „védők” voltak, akik garanciát jelentettek egy újabb nagyszabású kirakatper megrendezésére.

A korábbi, hasonló jellegű gazdasági perek ismeretében tudjuk, hogy az ÁVH-nak nem okozott különösebb gondot a koncepciók „gyártása”, de ebben az esetben mégis megtorpant a nagy lendülettel megkezdett vizsgálat. Az anyagokból egyértelműen kiderül, hogy az eredeti szándék a bányamérnökök ügyében is egy elsősorban propagandacélokat szolgáló politikai-gazdasági per megrendezése volt. A tervfegyelmet sértő bűncselekmények gyors és szigorú megtorlásával kapcsolatban az Igazságügyi Minisztérium már 1951-ben kiadta

az irányelveket az ügyészségnek: „A vádhatóságok a tervbűncselekményekben az eljárást soron kívül folytassák le, nagy körültekintéssel tisztázzák a tényállást, szükség esetén gondoskodjanak a szakértői vélemények sürgős beszerzéséről, és a tárgyalás során részletesen mutassanak rá a tervfegyelem megerősítésének a szocializmus építése szempontjából való rendkívül nagy politikai jelentőségére.” Hogy ennek minél nagyobb nyilvánosságot biztosítsanak, a minisztérium kitért a tárgyalás körülményeire is: „A dolgozók nevelése érdekében kívánatos, hogy az ilyen jelentősebb ügyeket nagyobb nyilvánosság előtt tárgyalják, és a helyi sajtó útján a dolgozók nagyobb tömegei tudomást szerezzenek az egyes jelentősebb tervbűncselekményekről és azok mikénti elbírálásáról. Az olyan bűnügyeket, amelyek helyszíni tárgyalásra alkalmasnak látszanak, előzetes hozzájárulásom után úgy kell előkészíteni, hogy a tárgyaláson az illető üzem dolgozóinak jelentős része jelen legyen.”⁵⁹

POLITIKAI MEGRENDELÉS – ÁVÉHÁS MÉLYFÚRÁS

A nyilvános tárgyalás megrendezésére mégsem került sor, Gerő Ernő – ekkor a Minisztertanács elnökhelyettese – 1952. november 21-én kelt feljegyzésében Péter Gáborral egyetértve azt javasolta Rákosinak, hogy az ÁVH egészítse ki a vizsgálati eredményeket, és szerezzen be tárgyi bizonyítékokat.

Nagyon valószínűnek tartom, hogy szabotázs valóban történt, s hogy valóban Chorin utasítá-

sára csinálták. Azt hiszem azonban, hogy több bizonyítékot kell erre nézve összeszedni. A baj az, hogy bizonyítékként egyelőre a letartóztatottak vallomása szerepel, s ezenkívül szakértői véleménye⁶⁰ valószínűsíti ugyanezt. [...]

Igen valószínűnek tartom, hogy a jó minőségű szenek kémélésének „elmélete” ténylegesen szabotázs leleplezésére készült. Az ÁVH-nak azonban ezt be kell bizonyítania, mégpedig a terheltek vallomásán kívül tárgyi bizonyítékokkal és lehetőleg tanúvallomásokkal is.

Ugyanez vonatkozik a Dorogi medencében az elárasztás útján és a Tatai medencében a külfejtéssel kapcsolatban elkövetett szabotázsra. Valószínűnek ez is igen valószínű, de ezt is jobban kell bizonyítani. [...]

Mindezzel csupán azt akarom aláhúzni, hogy helyesnek tartom Péter elvtárs javaslatát, amely a vizsgálat kiegészítésére és tárgyi bizonyítékok irányába való kutatásra vonatkozik.⁶¹

A bizonyítékok gyűjtése mellett Gerő további szakemberek letartóztatását is felvetette, többek között Vitális Sándor geológus, a Bánya- és Energiaügyi Minisztérium Földtani Kutatási Főosztálya vezetőjének letartóztatását. Vitális mellett egy másik földtani kutató, Szurovy Géza neve is említésre került,⁶² aki a MAORT-perben végig szakértőként dolgozott a BM ÁVH-nak. Szurovy és Forgács László szakértői véleménye alapján írták meg a vádiratot Papp Simon ellen.⁶³ Mivel Gerő levelének ez a része hiányzik a vizsgálati dossziéból, a magyarázatot másik levéltári anyagban, Rákosi Mátyás Titkárságának iratai között megőrzött példányból kapjuk meg.

A letartóztatottak között nem szerepel ugyan, de az anyagban szerepel Vitális neve, mint aki ugyancsak részt vett valamilyen formában a szabotázsban. Ez lehetséges. Vitálissal kapcsolatban olyan információ is volt, hogy állítólag VKF-2 ügynök volt. Hasonló információ van Szurovyról, akinek aláírásával egy dokumentum szerepel az anyagban [a bányaszabotázsról összeállított anyagban]. Mindkét esetet alaposan ki kellene vizsgálni, mert Vitális a BEM geológiai főosztályának vezetője, igen sokat tud (pl. teljes részletességgel ismeri az urániumkutatások ügyét), és igen sokat árthat, ha akar.⁶⁴ Hasonlóképpen igen fontos poszton van Szurovy.⁶⁵

Gerő 1952. december 2-án kelt levelében Vitális őrizetbe vételét javasolta. Véleménye szerint két előállítás igen nagy feltűnést keltett volna geológuskörökben, ezért Vitális vallomásától tette volna függővé Szurovy letartóztatását.⁶⁶ Rákosi kézzel írt válaszában mindkettőjük letartóztatását ajánlotta,⁶⁷ ennek ellenére másnap, december 3-án csak Vitálisat vették őrizetbe. Szurovyt végül csak tanúként hallgatták ki később, Vargha Béla és társai ügyében.⁶⁸

Dr. Vitális Sándor 1900-ban született Selmezbányán. 1922-től 1946-ig a Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. vállalati geológusaként dolgozott. 1929-től a földtani osztály vezetőjeként irányította a vállalat szénkutatásait. 1946 októberében Káposztás Pál javaslatára a Magyar Állami Szénbánya Rt.-hez került mint a Kutatási Osztály vezetője a Bányaműszaki Főosztály Földtani és Bányakutató Osztályán, majd 1949-ig a Szénbányászati Ipari Igazgatóságnál vezette a Kutatási Osztályt. Innen a Bányászati Kutatási és Mély-

fúró Nemzeti Vállalathoz helyezték vezérigazgató-helyettesnek. 1950 januárjában a Magyar Állami Földtani Intézet igazgatója, majd a Földtani és Bányászati Kutatási Központ főtitkára lett. 1951-ben Kossuth-díjjal tüntették ki. 1951-ig, majd 1961-től haláláig elnöke volt a Magyarhoni Földtani Társulat Hidrológiai Szakosztályából 1949-ben önállósult Magyar Hidrológiai Társaságnak. Egy évvel később kinevezték egyetemi tanárrá, és megválasztották a Földtani Társulat elnökévé. 1951 nyarán az MDP Titkárságának ülésén Czottner Sándor miniszter Vitális javasolta a Bánya- és Energiaügyi Minisztérium Földtani Kutatási Főosztálya vezetőjének: „A felszabadulás előtt politikai pártnak nem volt tagja. A felszabadulás után komoly tudományos munkát végzett. 5 év alatt elért feltérképezési munkálataiért és azoknak konkrét beindításáért kapta a Kossuth-díjat. Nagy munkabírási. Egyike azoknak a régi szakembereknek, akik hajlandók jól dolgozni.”⁶⁹ Az uránlelőhely ismerete azonban mindezt felülírta.

Felsőbb politikai utasításra az ÁVH Vizsgálati Főosztályának vezetője, Juhász László államvédelmi ezredes vette át az ügyet a Hálózati Főosztálytól. Juhász 1952. november 26-án kelt feljegyzésében szervezettebb és a korábbiaknál „mélyebb” vizsgálatra utasította az ügy felderítésével megbízott csoportot: „A fő kérdés az, ha megállapítottuk, hogy a tervezésben és a beruházásban szabotázs történt, ezt aprópénzre [kell] váltani, hogyan jelentkezett a gyakorlatban. Hogyan jelentkezett egyik vagy másik bánya területén és az ott dolgozó bányászok számára.”⁷⁰ Az ÁVH ekkor még abban a kérdésben sem tudott dönteni, hogy egyáltalán történt-e szervezkedés, megbeszéltek-e közösen a szabotálást, és hogy „az újonnan bekapcsolt személyek hogyan szereztek tudomást arról, hogy szabotáló csoport tagjai.”⁷¹

A saját bevallásuk szerint is csak a tervezés szintjén „bizonyított” szabotázscelegménnyel vádolt szakembereket olyan további szálakkal kívánták összefüggésbe hozni, mint a korábbi bányaszerencsétlenségek, a munkanélküliség, a fejtő- és egyéb gépek kihasználatlansága, a fizetések csökkentése a bányáiparban, valamint a már említett szociáldemokrata kötődés.

A főosztály „legjobb” kihallgatóit rendelte az őrizetesk mellé: Balácsi Béla államvédelmi őrnagyot, Kapitány István, Kiss László és Beck Ernő államvédelmi századosokat, Varga Béla államvédelmi főhadnagyot, valamint Kiss Toldi Ferenc és Keszthelyi József államvédelmi hadnagyokat.⁷² Elrendelték továbbá, hogy „a fontosabb őrizetesk kihallgatását két elvtárs végezze folyamatosan, hogy az állandó foglalkozás biztosítva legyen. Amíg az egyik kihallgat, a másik ellenőrző intézkedéseket foganatosít és anyagokat tanulmányoz.”⁷³

A változást természetesen az őrizetesk is érzékelték. Erre utal többek között a Káposztás Pálról írt fogdajelentés.

Előadó Uráról [sic!] kijelentette, hogy szigorúbb, mint a megelőző volt. Megítélése szerint lényegesen értelmesebb ember, úgy hiszi, hogy érettségije is van. Hogy új előadójának a rangja főhadnagy, abból arra következtet, hogy cselekményei súlyosabb elbírálás alá estek. Ez alkalommal megemlítette, hogy ő úgy látta tegnap reggelig, hogy az ő ügyükkel a Hatóság nem ment semmire. Megítélése szerint azt az anyagot, amit addig összegyűjtöttek, nem lehetett volna bíróság elé vinni. Ő már azzal is számolt, hogy esetleg internálni fogják. Most, folytatta Káposztás, más a benyomása. A történetekből arra következtet, hogy valami új adatokat koholtak

össze, aminek az alapján már súlyosabb elbírálás alá esnek cselekményeik. Új Előadó Ura sokkal részletesebben dolgozza fel az anyagot, és lényegesen élesebben, elítélőbben állítja be.”⁷⁴

A vizsgálat hatékonyságának növelése érdekében Juhász arra is utasítást adott, hogy fogdaügynököket ültessenek minden őrizetes cellájába, akiktől további „szakszerű segítséget” vártak. Sőt az eljárás egészében közreműködött a már november elején a Vizsgálati Osztályra azonnali hatállyal áthelyezett Tóka Jenő áv. alhadnagy, eredeti végzettsége szerint bányamérnök, később a Mecseki Ércbányászati Vállalat vezérigazgatója.

A jelentés rendelkezett továbbá egy a Hálózati, valamint a Vizsgálati Osztály embereiből álló, külön az ügygel foglalkozó nyomozó csoport felállításáról, amelynek „elsőrendű feladata a tárgyi bizonyítékok felkutatása volt”, valamint létrehoztak egy tanúkihallgató csoportot is, amelynek kezében összefutottak a kihallgatási jegyzőkönyvek.⁷⁵ Megszervezték továbbá egy kiértékelő csoportot, amely feldolgozta az addigi kihallgatások eredményeit, és ellenőrizte az újabb kihallgatások adatait. „Minden őrizetes kihallgatásáról mindennap feljegyzést kell készíteni 3 fehér és megfelelő számú barna példányokban, hogy állandóan figyelemmel tudjuk kísérni a kihallgatások menetét és eredményét. (Egy fehérrel kérek felfelé való továbbításra [vagyis Péter Gábor altábornagy részére], fontosabb dolgokról kettőt; egyet saját használatra, egy barnát pedig a T. elvtárs [a szovjet tanácsadó elvtárs] részére.)” Vagyis az 1952 augusztusában megindult, több mint két és fél hónapos vizsgálat lényegében annyit derített ki, hogy „szabotázis valóban történt, de az eddigi kihallgatások és bizonyítékok nem elegendőek. Az ügyben még sok min-

den nincs felderítve. A kihallgatásokat tovább kell folytatni, bizonyítékokat kell beszerezni, általában többet és mélyebben kell foglalkozni az üggyel, mert mindenféle bányaszabotázs ügy nagyon komplikált ügy.”⁷⁶

Novemberben az ÁVH tehát előlről kezdte a vizsgálatot, de a korábbinál sokkal szervezettebb és céltudatosabb formában.⁷⁷

VIZSGÁLATI MÓDSZER: AZ ERŐSZAK

Egy 1965-ös feljegyzésben, amelyet az ÁVH X/3. (Operatív Technikai) Osztályának egykori beosztottja, Szák János írt, arról olvashatunk, hogy az ügyben miként működtek együtt az ÁVH egyes szervezeti egységei: a Vizsgálati és a Hálózati Főosztály, amelyek feladatait és együttműködését az Operatív Technikai Osztály fogta össze és koordinálta. Bevallásuk szerint a munkát „roppantul nehezítette az akkori politikai bizonytalanság és a gazdasági zűlőmocsok. Gazdasági ügyekben szabotázs-jellegű tevékenység felderítésében az állambiztonsági munka szinte kilátástalanná vált.”

A konkrét ügyel kapcsolatban megjegyzik: „A bányász- és energiaipar területén dolgozó alosztály ekkor vitte a »Lignit« ügyet. Az anyag óriási mennyiségű volt. Az osztály itt akart »tabula rasa«-t csinálni. Az egész alosztály csak ezzel foglalkozott. Az ügyészség biztatott. A vizsgálatról [a Vizsgálati Főosztálytól] Barna Péter és 1-2 munkatársa hónapokig dolgoztak az ügy dokumentálásán.” Az Operatív Technikai Osztály – az üggyel külön – megbízott munkatársa is mindent megtett a vizsgálat sikere érdekében: „Szüntelenül javaslatokkal, kombinációkkal, megoldási lehetőségekkel, ügynöki

feladatok kidolgozásával, kartonozással, ügynöki információk és szakértői vélemények összehangolásával, »K« anyagok elemzésével és dokumentálásával, az anyag »vizsgálatra kész« állapotba hozásával volt elfoglalva.”⁷⁸ A jelentés szerint még 1956-ban is történt egy letartóztatás az üggyel kapcsolatban.⁷⁹ Erre vonatkozóan nem olvasható további információ, de feltételezhető, hogy Esztó Zoltán személyére utal. Esztót az 1956-os forradalom idején megválasztották a Munkástanács titkárának, ezért 1956. december 30-án ismét őrizetbe vették, és „a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés” támogatásának vádjával tíz év börtönbüntetésre ítélték.

A feljegyzésben említett dr. Barna Péter személye is arra enged következtetni, hogy valóban a politikai felső vezetés megrendelésére készült vizsgálati ügrről volt szó, amelynek célja egy nagyobb szabású koncepció per megrendezése lehetett. Barna 1950–1951-ben előbb a Katonai Ügyészség Államvédelmi Kirendeltségének helyettes vezetője volt, majd 1951-től az ÁVH Vizsgálati Főosztályának jogügyi szakértője, alosztályvezető őrnagya. A kezébe került anyagokat minősítette, majd átvitte a Fővárosi Főügyészségre, ahol megadta a szükséges utasításokat. Dr. Avar Jenő akkori főügyész helyettes szerint Barna 1950 és 1953 között közel ötszáz ügyet tett az ügyészség elé, amelyeket ő maga minősített.⁸⁰

A vizsgálatban részt vevő ÁVH I/4. (Szabotázselhárító) Osztály utódjaként megszervezett II/6. (Ipariszabotázselhárító) Osztály 1960-ban azt írta a „lignit-ügrről”, hogy annak „valódiságát illetően abban az időszakban sem volt egyértelmű az értékelés, az 1949 és 1956 közötti időszakban elenyésző volt a szabotázs- és kártevési ügyek száma”.⁸¹

Visszatérve Vargha Béla és társai ügyének menetére, a kihallgatások során készített feljegyzésekből napi jelentéseket írtak

a kihallgatótisztek, feltüntetve ezeken a kihallgatás időtartamát és az őrizeteseik hangulatát. Ezekből a beszámolókból készültek az úgynevezett heti összefoglalók, amelyeket kiegészítettek az őrizeteseik fogdai magatartásáról szintén napi rendszerességgel készített ügynöki jelentésekkel. A tizenhárom gyanúsított ügyével foglalkozó, szinte hiánytalanul megmaradt jelentéseken keresztül gyakorlatilag napról napra követhetjük a fogva tartott, testileg-lelkileg nyomorgató, az állambiztonsági szervek törvénytelen módszereinek teljesen kiszolgáltatott szakemberek sorsát.⁸²

A vizsgálat elsődleges célja – tényleges bizonyítékok hiányában – gyakorlatilag az egész ügyet tekintve a „beismertetés” volt. Az ennek érdekében alkalmazott eszközök között szerepeltek az éjjel-nappal folyó kihallgatások, lelki és testi megtörés, félrevezetések, ígérgetések, „kedvezmények” adása, fenyegetések, bűntudat keltése stb. A vizsgálati naplók, a heti összefoglalók, a napi jelentések kiderül, hogy a terhelteket az első hónapokban átlagban napi rendszerességgel, nyolc-tíz órán keresztül hallgatták ki, de a „makacsabb” őrizeteseiket esetenként tizenhat órán keresztül is faggatta a Vizsgálati Osztály kihallgatótisztje. Naponta kétszer, reggel és a délutáni órákban, estébe nyúlóan folytak a kihallgatások a hét minden napján. A vasárnap volt az egyetlen kivétel, ekkor nem hallgattak ki senkit. Az alábbi táblázatból az is kitűnik, hogy sem december 24-én, sem december 31-én nem tartott szünetet a Vizsgálati Főosztály, csak karácsony másnapján és az új év első napján kaptak pihenőt az őrizeteseik.⁸³

Név / Kihallgatási idő (óra)									
1952. december – 1953. január	Vargha Béla	Vitális Sándor	Déry József	Káposztás Pál	Krupár Géza	Hansági Imre	Mohi Rezső	Kelemen Ferenc	Márkus György
8	10.15	11.30	—*	8	8.30	3	4	7.15	8
9	10.05	7	5.30	9.30	8	4.15	6	3.45	7
10	8.30	5	7.40	6.30	8	8	6.40	7	5
11	10.20	10	5.30	9	7	4	7	6	7.30
12	7.05	16	4.10	7.30	6	5.30	6.30	6	4
13	5	8	8.40	4	7	8	7	7	8
14	Vasárnap								
15	9.15	9	8.10	11.30	8.30	9	6	2	9
16	8	11	6.10	8.50	8	5.30	7	—**	8
17	9.20	10	16.30	8	7.40	9.30	7	—	7
18	8.35	7.30	6	5.50	6.30	8.30	6.30	—	8
19	8.10	9.35	8.30	8	8.40	8.30	8.45	—	8.30
20	5	8.45	6	5	8.30	8	7	—	6
21	Vasárnap								
22	9.40	9	9	9	8.30	4	7.30	—	9.30
23	6.10	14.25	7	7.45	9.15	9	7	—	7
24	9.45	7	8.40	4	8.10	7	7.30	—	8.30
25	Karácsony első napja								
26	11.15	14.30	12	14.30	15.05	14	10.30	—	15
27	7.50	9.20	10.30	9.20	7	8	7.30	—	7
28	Vasárnap								
29	9.30	8.10	9.40	8	8.50	7	8	—	9
30	8.30	9.40	6	7.30	8	8	7.30	—	3
31	8.40	13	8	8	8	8	4.30	—	6.30
1	Újév								
2	3	3.20	4	5	4	6	4	—	2
3	9.50	7.20	8.30	6	8.30	8.30	9	3	2
4	Vasárnap								

* A jelentés szerint nem hallgatták ki, hanem a cellájában írták.

** Kelemen Ferencet ettől kezdve 1953. január 3-ig orvosi javaslatra nem hallgatták ki, csak esetenként beszélgettek vele a cellájában.

A naponta készült jelentésekből vasárnaponként heti össze-foglalót készített a Vizsgálati Főosztály, kivonatolva a héten készített feljegyzéseket és feltüntetve az összesített kihallgatási időt.

Név / Kihallgatási idő (óra)									
1952. december – 1953. január	Vargha Béla	Vitális Sándor	Déry József	Káposztás Pál	Krupár Géza	Hansági Imre	Mohi Rezső	Kelenen Ferenc	Márkus György
december 8–14.	64	66.30	39.30	55.30	52.45	40.40	43.10	39	48.30
december 15–20.	44.20	50.50	41	39.40	44.50	45.20	39.45	—	41.30
december 21–27.	45.25	54.45	48.40	45.05	47.40	52	36.30	—	48
december 28. – január 3.	44.35	39.10	33.10	36	36.20	36	32	3	19.30

Az első kihallgatásokat követően egyik őrizetesnél sem vettek fel jegyzőkönyvet az államvédelmi tisztek – helyette úgynevezett feljegyzéseket készítettek. A kihallgatók tehát semmit nem bíztak a véletlenre: mivel a kikényszerített vallomásokkal az erőszakos eszközök alkalmazása ellenére sem voltak megelégedve, az előadók lediktálták a kérdéseket és a válaszokat, amit „beismerő vallomás” formájába öntve és a koncepcióhoz igazítva a következő kihallgatásra magukkal vittek az őrizetesek.

A Káposztás Pálról készült egyik fogdajelentésben a következőket olvashatjuk: „Tökéletesen tisztában van azzal, hogy neki nem lehet más választása, mint hogy mindent leír, amit az előadó diktál, mert hiába kezdi meg a feltett kérdésre a maga véleményét megírni, azt nem engedik befejezni, és azokkal a szavakkal kell végeredményben vallania, ami csak ellene szól,

és nem mellette.”⁸⁴ Krupár Géza fogdahálózati jelentésében is hasonlók állnak: „A százados eleinte diktálta a vallomásokat. Persze csak valótlanok kerültek bele. Ezeket a vallomásokat megmutatták a többi társamnak, akik ennek hatására tettek vallomást, mert nem tehettek másként.”⁸⁵ A Déry Józsefről készült fogdahálózati jelentésben ezt olvashatjuk: „Az előadó nem volt megelégedve, míg végül is lediktálta az említett kérdésekre a választ azzal, hogy a cellában írja meg az erre vonatkozó vallomását.”⁸⁶ Az is előfordult, hogy a vizsgálótiszt még feljegyzést sem tudott készíteni – például Márkus György esetében: „Jelentem, hogy az őrizetes konok tagadása miatt feljegyzést felvenni nem tudtam.”⁸⁷

A főként éjszakai kihallgatások után nappal nem engedélyezték az alvást, de az esetleges éjszakai „pihenőt” is úgynevezett önvallomások írásával kellett töltenie a gyanúsítottoknak. A kihallgatások során egyenesen, mozdulatlanul kellett állniuk, és a cellában sem hagyták őket pihenni: a cella kémlelőnyílásával szemben kellett ülniük az ágyukon, és egyáltalán nem feküdhetek le. Ehhez úgynevezett fekvési engedély kellett, amelyet a kihallgatótiszt adhatott meg.⁸⁸

A kényszerítő eszközök alkalmazása nem kihallgatói túlkapás volt, hiszen a kihallgatásról mindig be kellett számolni. A kihallgató ÁVH-s tisztek efféle utasításokat adtak a fogdaparancsnokoknak az őrizetesekkel kapcsolatban: „Kérem Déry József őrizettest – további intézkedésig – minden éjjel cellájában íratni.”⁸⁹ „Kérem Mohi Rezső őrizetestől a további utasításig az ebédadagját megvonni és cellájában állítani.”⁹⁰ „Engedélyezem, hogy Heinrich Henrik őrizetes a cellájában naponta (nappal is) 2 órát aludjon a további utasításig.”⁹¹ „Kérem Déry József őrizetes részére egy drb. pokróc kiadását engedélyezni.”⁹² Rendszeresen szabtak ki büntetésül háromnapos sötétzárkát, és állandósult az a már említett szabály,

hogy „az örök utasítása szerint csak a priccs végén szabad ülni, szemben a figyelőnyílással, attól mintegy 2 méterre”.⁹³ Az ÁVH-s vizsgálótisztek szerint a sötétzárka önmagában sok esetben nem volt elégséges fenytetés. A Kelemen Ferenc mellé ültetett fogdaügynök egy alkalommal a következőket jelentette:

Az első nap után, illetve az első éjszaka a széket is kivették a sötétzárkából, s attól kezdve legnagyobb mértékben állnia kellett, mégpedig vigyázzálásban anélkül, hogy a falhoz támaszkodhatott volna. A széket csak olykor kaphatta vissza két-három órára, úgy hogy [sic!] valósággal megváltásként várta kihallgatásait, amelyeken legalább leülhetett és világosságban volt. A második nap után látta, hogy előadója a legkomolyabban veszi a büntetés szigorú végrehajtását, és nem csak látszatbüntetésről van szó. Ekkor – állítása szerint – már 36 órát állt egyfolytában.⁹⁴

A fizikai és pszichikai terror mellett az emberi szervezet biológiai ritmusát is felborították – elsősorban azzal, hogy több napig nem hagyták aludni a letartóztatottakat. Dzsida László erről később a következőket írta:

Bevitelem napjától, 1953. március 5-től április 30-ig összesen csak 8 napot alhattam, és pedig minden vasárnapról hétfőre virradó éjszaka. A többi 48 napon keresztül hatszor 24 órás ciklusokban virrasztanom kellett, illetve éjszakánként kihallgattak, nappal cellámban ülhettem vagy járhattam. Ha ülés közben a szemem lecsu-

kódott, vödör vizet öntöttek rám. [...] Az alvás nélküli első 5-6, esetleg 8-10 napot egy helyben, állva kellett tölteni, a szerint, kinek meddig bírta a szíve, amit ilyenkor többször vizsgált alagsori rendelőjében a testület névtelen néma orvosa. A szervezet igénybevételét a boka, a lábszárak vízzel való megtelése is mutatta, többek lábáról a csizmát késsel kellett lehámozni. [...] A kifáradás először hallucinációkban mutatkozott meg. A priccs deszkáin, a cellaajtón, a börtönemeleteket elválasztó drótrácsokon figurákat, képsorokat láttam, szavakat is hallottam. A múlt és jelen, a valóság és képzelet kezdett összemosódni, kusza lett. Néha a fal mellett állva, sőt elővezetés közben járva, másodpercekig aludtam, álmodtam is. Máskor víziószerűen kivégzéseket éltem át. A hullaszállító wipponok motorját felbőggették, a bitón függő tetemekre reflektor világított, szájuk tenyérnyi flastrommal volt leragasztva. Hogy ez a kép valóban csak vízió volt-e elmondás alapján, vagy elrettentésként kivézenyelve valóban láttam egyet az üzemi méretű kivégzések közül, ez mindmáig nem egészen tiszta előttem.⁹⁵

Az ÁVH által alkalmazott módszerek közé tartozott az is, hogy hetekig nem hallgatták ki az őrizeteseiket, és fogdaügynököket sem ültettek melléjük. Káposztást Pált szinte egész októberben nem vitték kihallgatásra, majd október közepétől november végéig egyedül hagyták a cellában.

Maga Káposztás beszélt arról, hogy amikor 5 hétig egyedül volt, hogyan nevelte rá magát arra,

hogy ne gondoljon a külső világra, csak a pillanatnyi helyzettel törődjön, csak a fogház eseményei foglalkoztathassák gondolatait. Magára erőszakolta, hogy érzéketlen legyen kihallgatása eseményeivel szemben. Az adott körülmények között a legelviselhetőbb állapotot igyekezett a maga részére megteremteni. Miután fizikai nélkülözései (fekhely, éhezés) megszűntek, arra törekedett, hogy hangulatában kihallgatásai ne befolyásolják. „Az egyik fülemben be, a másikon ki.” [...] Káposztásnak egyetlen terve van: mielőbb véget vetni a kihallgatásoknak, amennyiben ez rajta múlik. [...] Minden[t], amit csak a józan ész határáig lehet, elismer és aláír.”⁹⁶

A kihallgatási tervek tudatos koncepcióval épültek fel, meghatározva a kihallgatótiszt magatartását, valamint az őrizeteknek szánt engedményeket. Olyan „kedvezményekre” kell itt gondolnunk, mint a kéz megmozdítása („kezeivel mutogathat”) vagy az ülve történő kihallgatás („hazugság vagy tagadás esetén állva hallgatom ki”). Úgynevezett szolgálati jegyeken olvashatjuk a vizsgálatot végző alosztály olyan „engedményeit”, mint az alvás engedélyezése a kihallgatások után, „őrizetes részére cellájában egy alkalommal írást engedélyezni”, esetleg kaphatott egy fényképet a feleségéről, a gyerekeiről. A már amúgy is megtört őrizeteket gyakorlatilag két véglet között hagyta őrlődni az ÁVH. Vagy kedvezmények engedélyezésével hitegette, vagy fenyegetésekkel, megvonásokkal büntette őket. A kényszerítő eszközök alkalmazása – így a testi fenyegetések, verések, a lelki ráhatás, a családtagokkal történő zsarolás – egyértelműen kimutatható az iratokban. „Rettenetesen megkínózták éjszakai kihallgatásán. Megrugdosták

és leköpdösték. Nagykabátját elvették tőle, és arra kényszerítették, hogy nyitott ablak mellett feszes vigyázzban állja végig az egész kihallgatást. Nem törődtek azzal, hogy magas láza van. Ha eddig tudta is, hogy »ezek mennyire aljasok«, azt mégsem gondolta, hogy ennyire mentesek legyenek minden emberi érzéstől. Ezek talán nem is emberek, hanem csak két lábon járó gépek.”⁹⁷ Koruknál fogva a letartóztatottak többsége rendszeresen szedett valamilyen gyógyszerkészítményt. Az őrizetek rendszeres orvosi ellenőrzés alatt álltak: „Állandóan küzd az álmoság ellen, szinte minden alkalommal megkísérli az idegcsillapítót nem bevenni, ezt a szándékát azonban az örök ébersége megghiúsítja.”⁹⁸ „Elkeseredett és ideges hangulata mellett egészségileg sincs jól. Három hét óta naponta 8-10 drb. különböző gyógyszer-tablettákat szed. A sok orvosság fáradttá, elfásulttá teszi, és szervezetét is legyengíti.” Ehhez a jelentéshez a vizsgálótiszt a következő megjegyzést fűzte: „Intézkedni kell, nehogy megmérgezze, nehogy legyengítse magát. Ne adják, csak a szükséges mennyiséget.”⁹⁹ Több jelentésben is olvasható, hogy rendszeresen nyugtató, álmosító hatású Sevenal tablettát adtak egy-egy letartóztatott szakembernek, amelyet egyébként ma is alkalmaznak bizonyos epilepsziás tünetek kezelésére. A cigaretta- és alvásmegvonás mellett sokszor ételmegvonással is büntették a fogvatartottakat.

A letartóztatott szakemberek megfélemlítésének hatásos és gyakori módszere volt az egymással történő szembesítések sajátos megrendezése. Dzsidá László a következőket írja erről:

Engem nem sokkal letartóztatásom után úgy szembesítettek, hogy egy terembe vezettek, amelyben már ott volt őrizetes társam, Hansági Imre, de mögöttem, arccal a hátam felé, vagyis az aktus

közben láthatatlanul. Egy nyomozó kérdéseire tompa, elváltozott hangon igenlő válaszokat adott, és egyes, engem elmarasztaló mondatokat felmondásszerűen megismételt. [...] A szembesítésnek nevezett aktusról jegyzőkönyv nem készült.¹⁰⁰ Amikor kifelé menet hirtelen hátrafordultam, és megpillantottam Hanságit, tudtam, a jelenet demonstráció. Bemutatása annak, mivé képesek eltorzítani a testet, a szellemet pár hónap alatt a Gyorskocsi utcában.¹⁰¹

Szembesítést alkalmaztak abban az esetben is, ha az egyik szakembert már „megtörték”, és vallomása alapján akarták „beismerésre” bírni a még „tagadásban lévő” másik őrizettest. Ez is előre megírt forgatókönyv szerint zajlott: pontosan meghatározták a témát, a kérdéseket, sőt a már „beismerésben lévő” őrizetes válaszait is.¹⁰²

1952 novemberétől – miután a bizonyítékok hiánya miatt Rákosi utasítására az ÁVH újakezdte a vizsgálatot, és további letartóztatásokat hajtott végre – Péter Gábor személyesen „vette kezelésbe” az őrizeteseiket: az iratok szerint 1952. december 5. és 6. között mindenkit kihallgatott a szobájában. Jelenléte az ÁVH által nyújtott „kedvezménynek” tűnt a letartóztatottak számára, de egyben félre is vezette őket, hiszen a hatóság vezetője ilyenkor állapotukról, ellátásukról kérdezte az őrizeteseiket, és beismerő vallomás esetén kilátásba helyezte szakmai munkájuk folytatását. A „szigorú” kihallgatótiszt és a „barát-ságos” altábornagy ellentéte azt a reményt keltette a letartóztatottakban, hogy ügyükkel a felső vezetés foglalkozik, szívén viseli a sorsukat, így hamarosan kiderülhet az igazság.

A Kelemen Ferenc fogdai magatartásáról készített jelentés így számol be a Péter Gáborral való találkozásról:

Egy kisebb szobában való néhány perces várakozás után előadója bevezette Kelemen egy pompásan berendezett nagyobb terembe. Az íróasztalnál középmagas, sötét hajú, nyírott bajszerű, sötét polgári ruhát viselő férfi ült, a közelében lévő fotelekben pedig három, ugyancsak polgári ruhás férfi üldögélt. Kelemen megfigyelte, hogy az íróasztalon számtalan telefonkészülék és különleges alakú, hosszúkás formájú doboz van elhelyezve, amelyen két tárcsa és több sor fehér gomb volt. Az íróasztalnál ülő férfit előadója Altábornagy úrnak szólította, amiből Kelemen rögtön megállapította, hogy Péter Gábor altábornagy úr előtt áll. „Én már beszéltem egy pár nagy emberrel életemben – mesélte Kelemen –, de mondhatom, ilyen lámpalázam még nem volt. Ekkor jöttem rá végérvényesen arra, hogy ez egy nagyon komoly ügy lehet, s nekem is valami nagyon fontos szerepet tulajdonítanak, hiszen az Államvédelmi [Hatóság] vezetője, aki ma körülbelül a legnagyobb hatalmasság az országban, nem foglalkozhatna saját maga vele. Rám egyénileg nagyon jó benyomást tett. Nagyon nyugodtan, csendesén, de annál határozottabban beszélt. Érezni lehetett a hangján, hogy neki nincs szüksége arra, hogy kiabáljon, hozzá van szokva ahhoz, hogy amit a legcsendesebben mond, az is úgy megy, mint a karika-csapás. [...] Kijelentette az altábornagy, térjek észre, mert ha ők akarják, én azt is beismerem, hogy tegnap este Churchill-lel sétáltam a Margit hídon.”¹⁰³

Vitális Sándor december 3-i letartóztatását követően már a második kihallgatásán találkozott Péter Gáborral, de a hangnem itt egészen más volt.

Az Altábornagy a második kihallgatáson kifogásolta a kérdésekre adott válaszait. Az a kemény hangnem azonban, amellyel ezt tudomásomra hozta, meglepett. Nagyon szigorú figyelmeztetésben részesített. Szó volt családom sorsáról is. Nyíltan megmondták, hogy életem, családom sorsa, az itteni bánásmód attól függ, mennyire teszek eleget kívánságaiknak, azaz valóságaim mennyire szolgálják azt a célt, amelyet ők letartóztatásommal maguk elé tűztek.¹⁰⁴

FOGDAÜGYNÖK-„LISTA”

A politikai rendőrség iratok között elsősorban az 1956 utáni korszakból maradtak fenn források a fogdaügynökök tevékenységére, a fogdaügynöki munka szabályozására vonatkozóan. Az ezt megelőző időszakban – eddigi kutatásaim alapján – a vizsgálati anyagokból tudunk következtetéseket levonni. Az eddig megjelent szakirodalomban a 2001-es Grösz-pert elemző dokumentumkötet¹⁰⁵ bevezető fejezete tárgyalja hasonló részletességgel a fogdaügynöki munkát. A fogdahálózati jelentések fontosak voltak a kihallgatótisztek számára: segítséget nyújtottak a kihallgatás menetéhez, olyan információkra is szert tehetek belőlük, amelyek a kihallgatások során nem merültek fel, de a fogdaügynökön keresztül lehetett a legpontosabban felmérni az őrizeteseink testi és lelki

állapotát is, amely alapján eldönthették, hogy milyen módszert célszerű alkalmazni a megtörésükre.

Vargha Béla és társai ügyének vizsgálata során a fogdaügynökök által nyújtott „szakszerű segítség” nem csupán a szokásos besúgó-i tevékenységet jelentette. A korszak kutatóinak sokszor kerülhet a kezébe fogdaügynöki jelentés, amelyek jelentős része értékelhetetlen. A Vargha-ügyben olvasható jelentések azonban nem csupán egyszerű beszámolók az őrizeteseikkel folytatott beszélgetésekről, hanem rendkívül konstruktívak. Az őrizetésekre állított ügynökök sok esetben az áldozatokat pszichikailag bravúrosan kezelő ember benyomását keltik. Többször viszont kénytelenek voltak beismerni, hogy nincsenek egy szellemi színvonalon a vádlottakkal, nem tudnak velük szót érteni. Sőt kérték tartótiszteiktől, hogy váltsák le őket, küldjék őket más zárkába, mert nem tudnak kiszedni információt a vádlottakból. A jelentéseket olvasva esetenként gyanítható – bár ennek írásos nyoma nincsen –, hogy az alkalmazott ügynök nem is elítélt volt, hanem a hatóság beépített tagja.

A fogdaügynökök a kötelező jelentéstételen túl utasításokat, eligazítást kaptak a vizsgálatot vezető államvédelmi tiszttől arra vonatkozóan, hogy milyen kérdésekről beszéljenek az őrizeteseikkel, vagy milyen magatartást tanúsítsanak, miben erősítsék, illetve az esetek többségében gyengítsék a letartóztatott szakemberek meggyőződését. A Hansági Imréről készült egyik jelentésben olvasható a következő megjegyzés: „A kapott utasításnak megfelelően igyekszem megingatni Hanságit abban a hitében, hogy ügye a végéhez közeledik.”¹⁰⁶ A fogdahálózati jelentéseknek meghatározott tematikájuk volt: jelenteni kellett azokat az esetleges újabb információkat, amelyeket az őrizetes az ügygel kapcsolatban elmondott, valamint azt, hogy a „célszemélynek” mi a véleménye

a vizsgálatról és kihallgatótisztjéről. Az ügynök beszámolt továbbá cellatársa hangulatáról, terveiről, további szándékairól és minden egyébéről, amit fontosnak ítélt. Azonban nem csupán jelentéseket készített társa viselkedéséről, hanem kipuhította a gyengéit is, sőt a hatékonyabb munka érdekében több esetben javaslatokat tett az ÁVH-nak arra vonatkozóan, hogy mivel fenýíthető, fenyegethető, adott esetben zsarolható leg-hatásosabban a terhelt. Az iratanyagban olvasható fogdaháló-zati jelentések közül a következı talán az egyik legaljasabb:

A családjával való operálás valószínűleg eredményesebb lenne, ha azoknak a recski bányába való kitelepítését helyezné kilátásba vizsgálója. Úgyis eleget nyújták a bányászokat, most dolgozzanak a bányában. Lehetne már legépelt parancsot eléje tenni, hogy végeredményben ő írja alá családjának internálását azzal, hogy nem tesz vallomást. A szövegben ki lehetne domborítani a szigorú elbánást. Ez nagyobb hatást váltana ki belőle, mert itt nem kell dolgozni, aránylag meleg van, a koszt is kifogástalan, és nyilván meg van győződve arról, hogy a recski bánya viszonyai rosszabbak.¹⁰⁷

A hatékonyabb vizsgálat és fogdaügynöki munka érdekében Schmidt Sándor cellatársa az alábbi javaslatot tette:

Az örök utasítása szerint csak a priccs végén szabad ülni, szemben a figyelőnyílással, attól mintegy 2 méterre. Minthogy a lámpa is állandóan ég, ennek a helyzetnek fenntartása nem látszik célravezetőnek, mert ilyen helyzetben nem mer

majd beszélni. [...] Ezért javaslom, hogy minden megjegyzés nélkül már most legyen bevezetve az a rendszer, hogy a priccs bármely részére le lehessen ülni és ott beszélgetni.¹⁰⁸

A fogdaügynökök segítettek elkészíteni az „önvallomásokat”, amelyeket az őrizeteseeknek a kihallgató által megadott szempontok szerint kellett megírniuk, továbbá tanácsokat adtak a következı kihallgatásra. A vizsgálatok elején az őrizetese-
nek úgynevezett „feljegyzéseket” kellett írniuk a kihallgató-sok elıtt, ehhez azonban a vizsgálatot ekkor folytató VI/1-c alosztály vezetıjének az engedélye kellett, amelyet úgyne-
vezett „szolgálati jegyen” kellett megkérni.¹⁰⁹ Később ehhez már nem kellett külön engedély, gyakorlattá vált a vizsgá-
lat folyamán a beismerı vallomásként kezelt „saját kezű fel-
jegyzés” elkészítése.

A kihallgatást megelőzően úgynevezett kihallgatási ter-
vet készített a megbízott vizsgálótiszt, amelynek bizonyos
szempontjai és taktikája – így a tiszt hangneme, magatartása,
engedményei az őrizetessel szemben – szintén a fogdaügynöki
jelentéshez igazodtak. A jelentés arra vonatkozóan is tartalma-
zott információt, hogy mi az őrizetes véleménye kihallgató-
járól, a kihallgatásról, saját ügyének lehetséges kimeneteléről.
A jelentéseket olvasva azonban adódik a kérdés, hogy az üg-
nökök hogyan tudták ennyire pontosan visszaadni a megfi-
gyeltékkel folytatott szakmai beszélgetéseket. Összehasonlítva
a kihallgatáson készült feljegyzéseket és az ügynöki jelentése-
ket, hitelt adhatunk Kretschmer Árpád államvédelmi őrnagy-
nak, aki szerint „a fogdahálózati jelentések nem reálisak, mert
többször előfordult olyan eset, hogy amikor a gyanúsítottak
a cellában kézzel írt vallomást készítettek, a fogdaügynök eze-
ket megismerte, és ezeket jelentette”.¹¹⁰

Az ügyben foglalkoztatott hálózati személyek szinte mindegyike beazonosítható: kutatómérnök, országgyűlési képviselő, minisztériumi beosztottak és vezetők, sőt még egy államvédelmi főhadnagy is „segítette” az ÁVH munkáját. Vagyis szinte egytől egyig magasan képzett, de különböző okokból elítélt, félreállított, majd beszervezett emberek voltak. Többségüket 1949/1950-ben a Rajk-, illetve a Sólyom-per kapcsán,¹¹¹ valamint Pálóczi-Horváth György¹¹² ügyében ítélték el. Az iratokat olvasva az is kiderül, hogy egy részük megbízható, korábban már többször alkalmazott és jól bevált ügynök volt, akiket letartóztatásuk után elsősorban az úgynevezett „SZDP-ügyben”, vagyis az 1952-től lefolytatott, szociáldemokraták elleni perekben őrizetbe vett személyek mellett foglalkoztattak.

A bányamérnökök ellen folytatott vizsgálattal egy időben egy másik, nagyobb ügye is volt az ÁVH-nak. A két ügy „közös pontjai” többek között az alkalmazott fogdaügynökök voltak. A kémkedéssel vádolt Bálint László és öt társa vizsgálati anyaga¹¹³ azért fontos témánk szempontjából, mert négy olyan ügynököt is említ, akiket később vagy akár párhuzamosan, így azonos cellákban is alkalmaztak a bányamérnökök elleni nyomozás során. Itt olvashatunk azokról a szempontokról, amelyek alapján az ÁVH kiválasztotta a megfelelő ügynököt, figyelembe véve az őrizetes tulajdonságait. Határozottan állítható – és ez is a bányamérnökök elleni vizsgálat komolyságát bizonyítja –, hogy a legjobb és legmegbízhatóbb fogdahálózatokról volt szó: „lelkiismeretesen és szorgalmasan dolgozik”, „jelentései alaposak”, „őrizetes előtt tekintélyt tud biztosítani magának, és képes észrevétlenül irányítani”, „jó megfigyelő, váratlan helyzetekben jól feltalálja magát”, „régóta tapasztalt fogdaügynök”, „többféle típusú őrizetesnél bevált”.¹¹⁴ Beállításukhoz nyilván egy megfelelő történetet kellett kreálni, ami szintén az ÁVH feladata volt.

Az ÁVH nem fizetéssel viszonzta a szolgálatot, hanem többnyire pressziókkal, kényszerrel, esetleg a büntetés enyhítésére, jobb körülmények biztosítására tett ígéretekkel érte el a célját.¹¹⁵ Akadt azonban olyan ember is, aki a kommunista párt iránti lojalitásból, megfelelni akarásból végzett ügynöki munkát.

A bányamérnökök elleni vizsgálat során alkalmazott fogdaügynökök az alábbiakként azonosíthatók.

Dr. Tőkés Ottó Vitális Sándor cellatársa volt. 1945. március 20-tól a Belügyminisztérium titkárságának vezetője, Rajk László titkára, majd 1948–1949-ben a BM Elnöki Osztályának vezetője volt. 1949. június 17-én vették őrizetbe a Rajk-ügy kapcsán. Szervezkedés büntette miatt 1950 márciusában hat év kényszerszolgálatra ítélte a Budapesti Büntetőtörvényszék. 1954 júniusában felfüggesztették a büntetését, és szabadon engedték. 1955-ben rehabilitálták. Fogdaügynöki tevékenységéről Tőkés Ottó az 1954-es felülvizsgálat során az alábbiakat vallotta: „Közvetlen őrizetbevétele után kértem a vizsgáló szerveket, hogy tegyék lehetővé számomra olyan munka végzését, amelynek a népi demokrácia megerősítésében, a szocializmus építésében közvetlen, gyakorlati jelentősége van. [...] Kéréssem jóindulatú megértéssel fogadták. Őrizetbevétele után követő harmadik héten, még mielőtt saját ügyemben a zárójegyzőkönyv elkészült volna, kéréssem teljesítették. Az ÁVH vizsgálati szerveivel párhuzamosan végzendő operatív munkával bíztak meg. Ezt a munkát végzem azóta is folyamatosan, már csaknem 5 éve. Munkámon keresztül az ÁVH-nak lehetősége volt fejlődésemet, politikai beállítottságomat, a párt-hoz, a rendszerhez való viszonyomat állandóan figyelemmel kísérni, szinte napról napra ellenőrizni. [...] A kapott feladatokat felelősséggel, lelkiismeretesen, legjobb tudásom szerint igyekeztem elvégezni. Munkámat úgy tekintetem, mint az általam elkövetett hibák részbeni jóvátételét.”¹¹⁶

Bányai József százados, műszaki rajzoló Vargha Béla első cellatársa volt. Súlyom László és társai ügyében 1950-ben szervezkedés és kémkedés büntette miatt életfogytiglant kapott, de 1955. szeptember 2-án bizonyítékok hiányában felmentette a bíróság. Ugyanakkor szolgálati sértés büntette miatt két év hat hónapi börtönre ítélték.¹¹⁷ Említést érdemel, hogy Vargha cellatársa volt ugyanakkor az a görög származású André Konstantinidis is,¹¹⁸ aki később, 1956. október 25-én csatlakozott a Práter utcai felkelőkhöz, és a „különleges csoport” parancsnoka lett, majd 1956. november 4-én a Kilián laktanya előtt kialakult harcban vesztette életét.¹¹⁹

Oszkó Gyulát 1954. február 24-én ültették Vargha Béla mellé. 1945-ben lett Újpest rendőrkapitánya. 1946–1947-ben a vidéki főkapitányságok őrszemélyzeti felügyelője volt. 1948-tól a BM Személyzeti Osztályát vezette ezredesi rendfokozatban. 1949 januárjában elbocsátották, és a Dohányipari Központba helyezték osztályvezető-helyettesnek. 1949. június 3-án tartóztatták le Szébenyi Endre és társai ügyében. 1950. március 20-án nyolc év kényszerszolgálatára ítélték, amelyet másodfokon tíz évre súlyosbítottak. 1954 júniusában szabadult, 1955 áprilisában rehabilitálták.

Rédei György azonosítható a dr. Káposztás Pálra állított fogdaügynökként. 1948-tól az Országos Magyar Repülő Egyesület főtitkára volt. 1949-ben tartóztatták le, és bírói ítélet nélkül internálták. Egyes iratok szerint 1950 és 1953 augusztusa között a Rajk-ügy kapcsán internálták, de 1952 második felében már nem volt Recsken. Az ÁVH gyakorlata szerint a fogdahálózati munkát végző elítélteket úgy tartották nyilván, mintha végig a büntetésül meghatározott internálótáborban vagy börtönben lennének. Ha engedélyezték, hogy hozzátartozóiknak levelet írjanak, azt is az adott táboron vagy börtönön keresztül kézbesítették ki. Rédei Györgyöt 1957-ben

rehabilitálták. Ezt követően a Malévhez került, és 1960 júniusában a Malév Repülőterek Igazgatóságának vezetője lett.

Madarasi Lajos elektrotechnikus Hansági Imre cellatársa volt. 1947-től határőrként szolgált. 1948-ban szervezkedésért tíz év börtönre ítélték. 1950-ben tartóztatták le. 1950. május 27-én internálták Kistarcsára, de internálását megszakították. 1952 augusztusától 1953 első feléig adott fogdahálózati jelentéseket. 1953-ban a Honvéd Hadbíróság szabadlábra helyezte.

Somogyi Imre Krupár Gézára állított fogdaügynök volt. 1946-an került a HM-be, ahol később az Anyagi Főcsoportfőnökség pénzügyi főcsoportfőnöke lett. 1948-ban léptették elő vezérőrnaggyá. 1950. március 29-én vették őrizetbe a Súlyom-ügyben. Háborús bűntett, valamint a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés gyanúja miatt 1950. augusztus 10-én először halálra, majd kegyelemből életfogytig tartó börtönre ítélték. 1954. szeptember 30-án a bíróság felmentette a szervezkedés vádjáról, de háborús bűntett miatt öt év börtönre ítélték.¹²⁰ 1962-ben rehabilitálták.

Gyimesi Tivadar színész Mohi Rezső cellatársa volt 1953 végétől. 1950-ben tartóztatták le, ekkor a Pécsi Nemzeti Színház színésze volt. Hét évre ítélték.¹²¹

Dr. Pásztor Tamás Kelemen Ferencről adott jelentéseket. Parlamenti képviselő volt, fordító, az FKGP Budapest II. kerületi elnöke. 1948-ban letartóztatták, 1949-ben életfogytiglani fegyházra ítélték. 1955-ben kegyelmet kapott.

Berecz György kutatómérnök 1952 végétől Márkus György cellatársa volt. Előtte is több őrizetesről adott már jelentést. 1950-ben illegális szervezkedésért nyolc év börtönre ítélték.

Horváth Károly Déry Józsefre adott jelentéseket 1952 végétől. Miniszteri titkár volt, 1950-ben internálták szolgálati visszaélés miatt. 1950 szeptemberétől végzett folyamatosan ügynöki munkát.

Pálfi József (1923) geológus, volt áv. főhadnagy pályafutása nem nevezhető hétköznapiinak, mégis jellemző a korszakra. 1940-től a Szegedi Egyetem Természettudományi Karán tanult, de diplomát nem szerzett. 1945-ben jelentkezett az újjászervezett magyar hadseregbe, ahol 1947-ig nevelőtisztként dolgozott. 1947 őszén a Katpol. Káderosztályára került, majd az esztergomi 7. g. hadosztály „D” osztályának vezetője lett, főhadnagyi rendfokozattal. 1950-ben átvették az ÁVH-hoz, majd októberben letartóztatták azzal, hogy tagja volt a Magyar Községnek. 1951. április elején – „mivel Katonai Ügyészség elé nem állítható”¹²² – Kistarcsára internálták.¹²³ Internálását megszakítva, 1953. március 3-án kísérték át a Pestvidéki Törvényszék és Fogda (Házifogda) budapesti, Gyorskocsi utcai épületébe,¹²⁴ ahol a bányamérnököket is fogva tartották, majd Dzsida cellatársaként fogdaügynökként alkalmazta az ÁVH.¹²⁵ Ügyét 1953 novemberében átadták a Budapesti Katonai Bíróságnak. December 9-én bűncselekmény hiányában felmentették, internálását megszüntették. A Komlói Szénbányászati Tröszt-höz került, majd a Magasnyomású Brikettgyár főmérnöke lett. A Belügyminisztérium Személyzeti Főosztálya 1956-ban erkölcsi és anyagi rehabilitációban részesítette.¹²⁶ Az 1960-as években az Országos Földtani Kutató- és Fúró Vállalatnál dolgozott, majd – ez Dzsida László visszaemlékezéséből is kiderül – az 1970-es években a MÁFI (Magyar Állami Földtani Intézet) Közép-dunántúli Földtani Hivatalának vezetője volt.

Heltai György 1950 októberétől megszakításokkal végzett fogdahálózati munkát, így többek között fogdaügynökként alkalmazták Vargha Béla és társai ügyében is. Heltai 1944-ben kapcsolódott be az ellenállási mozgalmába, 1945-ben belépett a Magyar Kommunista Pártba. 1945 és 1948 között a Külügyminisztérium Politikai Osztályának vezetője volt, majd

áthelyezték az Igazságügyi Minisztériumba. 1949. augusztus 20-án letartóztatták Pálóczy-Horváth György és társai ügyében. 1950-ben első fokon, 1951. január 12-én másodfokon is tíz évre ítélték. 1954-ben szabadult, 1955-ben rehabilitálták.¹²⁷

A felsorolásból kitűnik, hogy az 1949–1950-es belső tisztogatások során elítélt, majd fogdahálózatként alkalmazott ügynökök nagy részét még a meghurcolt bányamérnökök előtt, 1955–1956 folyamán rehabilitálták.¹²⁸

Említést érdemel, hogy nem csak a letartóztatottakra állított ügynököket az ÁVH. Esetenként hozzátartozóik is megfigyelés alatt álltak, akiktől további információkat próbáltak szerezni többek között arról, hogy mennyit tudnak az őrizetbe vételek okáról, milyen külföldi kapcsolatokkal rendelkeznek, milyen értékek maradtak még lakásaikban.¹²⁹

A fogdahálózati jelentésekben több helyen olvashatunk arról, hogy a fogva tartott szakemberek elsősorban Papp Simonhoz, a MAORT-perben letartóztatott geológushoz hasonlították a sorsukat. Mint ismeretes, az 1949-ben életfogytig tartó börtönbüntetésre ítélt geológus váci rabsága idején a Nehézipari Minisztérium, illetve a Bánya- és Energiaügyi Minisztérium megbízásából olaj- és földgázkutatói munkákat végzett. Rákosi Mátyás titkárságának iratai között található az a mintegy mentőakcióként elküldött levél, amelyet négy szakember – Vadász Elemér, Mihailich Győző és Varga József akadémikusok, valamint a később letartóztatott Vitális Sándor geológus – írt. A Gerő Ernőnek címzett levélben utalnak arra, hogy a megfelelő egészségi állapotba hozott Papp Simon segíthetné a börtönből a romániai földgázkutatókat. Gerő, a Népgazdasági Tanács akkori elnöke természetesen megmutatta a levelet Rákosinak is, aki felismerhető írásával az alábbi megjegyzést fűzte hozzá: „Él, mint Marci Hevesen, minden kedvezménye megvan. »Koopeerál« velünk,

de még egy gramm petróleum nem jött ki belőle.¹³⁰ Az ÁVH kedvezményként később a letartóztatott bányamérnököknek is megengedte, sőt feladatul szabta, hogy szakmai tudásukat a cellában is hasznosítsák: tanulmányokat írjanak, újabb technológiákat dolgozzanak ki. Abban a hitükben sem cáfolták őket, hogy szabadulásuk után folytathatják munkájukat.

A SZOCIALISTA TÖRVÉNYESSÉG BUGYRAI

1953 januárjában, miután Péter Gábort letartóztatták, a nyomozást irányító Vizsgálati Főosztály vezetője, Juhász László áv. ezredes pedig öngyilkosságot követett el, Zsidi Gyula áv. ezredes vette át a bányamérnökök ügyét.¹³¹ Az ÁVH berkein belül uralkodható kaotikus állapotok ellenére – vagy éppen emiatt – a vizsgálatot igyekeztek minél előbb lezárni és átadni az ügyészségnek. Zsidi ezért 1953. február 6-án javaslatot tett a „lignit-ügy” befejezésére.

A kiagyalt koncepció igazolására azonban vélhetően még mindig nem rendelkeztek elegendő bizonyítékkal, így – mintegy az ügy mellékszálaként – letartóztattak további három bányamérnököt. 1953. március 3-án vitték el otthonukból dr. Schmidt Sándor, Dzsida László, valamint Heinrich Henrik bányamérnököket.

Dr. Schmidt Sándor bányamérnök 1882-ben született Felsőbányán. 1904-ben szerzett mérnöki oklevelet Selmezbányán. 1905-ben került Dorogra. 1911-től huszonnyolc éven át volt a Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. dorogi igazgatója. Igazgatósága idején újra Dorog lett a szénmedence központja. A szénbányászat fejlesztésére 1915-ben benyújtott terve megoldást kínált a munkásság, a tiszti és mérnöki állomány elhelyezésére

is. A bányászokat és a tisztviselőket centralizáltan, a központi fekvésű, jó közlekedési kapcsolatokkal rendelkező Dorogon kívánta letelepíteni. Elképzeléseinek megfelelően 1916-ban egyszerre kezdték meg a Tisztviselőtelep és az Újkolónia építését. 1919-ben nagyközséggé vált a település, lakossága Schmidt igazgatósága alatt kétezerről nyolcezer főre nőtt. A korábbi vizenyős völgyet munkástelepek foglalták el a vasút mentén, ekkor épült meg a mai közintézmények többsége. Schmidt 1938-ban Budapestre került, ahol a Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. vezérigazgató-helyettese lett. 1945 után alkalmi szakértőként dolgozott, többek között a Gellért-hegyi föld alatti víztározó építésénél, valamint a budapesti Hídépítő Vállalatnál. Schmidt Sándor 1933-ban a bányamérnökök közül elsőként kapott doktori címet Magyarországon.

Schmidt Sándor neve már a vizsgálat elején felvetődött: először mint a Salgó Rt. felső vezetésének tagja, később mint Chorin Ferenc közeli munkatársa és barátja. Schmidt Sándor letartóztatása lényegében az addigi vádpontok alátámasztása érdekében történt, 1947-es szakvéleményében ugyanis a karszt-vízveszélyes dorogi szénmedence bányászatának nehézségeire hívta fel a figyelmet, valamint javasolta Petőfibánya újranyitását.¹³² Schmidt terhére rótták továbbá az 1944-ben a csolnoki IX-es aknában bekövetkezett, kilenc halálos áldozatot követelő bányaszerencsétlenséget¹³³ – holott Schmidt ekkor már a budapesti igazgatóságon dolgozott –, valamint elkötelezett vallásosságát és „ellenséges beállítottságát”.¹³⁴

Dzsida László bányamérnök, Dsida Jenő erdélyi költő unokatestvére 1916-ban született Petrozsényben. 1943–1944-ben a Magyar Kül- és Belforgalmi Rt. bányagépeladási osztályának volt a vezetője. 1945-ben Salgótarjában „bányabénítás” gyanújával letartóztatták, de a népbíróság felmentette. 1946-ban a borsodi szénmedencében található Baross akna

üzemvezetője volt, majd 1948-ban a Mátravidéki Erőmű és Bányaépítési Rt. (MEBÉRT) helyettes vezérigazgatója lett. 1950-ben letartóztatta az ÁVH a Petőfibányán történt, már említett frontbeomlás miatt, de három hét múlva elengedték. 1950-től 1953. márciusi letartóztatásáig a Földalatti Vasút-építő Vállalat helyettes osztályvezetője volt. Dzsida letartóztatására Petőfibánya miatt került sor, hiszen a vizsgálat egyik célja a bánya „indokolatlan” újranyitásának bizonyítása volt. Továbbá felrótták neki, hogy megszegte az 1950-es vizsgálat során aláírt nyilatkozatot, amely szerint kihallgatásának körülményeiről nem beszél senkinek.¹³⁵

Heinrich Henrik bányamérnök 1889-ben született Ausztriában. Selmezbányán szerzett bányamérnöki diplomát, majd a Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. szolgálatába lépett. Harminchétféve dolgozott a vállalat bányáinál (Salgótarján, Nyitrabánya, Nagybátöny, Tokod). 1934 és 1937 között Csetényből irányította a dudari szénmedence kutatási munkáit. 1939-től 1945. május 9-ig Várpalotán volt bányavezető. 1946-tól a MÁSZ Rt. Bányaműszaki Főosztályának Bányaművelési Osztályán dolgozott mint mecseki előadó. Meghatározó szerepe volt a dudari szénmező feltárásában, a bányászat előkészítésében, a Zirc és Dudar közötti vasútvonal megindításában. Várpalotán a frontfejtések kialakításával döntő szerepet játszott a szénbányák termelésének jelentős növelésében. 1953. március 3-án tartóztatta le az ÁVH Vargha Béla ügyében.¹³⁶ Heinrich az első őrizetbe vételeket követően megpróbált közbenjárni Mohi Rezső és Krupár Géza érdekében. Mohi családjának gyűjtést szervezett, amelynek köszönhetően 1000 forintot adtak Mohi feleségének. Krupár Géza ügyében pedig Kummer Ferencsel együtt Vas Zoltánnál próbáltak közbenjárni Krupár kiszabadítása érdekében, arra hivatkozva, hogy Krupár „nélkülözhetetlen” a bányaiparban.¹³⁷

1953. március 19-én az ÁVH újonnan, egyelőre megbízással kinevezett vezetője, Piros László államvédelmi vezérőrnagy utasítást adott a Szabotázselhárító Osztálynak, hogy terjesszék ki a vizsgálatot a Tatabányán dolgozó vagy dolgozott bányamérnökökre is, „az ott lévő kártevő személyek leleplezése céljából”.¹³⁸ Az utasítást követően történtek ugyan letartóztatások, de az őrizetbe vettek végül „csak” tanúként hallgatták meg az ügyben, majd később a bírósági tárgyaláson. Hogy az ekkor letartóztatott szakemberek végül miért nem kerültek bele a vádiratba, magyarázható egyrészt az 1953 nyarán jelentkező politikai enyhüléssel, amely befolyásolta a vizsgálatot is,¹³⁹ másrészt feltételezhető, hogy zsarolással egyfajta alkura kényszerítették őket, és tanúvallomásaikkal „kiválthatták” elítélésüket.

Sztálin 1953. március eleji halálával újabb fordulat állt be az ügy menetében. Az SZKP Központi Bizottsága hamarosan új – a kortársak által „olvadásnak” nevezett – kurzust indított, ami közvetlenül hatott Magyarországra is. A nagy háborús készülődés okafogyottá vált, hiszen a várt nemzetközi konfliktus nem bontakozott ki. Normalizálódott a viszony a jugoszlávokkal, és Koreában is elhallgattak a fegyverek.¹⁴⁰

A szovjet korrekció alapján megszabott „új politikai irányvonalat” képviselni hivatott határozattervezet magyarországi „hivatalos elfogadtatására” az MDP Központi Vezetőségének 1953. június 27–28-i ülésén került sor. Ebben első helyen ismerték el, hogy 1953 előtt „a párt vezetése a túlzottan gyors iparosításra, s különösen a nehézipar túlzottan gyors fejlesztésére vett irányt, nem számolva az ország reális helyzetével”. Megfogalmazták azt is, hogy „ez a helytelen gazdaságpolitika nem számolt az ország tényleges erőforrásaival, nem vette eléggé figyelembe a beruházások gazdaságos-

ságát és célszerűségét”, így többek között „túlzott volt az az előírás, hogy a széntermelést az 1949. évi 11,5 millió tonnáról 1954-ben 27,5 millió tonnára kell emelni”.¹⁴¹ Ezen az ülésen mondták ki azt is, hogy fel kell számolni a törvénytelen ségek és törvénytisértések gyakorlatát a rendőrség, az államvédelmi és igazságügyi szervek, illetve a tanácsok munkájában, és hogy minden téren, minden eszközzel helyre kell állítani a megrendült törvényességet.¹⁴²

Az 1953 nyarán immár hivatalosan is meghirdetett „szocialista törvényességről” az őrizetben lévő szakemberek természetesen semmit nem tudtak, de a kihallgatótisztek és a vizsgálat enyhülését ők is érzékelték. Egy 1953. július 10-i fogdahálózati jelentés szerint Hansági Imre például még számolt annak lehetőségével, hogy a napokban megint az „altábornagy úr”, azaz Péter Gábor fogja kihallgatni.¹⁴³ A „nagy fordulat” – ahogyan emlegették – azt jelentette, hogy az addig beléjük sulykolt „vallomásaikat” el kellett felejtetniük, és a kihallgatótiszt utasítása szerint arról kellett írniuk, amiben valóban bűnösnek érzik magukat. A jelentésekből kiderül, hogy ez a fordulat komolyan nyugtalanította az őrizeteseket: egyrészt ezt a „gesztust” is egyfajta félrevezetésnek gondolták, és a már bizonyított, jól képzett és magabiztos szakembereket amúgy is bizonytalansággal töltötte el a közel egyéves fogság. Sokszor már ők maguk sem hitték el, hogy teljesen ártatlanok. Hansági Imréről például a következőket jelentette a fogdaügynök:

A hozzá feltett kérdésre – mármint arra, hogy mondja el az egész ügyet úgy, ahogy valóban volt – csak igen nagy elszántsággal és igen nagy lelki tusakodás után volt képes válaszolni. Amikor ez történt, majdnem rosszul lett a felindulástól.

*Hosszú hónapokon keresztül úgy „belesulykolták” már a feljegyzés valótlan, hamis tényeit, hogy teljes mértékben meg volt zavarodva. Mióta ez a „nagy fordulat” bekövetkezett, vele úgy bántak, mint azzal az emberrel kell bánni, aki azt követte el, amit elkövetett, és ami egyáltalán nem olyan súlyos gaztett, mint ami hamis feljegyzésében szerepelt.*¹⁴⁴

Természetesen próbáltak magyarázatot keresni a változásra. Az esetleges „átejtéstől” is tartva a szakmai érvek bizonyultak a legmegnyugtatóbbnak. Vargha Béla például „rengeteg feltevést dolgozott ki a változás okaként, s végül a legmegnyugtatóbbnak azt találta [...], hogy az ügyet szakbizottságnak adták ki véleményezésre, amely a cselekmények szakmai tarthatatlanságára felhívhatta a figyelmet, tehát az egész per hitele forog kockán, ha nem módosítanak az eddigi beállításon” – jelentette Vargháról cellatársa.¹⁴⁵

Ez a feszültség érzékelhetően csak a későbbiek folyamán, a vizsgálat vége felé oldódott fel, amikor már rendre visszavonták korábbi vallomásaikat.

1953. július 10-én a Vizsgálati Főosztály ismét felülvizsgálta a bányamérnökök ügyét. A felülvizsgálatot Gazdik Gyula áv. alezredes és Kapitány István áv. százados végezték. Megállapították az addigi nyomozás hiányosságait és az így keletkezett vallomások irreális voltát. Lezárási javaslatot készítettek, amely lényegében annyit tudott megállapítani, hogy az ügyben – a szakértői véleményeken kívül – nem állnak rendelkezésre olyan dokumentumok, amelyek jogi erővel bírának. Így a BM Vizsgálati Főosztálya 1953. augusztus 4-én a felülvizsgálatról készült jelentésében a vizsgálat eredménytelensége miatt kénytelen volt önkritikát

gyakorolni – természetesen csak mértékkel.¹⁴⁶ Ebben beismerték, hogy a megfelelő bizonyítékok hiányában letartóztatott szakemberek kényszerítő eszközök – harminc-negyven órás folyamatos kihallgatás, testi bántalmazás, sötétzárka – hatására tettek beismerő vallomást, amelyet később vissza is vontak. Elismerték azt is, hogy a szakértői vélemények több ponton cáfolhatók, nem tekinthetők objektívnek.¹⁴⁷ A vizsgálati szakasz elején Ajtay Zoltánt és Simon Kálmánt alkalmazták szakértőként, majd 1953 januárjában egy négyfős szakbizottság – Vas László, Székely Lajos és Hegybíró Béla bányamérnökök, valamint Kertai György geológus – is elkészítette a maga véleményét az üggyel kapcsolatban. A szakvéleményt a vizsgálat során megmutatták Vargának, Vitálisnak, Káposztásnak és Krupárnak is, akik azt nem fogadták el arra hivatkozva, hogy nem az 1946-os viszonyokat figyelembe véve íródott, hanem az 1953-as szempontokból vizsgálta a helyzetet. Ugyanezen a véleményen volt az 1953. augusztusi felülvizsgálat során felállított újabb szakbizottság – amelynek tagja volt többek között dr. Trethon Ferenc későbbi munkaügyi miniszter is –, mondván, az előző jelentés nem volt tárgyilagos, a megfogalmazott kritikák pedig nem voltak kellően alátámasztva.¹⁴⁸ A jelentés az alábbiak szerint összegezte az eddigi vizsgálatot:

A bányamérnökök ügyében lefolytatott vizsgálatnak hiányossága volt, hogy a gyanúsítottakat kellő bizonyíték nélkül vettük őrizetbe, nem állt rendelkezésünkre objektív szakértői vélemény. Továbbá, hogy a vizsgálat szakszerűtlenül lett lefolytatva, annak irányítását és konkrét végrehajtását a hálózati elvtársak végezték. Az őrizeteseznek szájukba adták egyes feltételezéseken

alapuló kérdéseket [sic!], amelyből később „beismerő” vallomások születtek. Ez a későbbiekben az egész vizsgálatot ferde irányba vitte. Ugyanakkor különböző kényszerítő eszközök (bántalmazás, huzamosabb időn keresztül történő állítások stb.) lettek alkalmazva az őrizetesekek szemben. [...]

Szabotázsügyek vizsgálatánál a jövőben nagyobb körületekintéssel kell eljárni. Szakértői vélemény, az illetékes szakminiszter vagy megbízott feljelentése nélkül őrizetbe vételt fogantatni nem lehet.¹⁴⁹ A vizsgálat megkönnyítése céljából szükséges lenne, hogy egyes jelentősebb ügyekben a vizsgáló elvtársak – műszaki betekintés céljából – a helyszínen tanulmányozzák a munkafolyamatokat, így tájékozódást nyerjenek azokról a munkákról, melyben vizsgálatot folytatnak.¹⁵⁰

Közel két év fogva tartást azonban nem lehetett ennyivel megmagyarázni – legalábbis nyilvánosan nem –, ezért a főosztály gondoskodott róla, hogy megőrizze saját hitelét és a párt tekintélyét. A „szocialista törvényességet” ebben az esetben is sajátosan értelmezték. 1953. augusztus 14-én – vagyis egy évvel az első letartóztatásokat követően – Hidas István nehézipari miniszter a fentebb idézett irányelveknek megfelelően büntetőfeljelentést tett Vargha Béla, Vitális Sándor, Káposztás Pál, Krupár Géza, Hansági Imre, Dzsida László, Mohi Rezső és Heinrich Henrik ellen, a következő indoklással:

A 3 és 5 éves szénbányászati terveket kártevő módon készítették el. A jó minőségű barna kősze-

*nek termelését visszafejlesztették, ezen köszénkincseket „tartalékolták”, és a tervidőszak során a gyenge minőségű köszének termelésére vették az irányt. Ez teljesen indokolatlan és káros volt. Ennek megfelelően használták fel a beruházási összegeket is. Félrevezető, valóságot fel nem táró szakvéleményt adtak Petőfibánya újranyitásánál. Így a Petőfibányára fordított beruházással a népgazdaságnak súlyos veszteséget okoztak.*¹⁵¹

Nyilvánvaló, hogy a miniszteri feljelentés tartalma Petőfibánya esetében sem állta meg a helyét – a tatai és a dorogi mezőkben található minőségi fekete- és barnaköszén kitermelésének akadályairól a korábbiakban már szóltam. Az ötéves terv egyértelmű célja volt Petőfibánya további fejlesztése a Mátrai Erőmű fokozottabb termelésének biztosítása érdekében. Arról nem is beszélve, hogy már az ötvenes évek közepére nyilvánvalóvá vált: a lignitre telepített országos erőművek nélkülözhetetlenek. Krupár és Dzsida esetében természetesen hosszasan vizsgálták az 1950. áprilisi frontbeomlást is. Hibának rótták fel a 90 méteres, kétszárnyú frontfejtés alkalmazását, amely az eltérő haladási sebesség miatt rövidebb frontszakaszon is nyomáskülönbséghez, így beomláshoz vezetett volna. A vizsgálati anyagban azonban nem olvashatunk arról, hogy Dzsida újításával a problémát 1950 végére már kiküszöbölték.

A következő – sorrendben harmadik –, a korábbinál szélesebb körű felülvizsgálatra augusztus 28-án került sor. Ez a felülvizsgálat lényegében ugyanarra a végkövetkeztetésre jutott, mint a júliusi jelentés, de sokkal konkrétabb megállapításokat tett. Így többek között tartalmazta, hogy a tizenhárom hónapja tartó vizsgálat során kilencvennégy tanút

hallgattak ki, és különböző szakértői véleményeket szereztek be. A vizsgálat ugyan „megállapította”, hogy Vargha Béla és társai káros tevékenységet fejtettek ki, a szervezett szabotázs azonban nem tudták bizonyítani. A szakértői véleményeket illetően el kellett ismerni, hogy a januárban, illetve augusztus elején készített szakértői vélemények nem támasztják alá egymást, valamint azt is, hogy a kihallgatott tanúk konkrét adatokkal csak néhány esetben szolgáltak, és csupán huszonegy személy tett olyan vallomást, amely a bíróság előtt bizonyítékként szerepelhetne.¹⁵² A vizsgálatban részt vevő államvédelmi osztályok között is megindult a bűnbakok keresése az ügy elhúzódása és eredménytelensége miatt. Az augusztusi felülvizsgálatot Balázs Béla áv. őrnagy, Kapitány István áv. százados, Barna Péter áv. százados és Keszthelyi József áv. főhadnagy a Vizsgálati Főosztály részéről, Gazdik Gyula áv. alezredes és Tóka Jenő áv. alhadnagy az V. Osztály részéről, valamint Béres Miklós áv. őrnagy ügyész végezték. A jelentések szerint a felülvizsgálatot az tette szükségessé, hogy az V. Osztály részéről bizalmatlanság merült fel a Vizsgálati Főosztállyal szemben, mivel az őrizetesek visszavonták vagy módosították vallomásaikat. Ez a felülvizsgálat megállapította, hogy az őrizetbe vételek kellően nem ellenőrzött hálózati adatok alapján történtek, és megerősítette az előző felülvizsgálat megállapításait.¹⁵³

Szeptember 12-én a főosztály „elhamarkodott” kísérletet tett az őrizetesek átadására az ügyészségnek. A bányamérnököket átszállították a Markó utcába. Két nap múlva azonban visszakísérték őket, ráadásul az ügyészségnek ekkor megígért újabb szakértői vélemény – nem tudni, pontosan miért – még novemberre sem készült el.

Egy hónappal később, 1953. október 15-én az ügyészség ismét hivatalos kísérletet tett rá, hogy elővezettesse és

kihallgassa az őrizetéseket. A Markó utcai börtönből azonban a következő információt kapták: „Visszaküldöm azzal, hogy a nevezettek a börtön nyilvántartásában nem szerepelnek.”¹⁵⁴ Az eset jól tükrözi az ügyészség formális szerepét az eljárásban és a korszak egészében. Az ügyészség ugyanis – már az ügyészi szakaszban – rossz helyen kereste a fogvatartottakat, akik a vizsgálat során végig a Gyorskocsi utcában voltak elhelyezve.

A sajátosan értelmezett „szocialista törvényesség” látzatának fenntartására a BM Vizsgálati Főosztály fővizsgálója 1953. október 24-én, egy évvel az első letartóztatásokat követően adott ki őrizetbe vételi határozatot egységesen, az ügyész engedélyével és a belügyminiszter jóváhagyásával. Hogy valóban mennyire sajátosan értelmezték a „szocialista törvényességet”, azt jól mutatja, hogy az ügyészség formális szerepe semmit sem változott a korábbi időszakhoz képest: ugyanúgy közreműködtek abban, hogy a nyomozás kezdetét utólag tetszés szerinti időpontra változtathassák. Ugyanerre a formális szerepre utal, hogy az év végén a Vizsgálati Főosztály kész „vádírat tervezettel” adta át az őrizetéseket az ügyészségnek.

Vagyis 1953 végén már mind a főosztály, mind az ügyészség le akarta zárni a több mint egy éve húzódó ügyet. Mivel azonban az eredetileg konstruált vádakra nem volt elegendő bizonyíték, az addig elkövetett törvénytelenégeket valamilyen mégis igazolni kellett.

Ebben az ügyben 11 személy van előzetes letartóztatásban. Közülük a legkésőbb letartóztatottak 8 hónapja, többségük pedig több mint egy éve van előzetes letartóztatásban. Közülük Kelemen Ferenc egyébként sem állítható bíróság elé, mert

*68 éves, és az általa elkövetett bűncselekmény amnesztia alá esik. Az ügy befejezésének állandó halogatása semmiképpen sem egyeztethető össze a szocialista törvényességgel, mert ez ideig már súlyosan megsértették a törvényességet. Szükségesnek tartjuk, hogy a szocialista törvényesség betartása érdekében a Vizsgálati Főosztály Vezetője intézkedjék az irányban, hogy a szakértői véleményt legkésőbb 1953. december 20-ra a Fővárosi Ügyészségnek át lehessen adni.*¹⁵⁵

Az ügyészség december 10-ig adott haladékot a vizsgálatra, és a főosztály kérésére december 26-ig meghosszabbította az előzetes letartóztatást.¹⁵⁶ A Vizsgálati Főosztály erre az ügyben keletkezett összes nyomozati iratot és csatolt tárgyi bizonyítékot visszakérte az ügyészségtől, kiegészítés és újabb bizonyítékok bedolgozása céljából. A sorrendben negyedik felülvizsgálat során a Legfelsőbb Ügyészség Különleges Osztályától kirendelt ügyész jelenlétében hallgatták ki az őrizetéseket. Ebben az időszakban további vallomás-visszavonásokra és -módosításokra került sor. Déry József visszavont vallomásának eredményeképpen Kelemen Ferencet szabadlábra kellett helyezni. Kelemen 1953. december 7-én a BM Vizsgálati Főosztályának határozata alapján – Dékán István jóváhagyásával – helyezték szabadlábra, mert az őrizetbe vétel alapjául szolgáló „tervbűncselekményben” való részvétel és hűtlenség büntette megalapozatlanná vált. A vizsgálat során Kelemenre végül „rábizonyított” valutáris bűncselekmény – idős kora miatt – közkegyelem alá esett.¹⁵⁷

Schmidt Sándor fogsága idején, 1953. május 31-én halt meg a Mosonyi utcai rabkórházban. 1953 tavaszán a hetvenegy éves, szívbeteg bányamérnök már egyre nehezebben viselte

a vizsgálat során alkalmazott kényszerítő eszközöket. Mind a kihallgató, mind a zárkaügynök jelentésében egyre romló egészségi állapotáról olvashatunk. Március 19-én szállították át a Mosonyi utcai rabkórházba, ahol egy orvosi bizottság megállapította, hogy betegségének természetéből adódóan hirtelen romolhat az állapota, amely napokon belül a halálához is vezethet.¹⁵⁸ Schmidt Sándor már letartóztatása előtt szív-koszorúér-elmeszesedésben szenvedett. A börtönben tüszős mandulagyulladászt kapott, amiből kigyógyították, a laboratóriumi vizsgálatok azonban kimutatták, hogy heveny fehérvérűségben szenved.

Mindezek ellenére Keszthelyi József államvédelmi hadnagy a rabkórházban is rendszeresen kihallgatta az egyre rosszabb állapotban lévő bányamérnököt. Április közepén Schmidt belázasodott, a kihallgatások időtartama mégis egyre nőtt: Keszthelyi napi négy-öt órán keresztül próbált „beismerő vallomást” kicsikarni belőle. A kihallgatások alatt többször öntudatlan állapotba kerülő szakembert azonban nem tudták megtörni: azt ugyan „beismerte”, hogy a rendszer ellensége volt, de mindvégig tagadta, hogy hamis szakvéleményt adott volna.¹⁵⁹

Schmidt Sándort az Országos Börtön kimutatása szerint az Új köztemető 301. parcellájában (6. sor, 24. sírhely) temették el.¹⁶⁰ Máig jeltelen sírban nyugszik.

Márkus György a többiekől elkülönítve került az ügyészséghez, januárban azonban már ismét Vargha Béla és társai ügyében foglalkoztak vele.¹⁶¹

Az ügyészség mihamarabb pontot akart tenni a vizsgálat végére. Újból kihallgatták a tanúkat, akik megtehették észrevételeiket az ügyben felállított szakbizottság jelentésének egyes pontjaival kapcsolatban. A Vizsgálati Főosztály rendelkezett továbbá arról, hogy minden őrizetes részére ruhát és cipőt hozzanak a lakásukról.¹⁶² Kihallgatták a szakértői bizottság elnökét

és annak egyes tagjait is. 1954. február 1-jén vettek fel jegyzőkönyvet Vadász Zoltánnal, a bizottság vezetőjével.¹⁶³

Az ügyben alkalmazott szakértőkkel kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy többen – Dzsida László visszaemlékezése szerint Vadász Zoltán bányamérnök, Szalai István, a Komló-i Szénbányászati Tröszt geológusa és Hegybíró Béla bányamérnök – kényszer hatására írták meg elmarasztaló véleményüket. Sőt mind a vizsgálati anyagokban, mind a visszaemlékezésben többször találkozunk annak a már korábban is említett Kummer Ferenc bányamérnöknek a nevével, aki kívülállóként mindent megtett, hogy bizonyítsa a politikai vezetésnek a letartóztatott bányamérnökök ártatlanságát.¹⁶⁴ 1953-tól kezdve beadványokkal, levelekkel árasztotta el az illetékes szerveket. Bár a vizsgálatot nem sikerült leállítania, nyíltan vállalt szakmai érvei, kiállása és természetesen erős szovjet kötődése is valószínűleg szerepet játszott abban, hogy az ügyet az államvédelmi szervek nem tudták a nyilvánosság teljes kizárásával lezárni. A vizsgálat befejezése arra az időszakra tolódott ki, amikor már módosítani kényszerültek az eredeti szabotázsvád bizonyítására szánt forgatókönyvet. Kummer többször hangsúlyozta a letartóztatott bányamérnökök szakmai kvalitásait.

Véleményem szerint a BKI [Bányászati Kutató Intézet] létszámkérdése megoldható, ha Vargha Béla és társai ügyét a lehető legrövidebb időn belül tárgyalatosan, elfogultság nélkül felülvizsgálják, és felmentő ítélet esetén velük töltenék fel az intézet létszámát. Meggyőződésem, hogy ebben az esetben az intézet tudományos kutatómunkája magas színvonalra emelkedne, egyúttal a magyar bányamérnököknél megszűnne a bizonytalanság lidércnyomása, ami viszont a kezdemé-

nyezési készség fellendüléséhez, vagyis a fásultság megszűnéséhez vezetne. Erre a magyar szénbányászatnak most, amikor az gyökeres fordulat előtt áll, különösen nagy szüksége van.

A magam részéről meg vagyok győződve róla, hogy Vargha Béla és társai a Petőfi-bánya, Mátravidéki Erőmű, az alapszén, gyenge minőségű barnaszén kérdéseiben becsületesen foglaltak állást, és úgy is dolgoztak. Ajtay viszont tudatosan, megfontoltan, személyes bosszúból, becsvágytól kergetve félrevezette a Pártot és a kormányzatot.¹⁶⁵

Vargha Bélának letartóztatásának és vizsgálatának ügye tehát túllépett a fogház falain, és egyre nagyobb nyilvánosságot kapott szakmai körökben. Az „ügy” természetesen óvatosságra intett mindenkit, ami a bányászat további fejlesztésének megtorpanását vetítette előre, hiszen a már amúgy is megfélemlített szakmai elit még inkább elbizonytalanodott, és igyekezett minden tárgyilagos kritikától távol tartani magát.

Ezeket az érveket hangsúlyozva Kummer nem állt meg Hidas miniszternél. A jéghegy csúcsáig, Rákosi Mátyásig és Gerő Ernőig is elment, hogy bizonyítsa Vargha Bélának igazát. Rákosihoz címzett, 1953. július 2-án – vagyis a politikai fordulat időszakájában – kelt bejelentésében a hazai szénbányászat helyzetének elemzésén túl hosszasan kitért a letartóztatott bányamérnökök ügyére, felhívta a figyelmet a vizsgálat indokolatlanságára és elhúzódtására. Ajtay felelősségét is megemlítette. Szorgalmazta, hogy amennyiben a vizsgálati fogságban lévő bányamérnökök valóban bűnösök, okulásként hozzák nyilvánosságra ügyüket, ha viszont nem bűnösök, rehabilitálják őket, és vonják felelősségre a rágalmazót.¹⁶⁶

1954 januárjában Gerőhöz írt levelében Kummer utalt arra, hogy a szénbányászat mérnökei és technikusai meg vannak győződve a letartóztatott szakemberek ártatlanságáról – amit a másfél éve húzódó vizsgálat is igazol –, de a felelősségre vonás rémképe bizonytalanná teszi őket, ezáltal megbénítja kezdeményezőképességüket: „A szénbányászat egészséges fejlődését csak akkor tudjuk biztosítani, ha a műszaki vezetőknél visszaadjuk a biztonság érzését.” Kummer ezért név szerinti javaslatot tett egy „tárgyilagos” bizottság felállítására. Erre azonban már nem került sor.¹⁶⁷

Az iratokból több helyen is kiderül, hogy a bányamérnökök tudtak társaik letartóztatásáról, az ellenük lefolytatott vizsgálatról, ismerték bebörtönzésük és szabadulásuk körülményeit. Cellatársa jelentése szerint Dzsida László a következőket mesélte:

Az 1950-ben Pécsen elítélt 4 bányamérnöknek legalább azt megengedték, hogy a bíróság előtt védekezzenek. Így Wietorisz és társai közül hárman már ki is szabadultak. Csak a negyedik társuk [ti. Rihmer László] van még börtönben, aki a szörnyű verések hatása alatt beismerte, hogy egy „ócska vadászpuska” van elfalazva a lakásán. Ezek mind legalább olyan ártatlanok voltak az ottani sújtólégrobbanásban, mint ő a petőfi-bányai dolgokban. Azonban ennek ellenére még a 3 már kiszabadult személynek is két évet kellett börtönben eltöltenie.

Előtte van Bende József volt tatabányai üzemvezető esete is. Ez is másfél évet töltött el, míg rabbányába kikerülhetett. Addig nem is tudtak róla semmit.¹⁶⁸

A VÁDAK METAMORFÓZISA: GOMBHOZ KERESNI A KABÁTOT

A „lignit-ügy” prekonceptiója a három- és ötéves szénbányászati terv nem teljesítése, annak „elszabotálása” volt, a kiindulási pont pedig az 1951-es „alapszén” kontra lignit vita az Akadémián. A vizsgálat 1952 augusztusában Káposztás Pál és társai néven indult meg. A gyanú szerint Káposztás a Magyar Állami Szénbányák Rt. akkori műszaki igazgatójaként Varghával és Krupárral „akadályozta a jó minőségű szén kitermelését”, ezáltal a szénbányászatban 1947-ben megindult tervgazdaság is rossz irányba vitte a hazai szénbányászatot.

Mint már említettük, a hároméves terv a kitermelt szén mennyiségét tekintve sikeresen zárult. A termelés növekedése azonban nem a korszerűsítés eredménye volt. A fejlesztések elmaradása megszabta az elkövetkező évek termelési lehetőségeit, így az ötéves terv teljesíthetőségét is. A politika által meghatározott elsődleges feladat a termelés növelése és az előírt országos keretszámok biztosítása volt. A vizsgálat folyamán a letartóztatott bányamérnökök maguk is többször, több esetben utaltak arra, hogy a hosszú távú tervezést biztosító bányatelepítésekhez hiányoztak – folyamatosan csökkentek – az anyagi feltételek, hiányoztak a szükséges berendezések, kevés volt a szakember, és mindenre rányomta bélyegét a felső szintű átgondolatlan kapkodás. A hároméves terv elkészítésére a vallomások szerint nyolc-tíz nap állt a szakemberek rendelkezésére.

A vizsgálat az állítólagosan elkövetett bűncselekmények megalapozásánál – amely 1953-ig csupán beismerő vallomásokot és megrendelt tanúvallomásokat tudott felmutatni – magát a három- és az eredeti ötéves tervet is bizonyítékként

kezelt, vagyis a gazdasági és politikai vezetés által is jóváhagyott tervgazdasági célokat kívánta felülírni. Ezek elkészítésében a MÁSZ-tól az Országos Tervhivatalon keresztül a Gazdasági Főtanácsig nyilván többen vettek részt, de a nyomozati anyagban többször történik utalás arra, hogy a még 1952-ben és 1953-ban is pozícióban lévő vezetőket a vizsgálat nem kívánta felelősségre vonni.

A nyomozás során felmerült vádpontokat szakértői véleményekkel is igyekeztek alátámasztani, a vádlottak azonban többször megkérdőjelezték a szakértők alkalmasságát. (Erre természetesen csak az 1953-as változások után nyílt lehetőségük.) 1953 végén, 1954 elején kézhez is kapták ezeket az összefoglalókat, amelyekhez észrevételeket fűzhettek. „Gyanúsítottak a szakbizottság véleményére több jelentős észrevételt tettek, melyek ellentétben állnak a szakbizottság megállapításaival. Így a jelenlegi adatok alapján nem tudunk állást foglalni gyanúsítottak kártevő szándékuknak [sic!] kérdésében.”¹⁶⁹ Hogy mennyire nem számítottak a valós szakmai érvek, arról Tóka Jenő áv. alhadnagy, a vizsgálat során közreműködő okl. bányamérnök jelentésében is olvashatunk: „Fennállhat annak a lehetősége, hogy az őrizetesei által esetleg kért ellenőrző szakértők tudományos vitát kezdenek a bírósági tárgyaláson, és megpróbálnak Vargháék bűnös tevékenységének *tudományos jelleget adni*.”¹⁷⁰

A lényeg gyakorlatilag mindenkinél ugyanaz volt: a szakértői vélemények pusztán csak felsorolták a hibákat, amelyek nyilván a szénvagyon és a szénigények közötti különbségekből adódtak, azonban a körülményeket, az okokat nem vizsgálták. Ahogyan Hansági Imre találóan megfogalmazta: „Olyan érzésem támadt, mintha nem tárgyilagos műszaki szakértői jelentést, hanem műszaki vádiratot olvastam volna.”¹⁷¹ Általában elmondható, hogy a tervbűntettek kapcsán alkal-

mazott szakértők az érintett minisztérium dolgozói voltak. Ezek a szakvélemények érdemben inkább voltak tekinthetők hatósági közléseknek, mint tényleges szakmai véleménynek, bár formailag független személyektől vagy testületektől származtak.¹⁷² Ráadásul a szakértői vélemények hét év távlatából bírálták a hároméves tervet és annak készítőit, teljesen figyelmen kívül hagyva a tervekészítés idejének körülményeit, az akkori gazdasági helyzetet, viszont mértékadónak tekintve az ötéves terv fokozott mennyiségi és minőségi szükségleteit.¹⁷³

A Vargha, Káposztás, Krupár és Vitális ellen felhozott vád a hároméves szénbányászati terv „kártévő célzattal” történt összeállítás volt, hogy a szénkutatást és szénkitermelést a gyengébb minőségű szenekre helyezték.¹⁷⁴ A jó minőségű szénvagyon és a gyengébb minőségű lignit, illetve barnaszén dilemmája egyáltalán nem volt megalapozott, hiszen – ahogy arról fentebb már szó volt – 1947-től több hivatalos fórumon is megfogalmazták azt a tényt, hogy a jó minőségű szén iránti igényeket már nem lehet kielégíteni. Ezért fokozatosan át kell állni a gyengébb szénvagyon fejtésére és felhasználására, valamint az ehhez szükséges technikai feltételek megteremtésére.

Vargha és Hansági esetében további vádpontként fogalmazódott meg a balinkai mintabánya ártérre történt telepítése,¹⁷⁵ valamint Krupár Gézánál az, hogy „hamis jelentést” készített Petőfibánya újrainyítására vonatkozóan. Déry Józsefnek a Chorin Ferencsel folytatott levelezést és adatszolgáltatást rótták fel, valamint devizagazdálkodás elleni büntetést, mivel valutát találtak a lakásán. Dzsida László „a nyugati rádiók ellenséges híreinek terjesztésével és rendszeres népidemokrácia-ellenes kijelentéseivel” kimerítette „a népi demokratikus államrend elleni büntett folytatólagos elkövetését”. Heinrich Henrik „bűne” az volt, hogy részt vett az időközben elhunyt

Schmidt Sándor által vezetett, „a rendszerváltozás lehetőségét vitató megbeszéléseken”. Mohi Rezsőt kémkedéssel vádolták, mert szerintük adatokat szolgáltatott a magyar szénbányászat helyzetéről.¹⁷⁶

Mindegyik őrizetes vizsgálati anyagában megtalálható továbbá a hűtlenség vádpontja, amely szerint – akár egyénileg, akár csoportosan – többször bírálták a fennálló politikai és gazdasági berendezkedést, és mindannyian a rendszer mielőbbi megváltozásában bíztak. A vádak szerint a volt „salgósok” – vagyis a letartóztatott szakemberek közül többen – 1945-től kezdve hetente összejártak Schmidt Sándor lakásán, és kemény bírálatot fogalmaztak meg a regnáló hatalommal szemben. A Bánya- és Energiaügyi Minisztérium ifjú titánjainak hozzá nem értése gyakran volt beszélgetéseik tárgya, csakúgy, mint az irreális és teljesíthetetlen tervek. A vádak szerint Schmidt egy névsort is összeállított, amelyben egy esetleges rendszerváltozás utáni bányáipar lehetséges vezetői szerepeltek – ez azonban nem került elő a nyomozás során.¹⁷⁷ Az ÁVH valamennyi bányamérnökre rá akarta húzni a rendszer bírálatának és remélt megváltoztatásának vádját.

A Balázs Béla vezette BM Vizsgálati Osztály 1953. december 29-én megpróbált pontot tenni az ügy végére: befejezettek tekintették a vizsgálatot, és a vádirattervezettel együtt átadták a Legfőbb Ügyészségnek.¹⁷⁸ Ebben „terv elleni büntett, kémkedés büntette és népi demokratikus államrend elleni büntett” elkövetésével vádolta a kilenc szakembert. A vádat azonban csak a letartóztatásukat követő első „beismerő vallomásokkal” – amelyeket az ügyészi vizsgálat során egytől egyig visszavontak –, a legújabb szakértői véleménnyel és az állandóan változó tanúk vallomásaival tudták megalapozni. Ezt a jelentést – amely több pontban ellentmondott

a szakértői bizottság megállapításainak – már az őrizetesekek is odaadták véleményezésre. Erre azért volt szükség, mert az ÁVH nem merete vállalni egy rögtönzött szakmai vita kockázatát a bíróságon. A fogdaügynöki jelentéseket – legalábbis közvetlenül – értelemszerűen nem lehetett felhasználni a tárgyaláson.

Balácsi Béla 1954. január 13-án elkészítette a Vizsgálati Főosztály összefoglaló jelentését is a bányamérnökök ügyében, amelyben hosszasan összegezte az addigi vizsgálatot.

A bányamérnökök ügyében folytatott vizsgálat két időszakra osztható. Az első időszakban, amely a vizsgálat kezdetétől 1953. június 30-ig tartott, súlyos törvénysértések fordultak elő, melyek a valóságnak meg nem felelő valomásokat eredményeztek. A kihallgatásokon testi fenyegetéseket, többnapos sötétzárka fenyegetéseket, 30-40 óráig egyfolytában tartó kihallgatásokat és egyéb törvényellenes módszereket alkalmaztak. Az így keletkező vallomások nem voltak reálisak.

A második időszakban, amely 1953. július 1-től a vizsgálat befejezéséig tartott, az ügyet három esetben felülvizsgáltuk, és a törvényeséget szigorúan betartottuk.¹⁷⁹ [...]

Az ügyész az ügyről adott véleményében kifejezte azokat a megállapításokat, amelyeket a felülvizsgálások során leszögezünk, így a le nem ellenőrzött adatok alapján történt őrizetbe vételeket, a vizsgálat során történt törvénysértéseket. Végleges véleményt azonban csak akkor fog adni, amikor elvégzi a vádlottak ügyészi

kihallgatását, a tanúk ügyészi kihallgatását, továbbá kihallgatja a szakértői bizottság egyes tagjait. A tárgyalás előreláthatólag február első felében lesz megtartva.

A 16 hónapos vizsgálat alatt nem tudtuk bizonyítani Vargha Béla és társai tudatos szabotázscelemekényüket [sic!] és azt sem, hogy a kártevést szervezeten végezték volna. Az őrizetbe vételek nem megalapozott vádak alapján és bizonyítékok hiányában történtek. A vizsgálat során elkészített ellentétes szakértői vélemények és a vizsgálat során tapasztaltak alapján az a véleményünk, hogy Vargha Béla és társai a 3 és 5 éves szénbányászati terveket nem kártevő szándékkal készítették el. Ettől függetlenül különböző mulasztások miatt a gyanúsítottakat felelősségre lehet vonni.¹⁸⁰

Az ügyészségi vizsgálat első, 1954. február 7-én készült jelentésében leszögezte, hogy a kényszerítő eszközök hatására tett vallomások nem fogadhatók el, hasonlóképpen az elfogultnak tekinthető vagy feltehetően megzsarolt tanúk vallomásai sem. Az egyetlen használható szakértői véleménnyel legfeljebb a „gondatlanságból elkövetett tervbűntettet” lehetett felmutatni öt vádlott ellen, ez viszont már az amnesia hatálya alá esett. Az ügyészség ezért javasolta Vargha, Káposztás, Krupár, Vitális és Hansági szabadlábra helyezését. Megállapította továbbá, hogy Déry, Mohi, Dzsida, Heinrich és Márkus tevékenysége nincs összefüggésben a többi bányamérnök ügyével. Egyénileg elkövetett „népköztársaság elleni bűncselekmények” ugyan megállapíthatók, de ezek súlya és az eltelt idő miatt az ügyészség nem várt a bíróságtól

a már fogságban töltött időnél súlyosabb büntetést.¹⁸¹ Vagyis az 1952-ben megindított nagy bányászati szabotázsper bizonyítása hamvába holt – ennek következményeit, nyilvánosságra kerülését azonban nem vállalhatta a Gerő Ernő vezette Belügyminisztérium.

Az ügyészi jelentés nem felelt meg a BM V. Osztálya (Ipariszabotázs-elhárítás) elvárásainak, ezért újabb vizsgálati terv készült a „szándékosság” bizonyítására. Vargha Béla és négy társa ügyét a BM Vizsgálati Főosztálya 1954. február 16-án visszakérte pótvizsgálatra, és a BM V/3. alosztálya is megkapta az ügyet tanulmányozásra.

A bányász-ügyben az elkészített tervet le kell adni Ivancov elvtársnak.¹⁸² A szakértői vélemény bemutatására javaslatot kell tenni és a véleményt be kell mutatni vagy Kummer elvtársnak,¹⁸³ vagy pedig a Párt által kijelölt bányaműszaki szakembernek. Figyelembe kell venni azt a szempontot, hogy akinek a szakvéleményt felülvizsgálatra beadjuk, objektív véleményt tudjon adni, tehát ne tartozzon az operatív osztály ügynöki vagy informátori hálózatához, ugyanakkor ne álljon baráti kapcsolatban az őrizeteseikkel. Én megfelelőnek tartanám Kummer elvtársat, de mindenestre az operatív osztály véleményét ki kell kérni. Az operatív osztály által javasolt tanúkat mind ki lehet hallgatni, de a tanúkihallgatást nekünk kell lefolytatni.

A necceket¹⁸⁴ nem kell szembesíteni a gyanúsítottakkal, arra való tekintettel sem, mivel a bűncselekményükkel kapcsolatban a neccek vallomásai bizonyítéknak nem szolgálnak.¹⁸⁵

Tizennégy nap állt rendelkezésükre az ügy kiegészítésére. A pótvizsgálat azonban nem hozott újabb eredményt. Beck Ernő av. százados, a BM V/3. alosztályvezetője ezért március 3-án Piros László államvédelmi altábornagyhoz, Gerő Ernő belügyminiszter első helyetteséhez és Dékán István államvédelmi vezérőrnagy, belügyminiszter-helyetteshez fordult meghallgatásért. Szerinte a „bizonyítékok” elegendők, és mindenáron szükséges Vargha és négy társa tárgyalása, mert szabadlábra helyezésük „rossz politikai hangulatot fog kelteni a bányamérnökök között”. Hiszen egyértelművé válna, hogy ártatlanul voltak őrizetben közel két éven keresztül: „A bírói tárgyalás során természetesen felmerülhetnek zavaró körülmények, de ez még mindig kevésbé rossz politikai hangulatot fog kiváltani, mint ha minden tárgyalás nélkül kerülnek szabadlábra a gyanúsítottak.”¹⁸⁶

A Vizsgálati Főosztály itt mégis az ügyészi véleményt tartotta mérvadónak: szerintük nem merültek fel újabb bizonyítékok, amelyek a tudatos kártevést bizonyítanák. A két osztály vitájának közepén azonban továbbra is ott voltak a több mint két éve őrizetbe vett szakemberek. A főosztály 1954. március 11-én készült jelentésében ezért továbbra is azt javasolta, hogy Déry József, Mohi Rezső, Dzsida László, Heinrich Henrik és Márkus György bírósági tárgyalását külön-külön tartsák meg 1954. március 25-én. Hogy az ügyben felhasznált tanúk vallomásait ez véletlenül se befolyásolja, a főosztály azt javasolta, hogy közvetlenül az elsőfokú tárgyalás megtartása után a bíróság szüntesse meg az eljárást, és helyezze szabadlábra Vargha Béla, Káposztás Pál, Krupár Géza, Vitális Sándor és Hansági Imre őrizeteseiket.¹⁸⁷

Dzsida, Heinrich, Mohi, Márkus és Déry esetében az ügyészség – pontosabban Bakos Pál osztályvezető ügyész¹⁸⁸ – úgy döntött, hogy az öt szakember ügyét elkülöníti, mert azok

„bűncselekménye sem alaki, sem anyagi vonatkozásban” nem áll kapcsolatban Vargha Béla és társai ügyével.¹⁸⁹ Ténylegesen ekkor omlott össze a vizsgálat eredeti forgatókönyve, amely a „szándékos kártevést” akarta rábizonyítani a letartóztatott bányamérnökökre. Ezt követően Vargha Béla, Káposztás Pál, Krupár Géza, Hansági Imre és Vitális Sándor előzetes letartóztatottakat átkísérték a Legfőbb Ügyészség fogdarészlegébe, és törölték őket a Vizsgálati Főosztály nyilvántartásából.

Az első vádirattervezet szövegében és az ítéletekben megállapított büntett tehát jelentős átalakuláson ment keresztül a letartóztatás és a vizsgálat alapjául szolgáló indokhoz képest: a szabotázs koncepciója fokozatosan olvadt el a több évig tartó eljárás során, és a nagy per megrendezése is elmaradt.

Az ügyészség elsőként öt személy, Dzsida László, Heinrich Henrik, Mohi Rezső, Márkus György és Déry József ügyében emelt vádat, egymástól elkülönítve. A tárgyalásokat 1954. március 25-én, a Budapesti Fővárosi Bíróságon tartották meg. A vádat a Legfőbb Ügyészség részéről Gáspár Gyula ügyész képviselte. A dr. Jónás Béla vezette tanács mind az öt vádlott esetében ítéletet hozott.¹⁹⁰

Dzsida Lászlót a demokratikus államrend ellen folytatólagosan elkövetett izgatás büntette miatt két év börtönre és 1000 forint erejéig vagyonek Kobzásra ítélték. A letartóztatása óta eltelt időt beszámítottak nyilvánították, a tárgyalás napján hazaengedték.¹⁹¹ Szabadulása után, 1954. április 1-től a Komló Szénbányászati Tröszt műszaki vezetője volt, majd a Dorogi Szénbányászati Tröszt Kutató- és Tervezőirodájában dolgozott. 1957–1958-ban a Bányászati Építő Vállalat munkatársa volt, majd a Budapesti Ásványórló Vállalat, 1960-tól pedig a Duclos Bányagépgyár következett. Dzsida László a későbbiekben kétszer, 1964-ben és 1975-ben perújítási kérelmet nyújtott be, amelyet mindkét esetben elutasított

a Legfőbb Ügyészség. Az ítéletet végül halála után – hozzátartozójának kérelmére – a Fővárosi Bíróság az 1990. évi XXVI. törvény 1. § 1. bekezdésében írt rendelkezés folytán semmisnek nyilvánította.¹⁹²

Heinrich Henrik szervezkedés büntette miatt három év és hat hónap börtönbüntetést kapott. A vádlott és védője fellebbeztek, de a Legfelsőbb Bíróság az 1954. augusztus 10-én tartott, nem nyilvános fellebbviteli tárgyaláson elutasította a kérelmet.¹⁹³ Miután felesége 1954 novemberében kegyelmi kérvényt nyújtott be, az Elnöki Tanács 1955. április 20-án kelt határozatával Heinrich hátralévő büntetését három év próbaidőre felfüggesztette.¹⁹⁴ A legfőbb ügyész 1957-ben előterjesztést tett az Elnöki Tanács számára, hogy Heinrichet mentesítsék a büntetett előlethez kapcsolódó hátrányos jogkövetkezmények alól. Erre 1957. február 9-én került sor.¹⁹⁵

Dr. Mohi Rezsőt „közhivatalnoki állásánál fogva birtokába jutott titkoknak gondatlanul illetéktelen személlyel történt közlésével elkövetett” büntette miatt egy év és hat hónap börtönre, továbbá két év közügyektől való eltiltásra ítélték. Az előzetes letartóztatásban töltött időt beszámították, így 1954. május 4-én szabadult. 1955 végén kegyelmi kérvényt nyújtott be, azonban 1956. március 9-én kelt levelében Jónás Béla, a Budapesti Fővárosi Bíróság elnökhelyettese elutasította a javaslatot. Végül az Elnöki Tanács 1956. július 26-án kelt határozatában mentesítette a hátrányos jogkövetkezmények alól.¹⁹⁶ 1961-es nyugdíjba vonulásáig a Bányászati Tervező Intézet generáltervezőjeként dolgozott.

Dr. Márkus Györgyöt hűtlenség és szervezkedés büntette miatt három év és hat hónap börtönbüntetésre, 5000 forintig terjedő vagyonek Kobzásra és négy év közügyektől való eltiltásra ítélték.¹⁹⁷ Márkus György esetében jól mutatja a letartóztatás alapjául szolgáló vádak átalakulását az is,

hogy vádiratában már egyetlen letartóztatott bányamérnök neve sem szerepel. Csak olyan vádpontokról olvashatunk, mint hogy Márkus az 1930-as években Szovjetunió-ellenes újságcikket írt, vagy hogy az 1946 és 1950 között tartott volt „salgós” összejöveteleken sokszor beszéltek a rendszerváltozásról, és Márkus az egyik összejöveteleken azt javasolta, hogy rendszerváltozás esetén hozzanak majd létre egy igazolóbizottságot.¹⁹⁸

Márkus az ítélethozatalt követően kegyelmi kérvényt nyújtott be, amelyet elutasítottak, így – mivel a bíróság az 1953. október 30-tól letartóztatásban töltött időt teljes egészében beszámította – 1956. március 1-jén szabadult Márianosztráról. A Legfelsőbb Bíróság az ítéletet 1957. május 21-én tartott ülésén indokolatlannak és törvénysértőnek nyilvánította, és Márkust az ellene emelt vádak alól bűncselekmény hiányában, illetve büntethetőséget kizáró ok folytán felmentette.¹⁹⁹

Dr. Déry József hűtlenség és valutarejtegetés büntette miatt öt év börtönbüntetést kapott. Vádlott és védője fellebbeztek. A Legfelsőbb Bíróság az 1954. június 22-én tartott tárgyaláson a börtönbüntetést három év hat hónapra csökkentette. Fennmaradó büntetését Déry Márianosztrán, az Országos Börtönben töltötte le.²⁰⁰ A hűtlenség vádjára 1957. szeptember 28-án nem nyilvános ülésen, határozatban mentette fel a Legfelsőbb Bíróság Elnökségi Tanácsa, míg a devizagazdálkodás érdekeit sértő büntettség továbbra is bűnösnek nyilvánította. Déry büntetését egyévi börtönben és 3000 forint vagyonek Kobzásban állapította meg. Azonban kérelem folytán Déry mentesült a büntetett előlethez fűződő hátrányos jogkövetkezmények alól, és büntetlen előéletűnek minősítették.²⁰¹ Meg kell jegyezni, hogy a vád minden szakember esetében megalapozatlan volt – így Déry esetében is, akit végül hűtlenség büntette miatt ítélt el a bíróság. A vád szerint Déry

1947-ben találkozott Chorinnal – amiről egyébként a Legfelsőbb Bíróság határozata is kimondta, hogy a „kiszolgáltatott adatok” pusztán általános információk voltak a magyarországi politikai és gazdasági helyzetről. Déry letartóztatására, vagyis az állítólagos bűntett miatti első intézkedésre csupán hat évvel később, 1953. december 28-án került sor, így büntethetőségét már ekkor is elévültnek kellett volna tekinteni.

A Vizsgálati Főosztály eredeti javaslatára ellenére a tárgyalás után még nem engedték szabadon Vargha Bélát, Káposztás Pált, Krupár Gézá, Hansági Imrét és Vitális Sándort. A Legfőbb Ügyészség ugyanis már az előző napon, március 24-én vádiratot nyújtott be Vargha Béla ellen. Erre feltehetően Déry József elítélése miatt volt szükség, mert a hűtlenség büntetést csak Vargha „bizonytalan vallomása” alapján tudták „rábizonyítani” Déryre. Így Vargha ellen is fennállhatott az a vádpont, hogy a magyar szénbányászat helyzetéről adatokat szolgáltatott Déry Józsefnek, aki a vele kapcsolatban álló Chorin Ferenchez továbbította azokat.²⁰²

Vargha bírósági tárgyalásának kimenetele a Vizsgálati Főosztály jelentése szerint kétséges volt. A hűtlenség büntetnének bizonyítása, amelyre a vád építeni kívánt, kizárólag Vargha – Déry tárgyalásán bizonytalanul megtett – beismerő vallomásán alapult, és félő volt, hogy saját tárgyalásán ezt visszavonja. A másik vádpont – miszerint „a rendszerváltozásra számítva helyezte előtérbe a gyenge minőségű szenek termelését a jó minőségű szénnel szemben” – szintén meglehetősen ingatag lábakon állt, és szintén Vargha vallomásától függött. A Vizsgálati Főosztály ezért továbbra is azt javasolta, hogy amnesztia alapján helyezték szabadlábra: „Figyelembe véve Vargha Béla bányamérnök átlagon felüli képességeit is, véleményem szerint helytelen ellene kellően meg nem alapozott vádiratot benyújtani. Vargha Béla ügyében a koráb-

ban hozott döntés, az amnesztia alapján történő szabadlábra helyezés a célravezető intézkedés.”²⁰³

A főosztály aggodalma nem volt indokolatlan. „Fontos államérdekre” hivatkozva a bíróság Vargha Béla ügyében 1954. április 3-ára zárt tárgyalást rendelt el. A tárgyalás azonban „nem folyt rendben”. A jegyzőkönyvből kiderül, hogy a felkért szakértők bizonytalanok voltak, érveiket több ponton megcáfolták. A vádlott, valamint a védő kérdéseire nem tudtak megfelelő választ adni.²⁰⁴ Mind Vargha, mind a tanúk visszavonták korábbi vallomásaik „lényeges részét” – köztük Toponárszky Pál, az egyik tanú.²⁰⁵

*Toponárszky Pál a tanácselnök kérdéseire nem akart válaszolni, majd hosszas unszólásra a tanácselnök által felolvasott egyes vallomásrészletekre részben azt mondta, hogy most másképp látja, vagy pedig, hogy a nyomozás során azt vallotta, most azonban nem nyilatkozott [sic!]. Korábbi vallomásával szemben azt állította, hogy véleménye szerint Vargha Béla nem kártevő szándékból, hanem szakszerűségi okokból tett intézkedéseket. Hasonló választ adott a többi tanú is erre a kérdésre.*²⁰⁶

Végül főbüntetésként „a hűtlenségben és népellenes büntettségben bűnösnek talált vádlottat 4 évi börtönre ítélték”, mellékbüntetésként pedig 5000 forint pénzbüntetésre és ötévi közügyektől való eltiltásra.²⁰⁷ A jegyzőkönyv ezzel zárult: „A tárgyalás rossz hatást keltett. Ez megmutatkozott a bíróság ítéletében is, mert a törvény által megállapított, legfeljebb kiszabható 20 évi börtönbüntetés helyett a hűtlenségben és a népellenes büntettségben bűnösnek talált vádlottat 4 évi börtönre ítélték.

ték.”²⁰⁸ Az ítélet ellen fellebbezés nem történt. Vargha Bélát 1954. szeptember 30-án kegyelemmel szabadlábra helyezték, és végre nem hajtott mellékbüntetését is hatálytalanították. 1954. december 1-től az Ózdi Szénbányászati Tröszt Beruházási Osztályának vezetője lett. 1956. szeptember 21-én az Elnöki Tanács 003/51/1956. számú határozatával kegyelemből mentesítette a büntetett előélethez fűződő hátrányos jogkövetkezmények alól. A BM II/11. Osztálya (operatív nyilvántartás) azonban nyilvántartásban hagyta mint származásánál fogva „nem megbízható”, „operatív szempontból felhasználható” személyt.²⁰⁹

A többi szakembert, Hansági Imrét, Káposztás Pált, Krupár Gézá és Vitális Sándort 1954. április 5-én szabadlábra helyezte a Legfőbb Ügyészség – ezt megelőzően természetesen mindegyikükkel titoktartási nyilatkozatot íratnak alá.

Hansági Imre az Ajka melletti Jókai szénbánya üzemvezető főmérnöke lett. 1956-ban elhagyta az országot, és Svédországban az LKAB vállalatnál Kirunában, majd Stockholmban dolgozott mint kutatómérnök, majd főmérnök, végül mint az általa felállított közetmechanikai osztály vezetője.

Káposztás Pált teljesen megtörte a közel kétéves fogva tartás. A börtönvevekről senkinek, még családjának sem mesélt. Munkásságáért 1954-ben megkapta a műszaki tudományok kandidátusa címet, majd 1957-ben bekövetkezett halála után 1958-ban posztumusz doktori címet kapott.

Szabadulását követően Krupár Géza a Dorogi Szénbányák Műszaki Osztályán dolgozott. Lévárdi Ferenc trösztigazgató, későbbi nehézipari miniszter megbízta a Palatinus-tónál alkalmazott víz alatti homoktermelő kísérleteivel, amelynek szabadalmát 1959-ben jelentették be. 1956-ban kérte rehabilitációját és anyagi kártérítését. A rehabilitációval az iratok szerint nem foglalkoztak, az anyagi kártérítést elutasították.

Vitális Sándort szabadulását követően kinevezték a Budapesti Tudományegyetem újonnan alakult Alkalmazott Földtani Tanszékének tanárává. 1971-es nyugalomba vonulásáig vezette a tanszéket.

4. ÖSSZETART(OZ)ÁS

A bányaműszaki értelmiség ellen lefolytatott nyomozásokról, vizsgálatokról is elmondható, hogy az ÁVH – a korszak koncepciós pereihöz hasonlóan – nem bűnüldöző szervként tette a kötelességét, hanem a párt változó irányvonalának megfelelő, kiagyalt koncepcióhoz keresett és talált „felelősöket”. Kiemelten kezelte az ügyeket, széles apparátust megmozgatva folytatta a „nyomozásokat”. A nyomozati iratokat olvasva a laikus számára is szembetűnő a vizsgálatot lefolytató államvédelmi szervek kádereinek hozzá nem értése. Minden nagyobb gazdasági perben alkalmaztak szakértőket. A bányaszerencsétlenségek, balesetek esetében a vizsgálat a Bányahatóság feladata volt, az ÁVH ennek eredményeit azonban nem vette figyelembe, hanem „megrendelt” szakértői véleményekre alapozva folytatta le a vizsgálatot. Ebben nem volt kockázat, hiszen a tárgyalásokat a nyilvánosság kizárásával tartották. Más perekben – például a tervtől való elmaradást „igazolni hivatott” perekben – egy szakértő véleménye már nem volt elég, különösen akkor, ha a nyilvánosságnak szánt kirakatper megrendezése volt a cél – de ilyenrel nem találkoztam kutatásaim során.

Minden üggyhez csatoltak tanúkihallgatási jegyzőkönyveket – többnyire szociális helyzetükkel elégedetlen bányá-

szokét, hiszen a szénbányászatra nehezedő egyre nagyobb nyomást, a szigorodó követelményeket ellensúlyozni kívánó kommunista demagógia a műszaki vezetőkre hárított minden felelősséget.

A letartóztatás alapjául szolgáló vádak a procedúrák során többször és jelentősen módosultak. Egyre újabb és újabb szálakat – és személyeket – próbáltak „beleamalgámozni” az egyes ügyekbe.¹ A nyomozások során felmerült összetett szakmai kérdések ugyanis több irányban módosították a vizsgálat menetét, és az eredeti vádak az esetek többségében a legnagyobb igyekezet ellenére sem tudták megalapozni.

Mindezek azonban megoldható problémák voltak, hiszen a diktatúra teljes eszköztára adott volt a koncepciós perek gyártásához. Csakhogy a terrornak is volt olyan gyenge pontja, amellyel természetéből adódóan nem tudott mit kezdeni, nem tudott rajta felülkerekedni. A szakma iránti szenvedély, az összetartás, a haza szeretete olyan alapértékei voltak a bányaműszaki értelmiségnek, amelyek nem gyengültek az idő múlásával, nem változtak a történelmi viharok során, hanem biztos értékként segítették át őket az embert próbáló helyzeteken. Nem véletlenül vetették ki maguk közül azokat, akik hivatásukon túllépve politikai érdekeket szolgáltak ki. Az ÁVH olyan embereket próbált megtörni, hamis beismerő vallomásokra kényszeríteni, akik előéletükből, társadalmi hovatartozásukból – és nem mellesleg foglalkozásukból – következően is rendkívül kemény, határozott, már-már makacs, hivatásukat eminens szinten művelő vagy legalábbis művelni próbáló szakemberek voltak. Életüknek ez a tragikus szakasza súlyos ellenpontja szakmai eredményeiknek és elismertségüknek.

A korszak koncepciós pereiben meghurcoltak történetét olvasva lehetetlen nem gondolni a támasz nélkül maradt csa-

ládokra, azokra a családtagokra, akik éveken keresztül semmit nem tudtak szeretett férjükről, édesapjukról – hiszen nem csupán egyes embereket, de teljes családokat hurcolt meg vagy tett tönkre a kommunista diktatúra. Kevesen voltak, akik később beszélni tudtak letartóztatásukról, a kényszerítőeszközökkel kicsikart vallomásokról, a vizsgálatok idegtépő bizonytalanságáról, a börtönévek embertelen körülményeiről. Szabadulásuk után minden őrizetessel, elítélttel titoktartási nyilatkozatot íratnak alá. Volt, akinek hozzátartozói a korszakot feldolgozó történettudományi munkákból tudták meg, mi történt szeretett családtagjukkal. Volt, aki komolyan vette a nyilatkozatot, ezért csak jóval később mesélt a történetekről. És kevesen voltak olyanok, akik életük végéig küzdöttek azért, hogy kiderüljön az igazság. Rihmer László pécsi bányamérnök is csak évtizedekkel később tudta papírra vetni a meghurcoltatás emlékeit:

Sok tízezer magyar átélte a borzalmakat, de irtóznak még az emlékétől is, és nem merik, nincs lelkijük ahhoz, hogy megírják.

Én itt ülök a kis dolgozószobámban, a családi szentélyben, kis asztalomnál, feleségem, gyermekeim, unokáim fényképe alatt, írom a történelem lapjait, és gondolataim a váci sivár éjszakákban járnak.

A börtönéjszakák az idegek legnagyobb próbái. A kemény szalmazsákon, az emeletes vaságyon egyesek nagy lelkesedéssel az amerikaiakat várták, a gyengék sírtak, az erősek csendesen imádkozva elaludtak.

Így ment ez napról napra, s nem is sejtettem, hogy mikor lesz vége?¹²

Bár a letartóztatások félelemmel és bizonytalansággal töltötték el a társadalmat, a hátramaradt családokat, a közeli barátok vagy akár távoli ismerősök a legkülönbözőbb módokon támogatták a bányamérnököket. A segítség lehetett egy üveg tej minden reggel lerakva a küszöbre, egy-egy kisebb élelmiszercsomag hetente vagy borítékba helyezett pénz bedobva a postaládába.

Dzsida László bányamérnök később többször próbálkozott perújrafelvétellel, ezért megpróbálta felvenni a kapcsolatot még élő egykori sorstársaival. Arra kérte őket, hogy nyilatkozat formájában írják le letartóztatásuk, vizsgálati fogásuk hiteles történetét, azt, hogy mivel és hogyan kényszerítették őket „beismerő vallomásokra”. Kérésére 1978. május 31-én az ekkor már Stockholmban élő egykori barát és kollega, a szintén megvádolt Hansági Imre a következőket írta Dzsidának címzett levelében:

Több mint 17 hónapos, minden alapot nélkülöző fogvatartásom után 1954 őszén, amikor már Ajkán voltam főmérnök, egyik hétvégi hazautazásom során Budapestre, az esti gyorsvonaton megszólított egy „ismerősöm”. Az ismeretség onnan eredt, hogy 1952. december 6-án ő, mint átvéphas főhadnagy, vezetett engem, az őrizettest kihallgatásra az ÁVH akkori főnökéhez, Péter Gáborhoz.

A kihallgatás nem volt túl hosszú. Az ÁVH teljhatalmú főnöke tudomásomra hozta, hogy én az Országos Terühivatalban 1947-től 1952-ig egyebet sem csináltam, csak szabotáltam. Mikor ez ellen – még egy hónapos fogvatartásom után is – tiltakozni merészeltem, olyan betek követ-

keztek, amikre még most is, több mint 25 év után rettegve gondolok vissza. Egy hétig álltam, nem alhattam stb.

Vonati „ismerősöm” – kinek a nevét sohasem tudhattam meg – 1954 őszén a budapesti gyorsvonaton sajnálkozva bocsánatot kért tőlem, és mint mondotta, a bányászper időszaka volt a leg-sötétebb foltja a testületnek.

Kell mindehhez kommentár? Amikor egy akkor is aktív ÁVH-s tiszt közli velem, hogy ő személy szerint teljesen meg volt győződve ártatlanságomról, és csupán a terrorizált fegyelem kényszerítette őt is arra, hogy többek között engem is alaptalan vádakkal „őszinte beismerésre” kényszerítsen olyan dolgokkal kapcsolatban, amiket sohasem követtem el.

Miként te is, én is mindent „bevallottam”, és elismertem „bűnösségemet”, mert távolról sem voltam cselekvő és gondolkozó képességem birtokában. Annyira meg voltam félemlítve, hogy mikor 1954 tavaszán egy akkori kihallgatóm – Engedi nevű főhadnagy,³ aki már bemutatkozott – felszólított arra, hogy vonjam vissza a kényszerítő körülmények hatása alatt tett „beismerő vallomásomat”, még ez ellen is tiltakoztam több napig, és továbbra is „bűnösnek” vallottam magam. Hogy bűnös nem voltam, azt ha már a tények nem is tudták eléggé bizonyítani, tárgyalás nélküli szabadon bocsájtásom, azt hiszem, eléggé alátámasztotta.

Kedves Laci barátom, férhet ezek után a legcsekélyebb kétség abhoz, hogy állítólagos terhelő

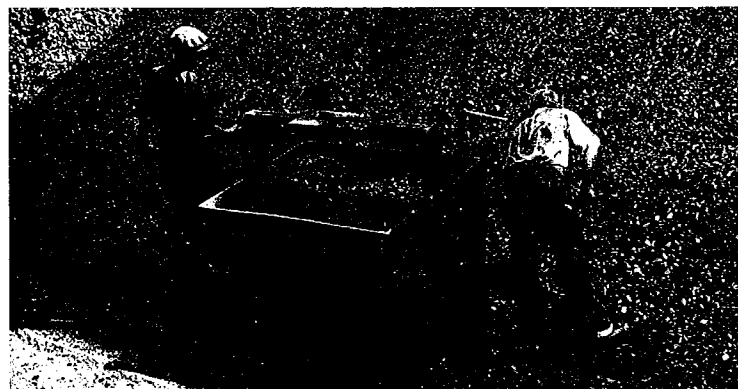
„vallomásom” ellened minden alapot nélkülözött? Miután azt átéltem, hogy én milyen bánásmódban részesültem az ÁVH börtönében, ahol az eltöltött 17 hónap legnagyobb részét teljesen izoláltan, egyes cellákban töltöttem el, semmiképpen sem lehet kétségem arra vonatkozólag, hogy Te más bánásmódot kaptál volna, és természetesnek kell tartanom, hogy bűnösnek vallottad magad „izgatás” címén, amit sohasem követettél el.⁴

Dzsida László a meghurcolásáról készített feljegyzésében így foglalta össze a tizenkét bányamérnök ellen lefolytatott, 1952 és 1954 között zajló vizsgálatot:

A történeteket nem érdemes elhallgatni, két szóba sem érdemes tömöríteni: a „személyi kultusz” két üresen csengő szavába. Több volt, mint személyi kultusz: egyik oldalról a hatalommal való korlátlan visszaélés, a másik oldalról a tehetetlen kiszolgáltatottság, életünk teljes alárendelése az önkénynek.⁵

Az embertelen és életveszélyes körülmények között dolgozó bányászokat a rendszer hamar a munka hőseként tette példaképpé, míg a valóságban – leszámítva a propagandacélokat szolgáló kirakatgesztusokat – anyagilag és erkölcsileg is semmibe vette. (Fotó: MNM Történeti Fényképtár)

Az újjáépítés, az ipari termelés biztosítása és a lakosság ellátása mellett a bányáknak jóvátételi szállításokat is teljesíteniük kellett. A szén kitermelésének fokozására 1946 januárjában meghirdetett széncsata óriási erőfeszítést követelt a munkásoktól, miközben a hosszabb távú termelés biztosításának első feltételei bányáztak. (Fotó: MNM Történeti Fényképtár)

A Kádár-rendszer ünnepelt konferansziéja és direktora, a Rákosi-korszak rettegett ÁVH-s kihallgatótisztje, Komlós János államvédelmi százados több koncepció per vizsgálatában is részt vett, nem válogatva az eszközökben.
(Fotó: ÁBTL)

Államvédelmi Hatóság

VI/1-c. sz.

Szigorúan Titkos.

22-9

Szolgálati jegy.
Budapest, 1952. december hó 7. -én.

Kérem Mohi Rózsa örisététől a további utasításig az ebédadagját megvonni és cellájában állíttatni.

Béni. Zec 5
Kapitány Lajos
áv. szds. oszt. vez.

A Főigazgató Vezetőjének.

A koncepció eljárások elsődleges célja egyéb bizonyítékok hiányában a „beismertetés” elérése volt, a hozzá vezető út pedig a test és a szellem teljes megtörése. A kényszerítő eszközök alkalmazása, a testi fenytések, verések, a lelki ráhatás, a családtagokkal történő zsarolás egyértelműen kimutatható az iratokban. (Fotó: ÁBTL)

Édes drága apukám
leveledet megkap-
tam és nagyon ör-
ültem neki. Nem
rég visszatértem az iskolába.

kaptem balittból.
Remélem jól vagy
Mi jól vagyunk.
Sokszor csókol
Klára.
Édes drága Apu
kám Sokszor csó-
kol. Donika.
Klára jól van
Laci is jól van.

László!
1954. február 22.
Dzsidai László

A letartóztatott szakemberek hozzátartozói semmit sem tudtak szeretteikről. Az első életjel, ami reménnyel tölthette el a kintieket, a Vizsgálati Főosztály 1954. februári rendelkezése volt arról, hogy minden őrizetes részére ruhát és cipőt küldhetnek a börtönbe, és levelet írhatnak nekik.

(Forrás: ifj. Dzsidai László)

340
Tárgy: Mohi / Mayer / Részó 19.
kihallgatásához.

Kihallgatási terv.
Budapest. 1952. december 17.

A kihallgatását 6 órára tervezem.

Mohi a kártevés elkövetésénél alkalmazott tudatosságát bemutatom.

Peladat:

Mohi tudatosságát bebizonyítani, a népi demokratikus rendszer elleni tevékenysége végrehajtásában.

a./ Mikor és ki nevezte ki a felszabadulás után.

b./ Kinevezés tartalma és hogyan valósította azt meg.

c./ Milyen adatokat adott a MÁK-nak.

d./ Hogyan szolgált ki a tőkéseket az államosításig.

e./ Az államosítás után.

Dokumentáció:

Rehling Konrád által 1945 április 30-án írt meghatalmazása, melyben Mohi Részó bányagazgatónak nevezté ki.

Magatartás:

Kemény, szigorú.

Engedmény:

Kézét mozgathatja.

Kérdmény:

A tudatosságát bebizonyítani nem tudom.

Változás:

Nem történt.

Kihallgatási idő:

6 óra 45 perc.

Sz/l.

Könyv Zoltán
v. f. l. l. l.

Az őrizetéseket napi rendszerességgel hat-nyolc órán keresztül hallgatták ki, de a „makacsabbakat” esetenként 16 órán keresztül próbálták „beismerő” vallomásra bírni. A kihallgatási tervek tudatos koncepcióval épültek fel, meghatározva a kihallgatótízt magatartását, valamint az őrizetéseknél szánt engedményeket. (Fotó: ÁBTI.)

FELHASZNÁLT IRODALOM

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára

- 1.4. Az Államvédelmi Hatóság iratai
- 1.6. BM Politikai Nyomozó Főosztály iratai
- 2.1. A volt Zárt irattár levéltári anyaga
 - III. SZDP-ügy
 - I/35-a. 6. Tőkés Ottó
 - II/15-b. Bányai József
 - III/10-p/2. Mauks Miklós és társai
 - XI. Állambiztonsági (államvédelmi) szervek szervezetével, működésével kapcsolatos iratok
 - XIV/4/4. Kimutatás és jelentés a Standard-ügyről
- 2.2.1. Operatív nyilvántartások
- 2.8.1. Állambiztonsági szervek nyílt állományú alkalmazottainak iratai
 - BM Központi Fogyték 2916. Komlós János személyzeti anyaga
- 3.1.5. O-dossziék
 - O-9697/1/146. Rehabilitáltak
 - O-9697/5/216. Rehabilitáltak
 - O-9698/2. Rehabilitáltak
 - O-9698/3. Rehabilitáltak
 - O-10130. „Rimások”
- 3.1.9. V-dossziék
 - V-10227. Rihmer László
 - V-15635. Pálfi József
 - V-36097. Wietorisz Róbert
 - V-55574. Sébor József
 - V-55595. Czike Albert és Varga János
 - V-57005. Hansági Imre és társai
 - V-81572/1. Lugosi György
 - V-82880. Bende József és társai

- V-88800. Bálint László és társai
 V-103440. Meskó László
 V-103453. Kubinyi István
 V-103542/1. Szalai Ferenc és társai
 V-110208. Vargha Béla és társai ügye
 V-110208/1. Vargha Béla
 V-110208/2. Vargha Béla
 V-110208/3. Vargha Béla
 V-110208/5. Vargha Béla
 V-110208/6. Vargha Béla
 V-110208/7. Vargha Béla
 V-110208/8. Vargha Béla
 V-110208/9. Káposztás Pál
 V-110208/10. Káposztás Pál
 V-110208/13. Krupár Géza
 V-110208/15. Krupár Géza
 V-110208/16. Vitális Sándor
 V-110208/17. Vitális Sándor
 V-110208/18. Déry József
 V-110208/19. Déry József
 V-110208/20. Déry József
 V-110208/21. Déry József
 V-110208/24. Hansági Imre
 V-110208/27. Hansági Imre
 V-110208/28. Mohi Rezső
 V-110208/29. Mohi Rezső
 V-110208/32. Dzsida László
 V-110208/33. Dzsida László
 V-110208/34. Dzsida László
 V-110208/35. Heinrich Henrik és Schmidt Sándor
 V-110208/36. Márkus György
 V-110208/38. Kelemen Ferenc
 V-110208/42. Esztó Zoltán
 V-110208/43. Vargha Béla
 V-150019/2. Dumbovich Emil
 Vizsgálati napló III/1. o.

- 3.2.9. Rendkívüli események dossziéi
 4.1. Állambiztonsági munkához készült háttéranyag
 A-501. 150. Kistarcsai iktatókönyv
 A-1358/977. Rozsnyai Nándor internálási véghatározata
 A-1358/768. Maglódi László internálási véghatározata
 4.2. Parancsgyűjtemény

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

- M-KS 276. f. Magyar Dolgozók Pártja iratai
 52. cs. Központi Vezetőség iratai
 53. cs. Politikai Bizottság iratai

54. cs. Központi Vezetőség Titkárságának iratai
 65. cs. Rákosi Mátyás titkári iratai, 1948–1956
 XXIX-F-32. Magyar Állami Szénbányák Rt. iratai
 XXIX-F-107. Tatai Szénbányák

Budapest Főváros Levéltára

- XXV. 2. b. Budapesti Népiügyszég iratai. Büntető iratok
 XXV. 4. f. Fővárosi Bíróság iratai. Titkos ügykezelés alól kivont perek iratai

Forráskiadványok

- Bacsó Ferenc et al. 1948: *1947. év hatályos jogszabályai*. Grill Károly Könyv Kiadó-vállalat, Budapest.
 Balogh Sándor (szerk.) 1986: *Nehéz esztendőkről krónikája, 1949–1953*. Dokumentumok. Gondolat Kiadó, Budapest.
 Dorogi lexikon A–Zs. 2000: Szerkesztette: Solymár Judit, Kovács Lajos. Dorogi Közművelődési Közhazsnú Társaság, Dorog.
 Erdmann Gyula 1975: *Dokumentumok a magyar szénbányászati történetéből, 1945–1949*. Források a magyar népi demokrácia történetéhez 1. Budapest.
 Gazdasági Főtanács Határozatok Tára 1948. Szerkesztette: Fajth Tibor. Állami Lapkiadó, Budapest. 1948. 31. szám. 359–360.
 Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez. I. kötet. Kúriai teljes ülések; ÁVH-s kihallgatások; „Párt”-ítéletek; Rehabilitációk; Az ’56-os megtorlás iratai. Szerkesztette Horváth Ibolya, Solt Pál, Szabó Győző, Zanathy János, Zinner Tibor. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1992.
 Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez. IV. kötet. Kúriai teljes ülések; Népbírói statisztikák; IM-állásfoglalások; Kegyelmi előterjesztések; Nagy Imre és társai ügye 1989-ben. Szerkesztette Horváth Ibolya, Solt Pál, Szabó Győző, Zanathy János, Zinner Tibor. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1995.
 Kajári Erzsébet 2005: *A Belügyminisztérium Kollégiumának ülései 1953–1956*. II. Szerkesztette: Gyarmati György, S. Varga Katalin. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Budapest.

Visszaemlékezések

- Dzsida László: *Egy koncepció per néhány mozzanata*. Kézirat, Dzsida László hagyatéka.
 Kummer Ferenc *életrajza*. Kézirat, Dzsida László hagyatéka.

Papp Simon 2000: *Életem*. Magyar Olajipari Múzeum, Zalaegerszeg.
 Rihmer László 1976: *Három év börtön ártatlanul*.

Hagyatékok

Bende József hagyatéka (Bende István tulajdona)
 Dzsidai László hagyatéka (ifj. Dzsidai László tulajdona)
 Kornéli József hagyatéka (ifj. Kornéli József tulajdona)
 Korompay Lajos hagyatéka (Korompay Péter tulajdona)
 Dr. Rihmer László hagyatéka (Láng Zsuzsanna tulajdona)

Periodikák

Magyar Közlöny

1945. évi 106., 153., 161., 211. szám
 1946. évi 169., 295. szám
 1950. évi 2. szám

Sajtócikkek

Bányászati és Kohászati Lapok, 1947. február 15.
Bányászati és Kohászati Lapok, 1947. május 15.
Bányászati és Kohászati Lapok, 1948. július 15.
Népszava, 1947. január 22.
Népszava, 1947. február 4.
Népszava, 1947. október 14.
Népszava, 1953. március 18.
Népszava, 1978. április 29.
Népszabadság, 1978. április 29.
Szabad Nép, 1950. november 28.
Szabad Nép, 1952. március 23.

Irodalom

Ajtay Zoltán 1952: Szénenergia gazdálkodásunk kritikai vizsgálata és szénbányászataunk komplex fejlesztésének irányelvei. *A Magyar Tudományos Akadémia Műszaki Tudományok Osztálya közleményei*. 1952. IV. kötet. 1. szám.
 A kommunizmus feketekönyve. *Bűntény, terror, megtorlás*. Szerkesztette Stéphane Courtois. Budapest, Nagyvilág, 2000.
 Belényi Gyula 1996: Az iparosítási politika néhány társadalmi következménye az 1950-es években. *Acta Historica* Tomus CIV. Hungaria, Szeged. 85–91.
 Bencsik Zsuzsa 1994: *Egy koncepció per előkészítése. A provokáció kultúrájának boncolata*. <http://epa.oszk.hu/00000/00003/00004/bencsik.htm> (2017. január 19.)

Berend T. Iván 1999: *Terelőúton. Szocialista modernizációs kísérlet Közép- és Kelet-Európában 1944–1990*. Vince Kiadó, Budapest.
 Berend T. Iván – Ránki György 1972: *A magyar gazdaság száz éve*. Kossuth – K&J, Budapest.
 Bircher Erzsébet 2002: A szén az ipar kenyere. In *Kor-Kép. Dokumentumok és tanulmányok a magyar bányászat 1945–1958 közötti történetéből*. Központi Bányászati Múzeum Alapítvány, Sopron.
 Bíró József, 2002: Rihmer László bányamérnök, geológus, jogász, a pécsi mamut fel-tárója. *Pécsi Szemle*, 5. évf. 3. szám. 112–118.
 Blasszauer Róbert 2006: A pécsi „Sahti per”. *Pécsi Szemle*, 9. évf. tél.
 Blasszauer Róbert 2006: Szabó Lőrinc az ÁVH látókörében. *Magyar Napló*, 1. 14–19.
 Bognár Zsolt 2010: A magyar hadifoglyok ügye, sorsa 1947-ben – a párizsi békeszer-ződés és a parlamenti választások függvényében. *AETAS*, 25. évf. 1. sz. 131–143.
 Borhi László 2000: *A vasfüggöny mögött – Magyarország nagybatalmi erőterében 1945–1968*. Ister Kiadó, Budapest.
 Cserényi-Zsitnyányi Ildikó 2009: Az Államvédelmi Hatóság szervezeti változásai (1950–1953). *Betekintő*, 2009/2. http://www.betekinto.hu/sites/default/files/2009_2_cserenyi_zsitnyanyi.pdf (2016. február 18.)
 Cserényi-Zsitnyányi Ildikó 2013a: A Belügyminisztérium szervezeti változásai, 1953–1956. In *Trójai faló a Belügyminisztériumban – Az ÁVH szervezete és vezér-kara, 1953–1956*. Szerkesztette: Gyarmati György és Palasik Mária. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – L'Harmattan Kiadó, Budapest. 63–127.
 Cserényi-Zsitnyányi Ildikó 2013b: *Kibányászott „lignitbűnök” – A Rákosi-korszak egy bányamérnökperének anatómiája*. L'Harmattan – ÁBTL, Budapest.
 Cserényi-Zsitnyányi Ildikó 2015: *A politizált gazdasági rendőrség. A Gazdaság-rendészeti Osztály, 1945–1948*. NEB Hivatala, Budapest.
 Cserényi-Zsitnyányi Ildikó 2017: Kummer Ferenc – A lakatosból lett bányamérnök. *Betekintő*, 2017/4.
 Cserényi-Zsitnyányi Ildikó 2018: „Szent Jeromos eltűnt a nagymama alatt”. A Chorin és Weiss család két bizalmasa kitelepítésben és vádképtelen őrizetben. In *Honuk-ban otthontalanok. Tanulmányok az 1951. évi budapesti kitelepítések történetéből*. Szerkesztette: Gyarmati György és Palasik Mária. Állambiztonsági Szolgálatok Tör-téneti Levéltára – Kronosz Kiadó, Budapest–Pécs. 315–336.
 Cseszka Éva 2012: *Gazdasági típusú perek, különös tekintettel az FM-perre (1945–1953)*. Gondolat Kiadói Kör Kft., Budapest.
 Erdmann Gyula – Pető Iván 1977: *A magyar szénbányászat a felszabadulástól a hároméves terv végéig*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
 Dr. Faller Gusztáv 1997: A bányászat a központi tervezés gazdaságban – előzmé-nyekkel és következményekkel. In *A magyar bányászat évezredes története. I. kötet*. Szerkesztette: Faller Gusztáv et al. Országos Magyar Bányászati és Kohászati Egye-sület, Budapest. 387–618.
 Fodor Béla 2006: Magyarország szénhez kötött metánvagvona. *Földtani Közlöny*, 136. 4. 573–590.

- Fodor Veronika 2008: A Chorin család. Munkájólét és szociális gondoskodás. *Kutatói füzetek*, 13/2008. 73–88.
- Gábor Róbert 2001: *Az igazi szociáldemokrácia. Küzdelem a fasizmus és a kommunizmus ellen, 1944–1948*. Századvég Kiadó, Budapest.
- Gálné Barcs Eszter 2010: „Nem tagadjuk, hogy a bíróságnak politikai célt kell betölteni” – A bíraskodás jellemzői Pest megyében az 1950-es években. *Archivnet*, 2010/2. szám. http://www.archivnet.hu/politika/nem_tagadjuk_hogy_a_birosagnak_politikai_celt_kell_betolteni.html?oldal=9 (2016. február 18.)
- Gergely Ernő – Jakab István 1988: *A szénbányászok munka- és életkörülményei 1945–1948*. Bányaiipari Dolgozók Szakszervezete – Szakszervezetek Elméleti Kutatóintézete, Budapest.
- Germuska Pál 2000: Az állambiztonsági szervek ipari elhárító tevékenysége a szocialista nagyüzemekben az 1960-as években. In *Évkönyv VIII*. 2000. *Magyarország a jelenkorban*. Szerkesztette Kőrösi Zsuzsanna, Ständeisky Éva, Rainer M. János. 1956-os Intézet, Budapest. 58–77.
- Germuska Pál 2001: A szocialista iparosítás Magyarországon 1947–1953 között. In *Évkönyv IX*. 2001. *Magyarország a jelenkorban*. Szerkesztette Kőrösi Zsuzsanna, Rainer M. János, Ständeisky Éva. 1956-os Intézet, Budapest.
- Germuska Pál 2006: Komárom megye bányászai az 1956-os forradalomban. In *Bányászok és bányászvárosok forradalma, 1956. Tanulmányok az 1956-os forradalom és szabadságharc 50. évfordulójának tiszteletére*. Szerkesztette Bircher Erzsébet, Schuller Balázs. Központi Bányászati Múzeum Közleményei 5. Sopron. 72–115.
- Gyarmati György 2011: *A Rákosi-korszak. Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon, 1945–1956*. ÁBTL – Rubicon, Budapest.
- Gyarmati György 2012: *A titkosszolgálati iratok forrásértékének „klioziófiái relativitáselmélete”*. http://mult-kor.hu/2012/1229_a_titkosszolgálati_iratok_forraserteke-nekbr_?pIdX=2 (2018. május 28.)
- Gyekiczky Tamás 1986: A munkafegyelem jogi szabályozásának társadalmi háttere az 1952-es év Magyarországon. *Szociológiai Füzetek*, Budapest.
- Hansági Imre 1952: Hozzászólás Ajtay Zoltán előadásához. *A Magyar Tudományos Akadémia Műszaki Tudományok Osztálya közleményei*. 1952. IV. kötet. 1. szám.
- Honvári János 2006: *XX. századi magyar gazdaságtörténet*. Aula Kiadó, Budapest.
- Dr. Horn János 2014: Több, mint könyvismertetés. *Bányamunkás*, 101. évf. 2. szám. http://www.banyasz.hu/Banyamunkas_2014_majus_web.pdf (2018. június 1.)
- Horváth József 2002: A bányamunka, a munkahelyi széntermelés gépesítése (1946–1958). In *Kor-Kép. Dokumentumok és tanulmányok a magyar bányászat 1945–1958 közötti történetéből*. Központi Bányászati Múzeum Alapítvány, Sopron. 79–112.
- Kahler Frigyes 1993: *Joghalál Magyarországon 1945–1989*. Zrínyi Kiadó, Budapest.
- Karsai Elek – Szinai Miklós 1961: „A Weiss Manfréd-vagyon német kézbe kerülésének története.” *Századok*, 95. évf. 1. sz. 680–719.
- Katona Klára 2002: „Legfőbb érték az ember”. Bányász-ügyek, bányászorsók bírósági és ÁVH iratok tükrében. In *Kor-Kép. Dokumentumok és tanulmányok a magyar bányászat 1945–1958 közötti történetéből*. Központi Bányászati Múzeum Alapítvány, Sopron. 119–123.

- Kis József 2006: Borsodi bányászság az 1956-os forradalom és szabadságharcban. In *Bányászok és bányászvárosok forradalma, 1956. Tanulmányok az 1956-os forradalom és szabadságharc 50. évfordulójának tiszteletére*. Szerkesztette Bircher Erzsébet, Schuller Balázs. Központi Bányászati Múzeum Közleményei 5. Sopron. 116–168.
- Kornfeld Tamás 2014: *Nem minden napi élet*. Corvina Kiadó, Budapest.
- Ö. Kovács József 2012: *A paraszti társadalom felszámolása a kommunista diktatúrában. A vidéki Magyarország politikai társadalomtörténete 1945–1965*. Korall, Budapest.
- Krahulcsán Zsolt 2013: A BM KEOKH és Útlevelel Osztály. In Cseh Gergő Bende-gúz – Okváth Imre (szerk.): *A megtorlás szervezete. A politikai rendőrség újjászervezése és működése, 1956–1962*. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – L'Harmattan Kiadó, Budapest.
- Krahulcsán Zsolt – Müller Rolf (szerk.) 2009: *A politikai rendészeti osztályok, 1945–1946. Dokumentumok a magyar politikai rendőrség történetéből I*. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – L'Harmattan Kiadó, Budapest.
- Krahulcsán Zsolt – Müller Rolf (szerk.) 2015: *Az Államvédelmi Osztály, 1946–1948. Dokumentumok a magyar politikai rendőrség történetéből 2*. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – L'Harmattan Kiadó, Budapest.
- Kulcsár Kálmán 1996: A szocialista társadalom jogrendszere. In Kollega Társoly István (főszerk.), Bekény István et al. (szerk.): *Politika és társadalom, hadtörténet, jogalkotás I*. k. 469–486. <http://mek.oszk.hu/02100/02185/html/94.html> (2018. április 30.)
- Kummer Ferenc 1951: Szénbányászatunk egyes időszzerű kérdései. *Társadalmi Szemle*, 1951/10–11. 782–796.
- Ladányi András 1984: *Bányász a történelemben*. Népszava Lap- és Könyvkiadó, Budapest.
- Láng János 1947: Az államosított szénbányák legfontosabb üzemgazdasági adatai 1938-ban és az 1946. augusztus – 1947. március közötti időszakban. *Bányászati és Kohászati Lapok*, 1947/6. 161.
- Dr. Major Ákos 1988: *Népbíráskodás – forradalmi törvényesség*. Minerva, Budapest.
- Marek Viktor 2013: *A dorogi szénmedence településeinek története 1956 fényében*. Doktori értekezés, 2013. http://real-phd.mtak.hu/215/2/Marek%20Viktor_diszsert%20C3%A1c1%20C3%B3.pdf (2018. március 18.)
- Dr. Mohi Rezső 1946: Bányászat múlt és jelen határán. *Bányászati és Kohászati Lapok*, 1946/1.
- Molnár János 2010: Razziák a fővárosban. *Múltunk*, 2010/4. 46–64.
- Molnár László 1993: Megemlékezés a meghurcolt bányászati vezetők rehabilitációjáról. *Bányászati és Kohászati Lapok*, Bányászat 126. évf. 5. sz. 481–485.
- Müller Rolf 2012: *Politikai rendőrség a Rákosi-korszakban*. Jaffa Kiadó, Budapest.
- Müller Rolf 2014a: *Az ellenőrzött tér. Titkos figyelések a politikai rendőrségen*. Hamvas Intézet, Budapest. http://www.hamvasintezet.hu/uploads/assets/files/muller_ellenorzott%20ter.pdf (2018. február 18.)
- Müller Rolf 2014b: Az államvédelem testközelben. Az erőszak helye és módszerei a politikai rendőrségen, 1945–1956. *Kommentár*, 2014/5–6.
- Müller Rolf 2017: *Az erőszak neve – Peter Gábor*. Jaffa Kiadó, Budapest.

- Nagy Edit 2008: Gazdasági szabotázsügyek jogi háttere. *Kutatási füzetek*, 13/2008. 153–166.
- Okváth Imre 2000: „Sziget egy reakciós tenger közepén”. Adalékok a Katpol történetéhez, 1945–1949. In Gyarmati György (szerk.): *Államvédelem a Rákosi-korszakban. Tanulmányok és dokumentumok a politikai rendőrség második világháború utáni tevékenységéről*. Történeti Hivatal, Budapest. 57–96.
- Palasik Mária 1995: A jogállam csapdái Magyarországon 1947 első felében. A Magyar Község pere mint eszköz a Kiszáradapárt hatalomból történő kiszorításához. *Századok*, 1995/6. 1305–1335.
- Palasik Mária 2000: A politikai rendőrség háború utáni megszervezése. In Gyarmati György (szerk.): *Államvédelem a Rákosi-korszakban. Tanulmányok és dokumentumok a politikai rendőrség második világháború utáni tevékenységéről*. Történeti Hivatal, Budapest. 33–57.
- Papp Gyula 2009: Igazoló eljárások és a háborús bűnök megtorlása 1945 után Magyarországon. *Aetas*, 24. évf. 2. szám. 162–179.
- Papp István 2010: A Politikai Nyomozó Főosztály Vizsgálati Osztályának szervezettörténete (1956–1962). *Betekintő*, 2010/1. http://www.betekinto.hu/en/node/7#_ednref6 (2015. október 5.)
- Pető Iván – Szakács Sándor 1985: *A hazai gazdaság négy évtizedének története*. I. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Radzinskij, Edvard 1998: *Sztálin*. Európa Kiadó, Budapest.
- Révai Valéria (szerk.) 1991: *Törvénytelen szocializmus*. Tényfeltáró Bizottság jelentése. Zrínyi – Új Magyarország, Budapest.
- Rozs András 2006: A Baranya megyei bányauzemek és bányásztelepülések az 1956-os forradalomban. In *Bányászok és bányászvárosok forradalma, 1956. Tanulmányok az 1956-os forradalom és szabadságharc 50. évfordulójának tiszteletére*. Szerkesztette Bircher Erzsébet, Schuller Balázs. Központi Bányászati Múzeum Közleményei 5. Sopron. 7–72.
- Schuller Balázs 2006: Példaképek lázadásá? A magyar bányásztársadalom 1956-ban. In *Bányászok és bányászvárosok forradalma, 1956. Tanulmányok az 1956-os forradalom és szabadságharc 50. évfordulójának tiszteletére*. Szerkesztette Bircher Erzsébet, Schuller Balázs. Központi Bányászati Múzeum Közleményei 5. Sopron. 246–308.
- Schuller Balázs – Szádeczky Kardos Gyula 2006: Délibábos Brennbergbánya, avagy bánya(újra)nyitás 1956-ban. *Soproni Szemle*, 60. évf. 3. szám. 30–42.
- Simon Kálmán 1998: Néhány háttérmozzanat a szénbányászat első két öt éves tervéből. *Bányászati és Kohászati Lapok*, 1998/4. 359–364.
- Simon Kálmán 2001: A magyar szénbányászat a 20. század második felében. *Magyar Tudomány*, 2001/6.
- Sipos Antalné 2004: Szabotázs Brennbergbányán. *Archivnet*, 4. évf. 5. szám. http://www.archivnet.hu/gazdasag/szabotazs_brennbergbanyan.html (2018. május 7.)
- Sipos Antalné 2005: Egy valószínűs antifasiszta ellenálló. *Archivnet*, 5. évf. 2. szám. http://www.archivnet.hu/pp_hir_nyomtat.php?hir_id=234 (2016. március 9.)
- Soós Mihály 2003: A háborús és népiellenes bűntettek feltárásának forrásai a Történeti Levéltárban. *Trezor* 3. 81–126.

- Srágli Lajos 2008: *A politika csapdái át. A MAORT története 1938–1949*. Magyar Olajipari Múzeum, Zalaegerszeg.
- Szabados Gábor Tamás 2011: *A természeti adottságok és az emberi tényezők szerepe a bányászati veszélyekben és az azok elleni védekezésben*. Doktori (PhD) értekezés, 2011. http://phd.lib.unimiskolc.hu:9080/JaDoX_Portlets/documents/document_6336_section_1716.pdf (2016. március 16.)
- Szabó Csaba 2001: *A Grösz-per előkészítése 1951*. Szerkesztette, a bevezető tanulmányt írta és a mutatókat összeállította Szabó Csaba. Budapest Főváros Levéltára – Osiris Kiadó, Budapest.
- Szakács Sándor 1998: Hatalom és gazdaság az ötvenes években. *Múltunk*, 1998/2. XLIII. évf. 165.
- Szakács Sándor – Zinner Tibor 1997: *A háború „megváltozott természete”. Adatok, tények, összefüggések, 1944–1948*. Genius Gold Rt., Budapest.
- Szörényi Attila 2012: *A Standard-per előzményei és előkészítése, 1948–1950*. Doktori értekezés. https://btk.ppke.hu/phd/tortenelmudomany/szorenyi_attila/disszertacio.pdf (2016. február 8.)
- Szörényi Attila 2013: Vázlat a Magyarországon működő nyugati tulajdonú vállalatok történetéhez, 1945–1949. In *Utak és útkeresztelkedések. Ünnepi tanulmányok M. Kiss Sándor tiszteletére*. Főszerkesztő: Kahler Frigyes. Történelmi Ismeretterjesztő Társulat Egyesület, Budapest. 259–267.
- Varga László 1999: „Forradalmi törvényesség”. *Jogszolgáltatás 1945 után Magyarországon*. <http://www.c3.hu/scripta/beszelo/99/11/09varga.htm> (2015. január 8.)
- Varsányi Erika 2015: A húsiipari dolgozók „kirakatpere”. *Betekintő*, 2015/2. http://www.betekinto.hu/2015_2_varsanyi#_edn51 (2016. március 5.)
- Dr. Vitális István 1947: Szénkészletünk, a vízveszély és a védekezés. *Bányászati és Kohászati Lapok*, 1947/6.
- Vörös Géza 2010: Az egyházakban foglalkoztatott ügynökhálózat újjáépítése 1956-tól a hatvanas évek közepéig. *Betekintő*, 2010/2. http://www.betekinto.hu/2010_2_voros (2016. június 25.)
- Vukman Péter 2016: Megfigyelés, beszervezés, koncepciók perek. Hat jugoszláv politikai emigráns és az állambiztonság (1948–1955). II. rész. *Betekintő*, 2016/1. http://www.betekinto.hu/sites/default/files/2016_1_vukman.pdf (2016. május 28.)
- Zinner Tibor 2013: „A nagy politikai affér” – A Rajk–Brankov-ügy. Saxum Kiadó, Budapest.
- Zinner Tibor 1998: Büntetőjog és hatalom. *Múltunk*, 1998/2. szám. 183–205.

JEGYZETEK

Előszó

- 1 Szakács 1998, 165.
- 2 Cseszka 2012, 160.
- 3 A tatabányai Jászai Mari Színház, Népház 2017 augusztusában műfajában egészen rendhagyó felolvasószínház keretében mutatta be a „lignit-ügyet”. Az állambiztonsági vizsgálati iratokat felhasználó előadást a színház igazgatója, Crespo Rodrigo állította színpadra.
- 4 A Baranya Megyei Levéltár tájékoztatása szerint Rihmer László és az akkori igazgató 1982-ben olyan szerződést kötött, amely szerzői jogvédelem alá helyezte a nyolckötetes kéziratot. Azt csak a hozzátartozók engedélyével lehet kutatni és felhasználni.

Bevezetés – a szabotázspererek kora

- 1 Erről bővebben lásd: Molnár 2010.
- 2 Erről bővebben lásd: Sráglí 2008.
- 3 Erről bővebben lásd: Cseszka 2012.
- 4 Cseszka 2012, 147.
- 5 Cseszka 2012, 30.
- 6 Cseszka 2012, 23.
- 7 Kahler 1993, 141–142.
- 8 Cseszka 2012, 28.
- 9 MNL OL XXIX-F-32. MÁSZ Rt. iratai. Kormányrendeletek.
- 10 Az 1950. évi 4. sz. törvényerejű rendelet a terfgazdálkodás büntetőjogi védelméről. *Magyar Közlöny*, 1950. február 16. 2. sz.
- 11 Zinner 1998, 192–193.
- 12 Uo.

1. A hazai szénbányászat szovjetizálása

- 1 Az 1944–1964 között meghurcoltak, politikai üldözöttek a szilárdasvány-bányászat műszaki értelmisége körében. Összeállította: Kárpáti Lóránd. OMBKE Történeti Bizottsága, Budapest, 2006.
- 2 Molnár László: Megemlékezés a meghurcolt bányaműszaki vezetők rehabilitációjáról. *Bányászati és Kohászati Lapok. Bányászat*, 1993, Katona Klára: „Legfőbb érték az ember”. Bányász-ügyek, bányászsorsok bírósági és ÁVH-iratok tükrében. *Központi Bányászati Múzeum Közleményei*, 2002. 158–169.
- 3 Vitális 1947, 173.
- 4 Faller 1997, 396.
- 5 Ifj. Chorin Ferenc kulcsszerepet játszott a kötetben tárgyalt egyik vizsgálati ügyben, így róla a későbbiekben még részletesebben is szólnunk.
- 6 Lásd még: Rozs 2006, 7–72.
- 7 Faller 1997, 372.
- 8 Mohi 1946, 12.
- 9 Honvári 2006, 88–89.
- 10 Bővebben lásd: Honvári 2006, 89–90.
- 11 Az 1945. decemberében a háború utáni gazdasági élet szükségleteinek és rendszeres menetének biztosítására felállított Gazdasági Főtanács elnöke a mindenkori kormányfő volt, ám napi ügyekben a főtitkár, a kommunista Vas Zoltán döntött. Hasonló, ha nem nagyobb hatáskörrel bírt az 1947. június 1-jével életre hívott Országos Tervhivatal, amely a magyar gazdaság szovjet mintára történő átalakítását, majd tervgazdasággá váló működését irányította. Első elnöke a szociáldemokrata Vajda Imre lett (helyettese a kommunista Berei Andor); őt 1949-ben Vas Zoltán követte, aki 1953-ig állt a szervezet élén.
- 12 Bircher 2002, 13.
- 13 A szénlopás és a szabálytalan szénárusítás komoly fejtörést okozott a MÁSZ Rt. és a kormány számára. A kérdés szabályozására készült javaslat szerint a szén kereskedelmi forgalomba hozatala csak az Anyag- és Árhivatal kiutalása alapján történhetett, amelyre a MÁSZ számlát, illetve szállítási igazolványt állított ki. Ennek ellenőrzése a rendőrség vidéki kapitányságainak feladata lett. Akit jogtalan szénzállításon értek, az ellen kihágási eljárást folytattak le az 59 200/1946. Ip. Min. sz. rendelet értelmében. MNL OL XXIX-F-32 2. d. MÁSZ Rt. iratai. Szénlopások és szabálytalan szénárusítások meggátolása, 1947. március 1.
- 14 Bircher 2002, 15.
- 15 Az 1945. augusztus 19-én kihirdetett és hatályba lépett 6730/1945. M. E. számú rendelet abszolút határozott szankcióként halálbüntetés kiszabását írta elő az uzsorabírósnak az árdragító visszaélés elkövetőjére, aki „a közellátás érdekét súlyosan veszélyeztette”. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 6730/1945. M. E. sz. rendelete az árdragító visszaélés büntetésének szigorítása tárgyában. *Magyar Közlöny*, 1945. augusztus 19. 106. sz. 3.
- 16 A Gazdasági Főtanács 16/1945. G. F. sz. határozata a széntermelés helyzetének megjavításáról, 1945. december 14. Közli: Erdmann 1975, 102. A Gazdasági Főtanács megalakulásáról szóló rendelet 1946. január 9-én jelent meg, de működését már korábban, 1945. decemberében megkezdte.
- 17 Borhi 2000, 31.

- 18 Faller 1997, 396.
- 19 Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 10.000/1945 M.E. számú rendelete a szén-gazdálkodási kormánybiztosról. *Magyar Közlöny*. 1945. október 26. 161. sz. 4–5.
- 20 Bircher 2002, 18.
- 21 MKP KV, Rendszabályok a széntermelés fokozására, 1945. december 1. Tervezet. Faller 1997, 397–398.
- 22 Uo.
- 23 Bircher 2002, 17.
- 24 Bircher 2002, 16.
- 25 Ezek a nagyvállalatok igen szoros kapcsolatban álltak a Hitelbankkal és a Kereskedelmi Bankkal. Faller 1997, 416.
- 26 Végül az 1949. évi alkotmány II. fejezetének 6. §-a mondta ki, hogy „az egész nép vagyonaként az állam és a közületek tulajdona: a föld méhének kincsei, az erdők, a vizek, a természeti erőforrások, a bányák, a jelentős ipari üzemek” stb. Faller 1997, 414–416.
- 27 MNL OL XXIX-F-32. 1. d. MÁSZ Rt. végrehajtó bizottsági ülések. Jegyzőkönyv, 1946. október 31.
- 28 Faller 1997, 416.
- 29 Az iparügyi miniszter 62.400/1946. sz. rendelete. Erről lásd: Faller 1997, 416.
- 30 23.500/1946. M. E. sz. rendelet az igazgatósági tagok kinevezéséről. *Magyar Közlöny*, 1946. december 3. 276. sz. MNL OL XXX-F-32. 1. d. MÁSZ Rt. iratai, 1946. december 5.
- 31 Erdmann-Pető 1977, 76.
- 32 1947. január 1. és 1948. október 1. között hat bányakerület irányítása alá kerültek a magyarországi szénbányák: I. Borsodi (Miskolc), II. Nógrádi (Salgótarján), III. Dorogi, IV. Tatabányai, V. Közép-dunántúli (Várpalota), VI. Mecseki, valamint VII. Brennberg, de itt nem működött igazgatóság, csak körzet.
- 33 A Nemzeti Kormány 12.330/1945. M.E. sz. rendelete a magyarországi német lakosságnak Németországba való áttelepítéséről. *Magyar Közlöny*. 1945. december 29. 211. sz. 2.
- 34 MNL OL XXIX-F-32 2. d. MÁSZ Rt. iratai. A Mecseki Bányakerület Igazgatósága jelentése, 1947. március 21.
- 35 Bircher 2002, 20.
- 36 MNL OL XXIX-F-32 1. d. MÁSZ Rt. iratai. Végrehajtó bizottsági ülések. Jegyzőkönyv, 1946. november 13.
- 37 Papp Gy. 2009, 162–179.
- 38 Erdmann 1975, 102.
- 39 Összeállította Korompay Péter. Korompay Lajos pályája sok hasonlóságot mutat közeli jó barátja, a később tragikus körülmények között elhunyt Schmidt Sándor bányamérnök pályájával. Azonban míg Korompayt 1945-ben állásvesztésre ítélték, Schmidt tovább dolgozhatott 1953-as letartóztatásáig. Róla később részletesebben is szólunk.
- 40 NB. Ig. XVI. 468/1945/6. sz. határozata, 1946. augusztus 30. A határozat Korompay Péter tulajdonában van.
- 41 Uo.
- 42 Korompay Lajos feljegyzése, 1956. október. Korompay Péter tulajdona.
- 43 MNL OL XXIX-F-32 2. d. MÁSZ Rt. iratai. Az 1945 elejétől meginduló igazolási eljárások eredménytelenségét hangoztatva vetődött fel 1945 őszén az ún. B-lista,

- egy lényegesen szigorúbb létszámleépítési eljárás gondolata. Ennek nem titkolt célja az államapparátus létszámának csökkentésével egy lényegében baloldali irányítású közigazgatás megszervezése volt. A koalíciós pártok hosszas egyeztetése után 1946. május 19-én tették közzé a B-lista alkalmazásáról szóló 5000/1946. M. E. számú rendeletet. Ennek legfontosabb pontjai szerint a közszolgálati alkalmazottak létszáma egyes minisztériumi tárcák körében nem haladhatja meg az 1937/1938-as költségvetési évben alkalmazottak számának 90 százalékát; el kell bocsátani azokat, akik hivatali működése nem szolgálja az ország demokratikus szellemű újjáalakítását; azokat, akik rátermettség, szorgalom híján szolgálatukat nem látják el a kívánt mértékben; valamint felülvizsgálat alá kell vonni a nélkülözhetőket. Gábor 2001, 101–102.
- 44 Mohi 1946, 10. Kiemelés tőlem – Cs.–Zs. I.
 - 45 Az 1946. augusztus 1-jétől 1947. április végéig termelt szén mennyisége a legutolsó megfelelő békaidőszakban, vagyis 1937. augusztus 1-jétől 1938. április végéig termelt szénmennyiségnek 75,5 százalékát tette ki. Láng 1947, 161.
 - 46 Erdmann 1975, XI.
 - 47 Erdmann 1975, XI. A fogyasztókat azonban nem lehetett – még a terv készítésének idején uralkodó szénhiány közepette sem – a gyenge minőségű, alacsony kalóriatartalmú szenek felhasználására kötelezni, mivel tüzelőberendezéseik többsége a jobb minőségű tatai–dorogi–tokodi szénre épült. A gyenge szenek viszonylagos bősége, általában a hazai szenek minősége és a fogyasztói igények rendszeres összeütközése napirenden tartotta a fűtőberendezések átalakításának szükségességét, a barnaszén kémiai hasznosításának vizsgálatát, a mecseki, illetve a borsodi szén koksizálási kísérleteit. Erdmann 1975, XI. Vö. ÁBTLL 3.1.9. V-110208/8. 277–278. Jelentés Vargha Béla fogdai magatartásáról, 1954. február 27. A hároméves terv időszakában a pénzühiány miatt ezen a téren nem kerülhetett sor jelentős előrelépésre.
 - 48 A MÁSZ felterjesztése az Iparügyi Minisztériumhoz a hároméves terv beruházási költségeiről, 1947. október 6. Közli: Erdmann 1975, 389–390.
 - 49 Bár a hároméves terv során a borsodi szénmedencére kívánták fordítani a legnagyobb beruházási összegeket, az egyes bányák, termelő aknáknak szétszórtnak, különböző völgyekben helyezkedtek el, ami megnehezítette a szén osztályozását. Az üzemek általában kedvezőtlen geológiai feltételek mellett működtek, így az öt éves terv időszakra a borsodi széntermelés elmaradt az országos átlagtól: 1952-től 1955-ig 24,7 százalékról 22,4 százalékra csökkent részesedése a hazai széntermelésből. A helyi szénbányák nem tudták kielégíteni az ipar és a lakosság igényeit. Kis 2006, 116.
 - 50 A MÁSZ kiegészítése az Iparügyi Minisztériumhoz 1947. október 6-án a hároméves terv beruházási költségeiről küldött felterjesztéséhez, 1947. október 7. Közli: Erdmann 1975, 391–392.
 - 51 MNL OL XXIX-F-32. 1. d. MÁSZ Rt. iratai. Dr. Fischer Richárd igazgatósági tag hozzászólása az 1947. október 8-i igazgatósági ülés tárgysorozatához.
 - 52 Faller 1997, 427.
 - 53 MNL OL XXIX-F-32. 1. d. MÁSZ Rt. iratai. Titkársági iratok. Kerületi bányagazgatói értekezlet, 1947. szeptember 9.
 - 54 A Szénbányászati Ipari Igazgatóságot 1948 októberében állították fel, előbb az Iparügyi, majd a Nehézipari Minisztérium egyik főosztályaként. 1949 októberétől Bányászati Főosztály elnevezéssel működött a minisztérium szervezeti keretében.

- 55 Az így létrehozott szénbányászati ipari központok a következők voltak: I. Borsodi (Miskolc); II. Nógrádi (Salgótarján); III. Dorogi (Dorog); IV. Tatai (közvetlenül az igazgatóság alá rendelve, központ nélkül); V. Közép-dunántúli (Várpalota); VI. Mecseki (Komló). MNL OL XXIX-F-32. 1. d. MÁSZ Rt. Titkársága iratai. Az Iparügyi Minisztériumban megtartott értekezlet feljegyzése, 1948. augusztus 11. Ezekből a szénbányászati ipari központokból jöttek létre 1952 folyamán a szénbányászati trösztök. Faller 1997, 434–435.
- 56 Belényi 1996, 86.
- 57 Schuller 2006, 251–252.
- 58 Megalakulása után a Népgazdasági Tanács lett Magyarország legfelsőbb gazdasági szerve, átvette az 1949. június 11-én feloszlott Gazdasági Főtanács jogkörét. Feladata volt a gazdasági fejlesztés és tervezés irányelveinek meghatározása, a gazdasági vezető szervek működésének összehangolása és a gazdasági centralizáció megvalósítása. 1952 novemberében szűnt meg, feladatkörét a Minisztertanács vette át.
- 59 Berend–Ránki 1972, 247.
- 60 Gyarmati 2011, 169.
- 61 A komlói szén iránti kereslet 1945 után folyamatosan nőtt. Az 1950-es években még a pécsi szénmedence bányáiban termelték a legtöbb szenet. A pécsi és az észak-mecseki szén minősége gyengébb volt, ezt gőzmozdonyok, ipari üzemek és épületek fűtésére hasznosították. Rozs 2006, 10.
- 62 Bircher 2002, 35.
- 63 Marek 2013, 25.
- 64 A Legfelső Bíróság 1951. december 28-i határozata kimondta az 1950. évi 4. törvényerejű rendelet alkalmazhatóságát az önkényesen kilépők és az igazolatlanul hiányzók eseteire is. A tiltakozásnak mégis egyetlen formája maradt: a munkahely-változtatás. Az 1950-es évek elején a bányáiparban a bányászok létszámának kétszerese cserélődött ki. 1953-ban 77 500 főt vettek fel, és 66 000 főt töröltek az állományból. Schuller 2006, 255–256.
- 65 Schuller 2006, 250.
- 66 Marek 2013, 26.
- 67 *Szabad Nép*, 1950. november 28.
- 68 Gyarmati György is utal rá, hogy a politikailag motivált minta minden valószínűség szerint a Szovjetunióban az 1930-as években bevezetett tervutasításos rendszer volt. Azonban a lehetőségek és a körülmények Magyarországon az 1950-es évek elején ehhez nem voltak adottak. Szerinte a hasonlóság mindösszesen abban állt, hogy a mezőgazdaság kollektivizálásával reméltek transzformálható további tőkét nyerni az iparosítási programhoz. A Szovjetunióban azonban – ellentétben Magyarországgal – az iparosítási programhoz szükséges energetikai és termelési alapanyagok mindegyike bőségesen rendelkezésre állt. Gyarmati 2011, 175. Magyarországon a tradicionális iparágak fejlesztése a második világháború után nem történt meg. Többnyire csak mennyiség-növelő alapberuházásokat hajtottak végre – ugyanúgy, mint a szénbányászatban.
- 69 Germuska 2001, 147–172. A határozat előterjesztését lásd, MNL OL M-KS 276. f. 53. cs. 75. ő. e. Az Államgazdasági Osztály előterjesztése a Politikai Bizottsághoz, 1951. május 17.
- 70 MNL OL M-KS 276. f. 52. cs. 18. ő. e. Az MDP KV ülésének jegyzőkönyve, 1951. november 30.
- 71 Kummer 1951, 794.
- 72 Faller 1997, 455.
- 73 *Népszava*, 1947. január 22. A múlt áldozatai 1.
- 74 *Bányászati és Kohászati Lapok*, II. évf. 2. sz. Az 1947. január 20-i dorogi bányatűz. 1947. február 15. 55–59.
- 75 *Népszava*, 1947. február 4. Örízetbe vették Schmidt Jenő üzemvezető főfelügyelőt a dorogi bányaszerencsétlenség ügyében, 11. Ládai (Schmidt) Jenő (1902–1980) okleveles bányamérnök az 1953-ban letartóztatott dr. Schmidt Sándor bányamérnök unokaöccse volt. Ládai 1925-ben szerzett bányamérnöki oklevelet a soproni főiskolán, majd Németországban helyezkedett el. 1939-től Dorogon volt üzemvezető, 1947-ben a MÁSZ központban, majd a Nehézipari Minisztériumban dolgozott. 1951-ben Tatabányára került, ahol 1966-os nyugdíjazásáig dolgozott különböző beosztásokban.
- 76 MNL OL XXIX-F-32. 2. d. MÁSZ Rt. iratai. Lapszemle, 1947. március 5.
- 77 ÁBTL 3.1.9. V-110208/5. Vargha Béla vallomása, 1953. március 25. 219–220.
- 78 Ládai ezt követően a MÁSZ Rt. központjában, majd a Nehézipari Minisztériumban dolgozott. 1951-től Tatabányán volt üzemvezető, 1957 és 1966 között a tatabányai bányavállalatnál dolgozott vezető beosztásban.
- 79 *Bányászati és Kohászati Lapok*, II. évf. 5. sz. Hírek, 1947. május 15. 156.
- 80 *Népszava*, 1947. október 14. Felhozták a tárnából a pécsi bányásztragédia négy hősi halottját. Öt halálos áldozata van a szerencsétlenségnek. 1–2.
- 81 *Bányászati és Kohászati Lapok*, III. évf. 7. sz. Hírek, 1948. július 15. 211.
- 82 MNL OL XXIX-F-32. 145. d. MÁSZ Rt. iratai. Szakvélemény, 1948. szeptember 17.
- 83 A magyar mélyművelésű kőszénbányászat közel kétszáz éves története során gyakran találkozott a bányatérsegekbe beáramló metánnal, amely a levegővel keveredve 5–15 százalékos koncentráció esetén robbanóképes elegyet, süjtőleget alkot. A süjtőlégveszély kisebb-nagyobb mélységben – a pannóniai korú lignittelepek kivételével – szinte valamennyi kőszénmedencében fennállt. Fodor 2006. 580–581. A süjtőlégveszély elhárításának alapvető módszere a bányák megfelelő szellőztetése volt, amelynek műszaki feltételeit az erőltetett iparosítás következtében sok helyen nem tudták maradéktalanul biztosítani.
- 84 MNL OL XXIX-F-32. 145. d. MÁSZ Rt. iratai. Kimutatás. A bányászat körében történt halálos baleseteknek baleseti okok szerinti osztályozása, 1948.
- 85 Faller 1997, 455.
- 86 Courtois [et al.] 2000, 151–152.
- 87 Radzinszkij 1998, 291.

2. Bányaszerencsétlenségek és akták

- 1 Szabados 2011.
- 2 Vö. Gyarmati 2012.
- 3 1950. évi 4. sz. törvényerejű rendelet a tervgazdálkodás büntetőjogi védelméről. *Magyar Közlöny*, 1950. február 16. 2. sz.
- 4 Germuska 2000, 58–77.
- 5 ÁBTL 1. 4. 1. d. 3. kötet. 61/1951. 07. 25. ÁVH vez. parancsa.
- 6 Cserényi-Zsitnyányi 2009.

- 7 A BM Kollégiumának ülésén már 1953 decemberében felmerült, hogy a mezőgazdasági osztály beolvasztása nem volt célszerű, ugyanis ebben a szervezeti felépítésben az osztály nem képes biztosítani a párt és a kormány határozatainak végrehajtását. Az addigi erőltetett iparosítást jelentősen visszafogva egyre nagyobb hangsúlyt kapott a mezőgazdaság, a könnyűipar, a kereskedelem és az élelmiszeripar, ezáltal a lakosság életszínvonalának emelése. Mindez – a kollégiumi jegyzőkönyv szerint – jelentősen fokozta „az osztályellenség aknamunkáját” ezeken a területeken. Már ekkor javaslat készült az önálló mezőgazdasági osztály létrehozására. Erre 1954. június 1-jével került sor, amikor a belügyminiszter első helyettese VI. Osztály megjelöléssel önálló mezőgazdaságiszabotázs-elhárító osztály felállítására adott parancsot. Cserényi-Zsitnyányi 2013, 75–76.
- 8 Papp 2010.
- 9 Korábban, már 1951. december 10-én megalakult egy külön osztály, a VI/6. (Vidéki vizsgálati) Osztály, amely a vidéki vizsgálati alosztályok ellenőrzését végezte. Élére Szeifert József áv. százados (korábban a VI/1. Osztály helyettes vezetője) került. Cserényi-Zsitnyányi 2009.
- 10 Cserényi-Zsitnyányi 2013, 93.
- 11 A trianoni békeszerződés Sopront és Brennberget is Ausztriához csatolta, de az 1921. december 15-én megtartott népszavazás eredményeképpen Sopronnal együtt Brennbergbánya egy része is magyar maradt: a bányát úgy szelte ketté a magyar-osztrák határ, hogy az Ilona akna egész kolóniájával és felszerelésével együtt Ausztriához került, míg a bánya többi része Magyarországon maradt. 1928-ban Magyarország és Ausztria között államközi egyezményt garانتálta az Ilona akna gazdasági egységét, a magyar bányai igazgatás fenntartását 1963-ig. Ez úgy működött, hogy a récényi Ilona akna és a brennbergi akna között közvetlen föld alatti átjárást biztosítottak. Sipos 2004.
- 12 Pontosabban a brennbergi bányai igazgatása tulajdonképpen Sopron városhoz tartozott, a működési és fenntartási költségeket viszont a MÁSZ Rt. kerekből fizették. MNL OL XXIX-F-32. MÁSZ Rt. iratai. 5. d. Feljegyzés, 1947. március 24.
- 13 Erről bővebben lásd: Sipos 2004. A brennbergbányai üzemi bizottság és szakszervezet arról számolt be a MÁSZ Igazgatóságának, hogy Vajk Artúrnak rossz a viszonya a munkásokkal, és Vajk az osztrák oldalon újonnan feltárt bányaiüzem élére akar kerülni. Az igazgató osztrák kapcsolatainak kivizsgálását az üzemi bizottság és a szakszervezet megkezdte. MNL OL XXIX-F-32. MÁSZ Rt. iratai. 5. d. Jelentés, 1948. február 13.
- 14 ÁBTL 3.1.9. V-55595. Ítélet, 1950. augusztus 4. 96–100.
- 15 ÁBTL 3.1.9. V-55595. Cziike Albert internálási ügye, 1950. augusztus 14. 28.
- 16 ÁBTL 3.1.9. V-55595. Véghatározat, 1950. augusztus 24. 109. Károlyi Márton, az ÁVH Jogi (későbbi Vizsgálati) Osztályának vezetője már a hivatalos véghatározat kiadása előtt, augusztus 23-án utasítást adott az internálásra. ÁBTL 3.1.9. V-55595. Távmondat, 1950. augusztus 23. 129.
- 17 ÁBTL 3.1.9. V-55595. Ítélet, 1950. október 16. 105–107.
- 18 ÁBTL 3.1.9. V-55595. Szolgálati jegy, 1950. november 16. 131.
- 19 ÁBTL 3.1.9. V-110208/29. Feljegyzés Mohi Rezső vallomásából, 1952. december 26. 83–83.
- 20 ÁBTL 3.1.9. V-110208. 24. Harsági Imre s.k. vallomása, 1953. január 16. 375–376.
- 21 A Pénzügyminisztérium még 1957-ben is ötmillió tonnára becsülte az osztrák területen fekvő Ilona aknában maradt szenet. Sipos 2004.
- 22 MNL OL 276. f. 65. cs. 184. ő. e. 63. Javaslat, 1951. május 23. A javaslatot Simon Jolánnak, vagyis Rákosi titkárnőjének, azaz Péter Gábor feleségének címezték.
- 23 A pécsbányai András aknában bekövetkezett sújtólégrobbanásról van szó.
- 24 Az ügyről bővebben lásd: Blasszauer 2006, 60–81.
- 25 ÁBTL 3.1.9. V-10227. 272. Ajtay Zoltán szakvéleménye, 1950. augusztus 27.
- 26 ÁBTL 3.1.9. V-10227. 35–35. Feljegyzés Rihmer László vallomásáról, 1950. július 22.
- 27 Erről bővebben lásd: Bíró 2002, 112–118.
- 28 ÁBTL 2.8.1. BM Központi Fogyték 2916. Komlós János személyzeti anyaga. Javaslat Komlós János titkos állományba történő kinevezésére, 1956. február 21.
- 29 ÁBTL 2.8.1. BM Központi Fogyték 2916. Komlós János személyzeti anyaga.
- 30 Komlós életrajzi könyvéből kiderül, hogy nagybátyja, egyben tanára az Országos Rabbiképző Intézetben a Kohn vezetéknevet viselte, és apai nagyapja is Kohn volt, de apja Komlós néven szerepelt már az iratokban, így nem tudjuk, mikor változtatott nevet a család. Továbbá Komlós ekkor még százados volt, később kapott őrnagyi rendfokozatot.
- 31 Három év börtön... 1976.
- 32 ÁBTL 3.1.9. V-10227. 272. Ajtay Zoltán szakvéleménye, 1950. augusztus 27.
- 33 ÁBTL 1.4.1. d. 2. k. 049/1951. ÁVH T. biz. Őrizetbevételi hatáskör kiterjesztése az ÁVH vidéki osztályainak vezetőire, 1951. július 6.
- 34 Három év börtön... 1976. Az őrizetese „áthelyezéséről” egy 1950. november 9-én kelt szolgálati jegy is tanúskodik, amely szerint „Lugosi György őrizetést sérelem és panasz nélkül a mai napon [...] átvettem”. ÁBTL V-81572. 208. Átvételi elismervény, 1950. november 9.
- 35 ÁBTL 3.1.9. V-10227. 272. Ajtay Zoltán szakvéleménye, 1950. augusztus 27. A szakvélemény tárgyilagossága már az elején megkérdőjeleződik, amikor Ajtay leírja, hogy azt az ÁVH nyomozati adatai alapján állította össze.
- 36 Három év börtön... 1976.
- 37 ÁBTL 3.1.9. V-36097. 256. Jelentés, 1950. december 8.
- 38 Az 1947. XXIII. tc. állította fel az uzsorabírószági különtanácsot, amelyet a közbeszédben munkásbírósnak neveztek. A néprészvétel elvét követte, és hamarosan minden törvényszéken megalakították. A munkásbírószág hatáskörébe tartoztak a népi demokrácia gazdasági rendje elleni bűncselekmények, a forintronvás, az újjáépítés szabotálása, az árdrágítás és egyéb gazdasági természetű bűncselekményekben való ítélkezés. Az eljárás egyfokozatú volt, és az esetek többségében elrettentő ítéletek születtek. Kulcsár 1996, 473.
- 39 Három év börtön... 1976.
- 40 Három év börtön... 1976. Erre utal az ügyben szintén letartóztatott Wietorisz Róbert is, akivel később Moldova György készített interjút. Lásd Moldova György riportkötetében: *Ellenszél I–II*. Magvető, Budapest 1975.
- 41 ÁBTL 3.1.9. V-36097. 209/a–b. Jelentés, 1950. november 3.
- 42 Az iparügyi miniszter átirata a pénzügyminiszterhez a MESZHART-nál felmerült panaszok eredményéről, 1949. április 21. Közli: Erdmann 1975, 531–532.
- 43 Jelentésmörítő összetétel: a fejenként, azaz személyenként kitermelt szén mennyiségére utal.
- 44 Uo.

- 45 ÁBTL 3.1.9. V-36097. 256. Jelentés, 1950. december 8.
- 46 ÁBTL 3.1.9. V-36097. 262–273. Ítélet, 1950. december 8.
- 47 ÁBTL 3.1.9. V-10227. 347–348. Távmondat, 1950. december 8. A nyomozati anyagból kiderül, hogy az ÁVH nem tudta „agyonhallgatni” az ügyet, mert a pécsi *Napló* a vizsgálat ideje alatt több írásában is foglalkozott az esettel.
- 48 Uo. 348.
- 49 A kötetnek nem témája az ügynökök áldozati mivoltának feldolgozása és értékelése, de a teljesség kedvéért említést kell tenni egy olyan szakemberről is, akinek „büntetése” ugyan nem hasonlítható össze a meghurcolt és bebörtönzött bányamérnökökével, mégis egyfajta kiszolgáltatottjává vált a rendszernek. A fenti ügy vizsgálata során kihallgatott bányamérnökkel 1950. július elején egy nyilatkozatot is aláíratott az ÁVH arról, hogy a továbbiakban „Metán” fedőnéven rendszeresen írásos jelentést tesz minden olyan „népgazdaság ellenes, szabotázs” cselekményről, amelyet a Széchenyi aknánál tapasztal. A nyilatkozatot egy olyan, az ÁVH Pécsi Osztálya (később ÁVH Baranya Megyei Osztály) által készített környezettanulmány előzte meg, amelyből kiderül, hogy mindez komoly presszióval, azaz zsarolással történt meg. Az eddig kutatott állambiztonsági iratok között nem található „Metán” fedőnéven írt jelentés, így nem tudjuk, hogy milyen információkat adott a Baranya Megyei Főosztálynak. A BM V. (Ipariszabotázs-elhárító) Osztályának 1955-os jelentése szerint „Metán” már akkor dekonspirálódott, amikor 1951-ben jelezte a szénbányavállalat szovjet igazgatójának, Jurij Ivanovics Umnovnak, hogy őt az ÁVH megbízta, de nem akar a részükre dolgozni. Később kiderült továbbá az is, hogy sokszor – munkára hivatkozva – a találkozókon sem jelent meg, nem vette fel a kapcsolatot a tartóztíjével, és a hatóság emberei többször megverték azért, mert nem végezte el a rábízott feladatot. Ügyének felülvizsgálata megszakadt a forradalmat követő időszakban, így csak 1957-ben javasolták kizárását a hálózatból. ÁBTL 3.1.9. B-77764. „Metán”.
- 50 Magánzárka.
- 51 Három év börtön... 1976.
- 52 „Körülbelül 1951 februárjában reggeli sorakozó és létszámmellenőrzés alkalmával kihirdették, hogy jelentkezzen az, akinek komoly újítása vagy szabadalmi javaslata van. Mindig szerettem dolgozni, és 8 hónapi teljes tétlenség után elsőként jelentkeztem. Másnap délelőtt felvezettek kihallgatásra Legeza ávós őrnagyhoz, a fegyház parancsnokához [helyesen Lehota István áv. őrnagy, a váci büntetőintézet parancsnoka – Cs.-Zs. I.J. Előadtam, hogy két újításom van a bányamentés és a vájárpékpész korszerűsítéséről.” Rihmer László börtönben leírt újítási javaslatait – a hazai bányamentő-szolgálat korszerűsítéséről, valamint a vájártanfolyam átalakításáról – később a szabadalmi hivatal is elfogadta. Három év börtön... 1976.
- 53 Az intézet korábbi elnevezése Budapesti Országos Börtön volt. 1951. május 15-től vette át az ÁVH az Igazságügyi Minisztériumtól (kivéve az Elmefigyelőd). 1953-ban, az egységesített Belügyminisztérium létrejöttével néhány hónapra ismét megváltozott az elnevezése: BM Büntetés-végrehajtási Főosztály lett, majd 1953 októberétől Országos Börtön, Budapest. Cserényi-Zsitnyányi 2009.
- 54 Papp Simon 2000, 239–242.
- 55 Három év börtön... 1976.
- 56 ÁBTL 3.1.9. V-36097. 286. Hansági Imre levele Vas Zoltánhoz, 1951. november 26.
- 57 ÁBTL 3.1.9. V-36097. 260–261. Jelentés, 1951. december 1.
- 58 Szirtes Béla szíves szóbeli közlése.
- 59 ÁBTL 3.1.9. V-10227. 321. Dr. Rihmer László kérelme a Legfőbb Ügyészséghez, 1965. június 23.
- 60 ÁBTL 3.1.9. V-10227. 326. Feljegyzés, 1965. július 30.
- 61 Rihmer vizsgálati anyagában megtalálható az Igazságügy-minisztérium Büntetőjogi és Ügyészi Főosztályának értesítése, amelyet az Állambiztonsági Büntetőintézet Parancsnokságára küldött azzal, hogy a minisztérium Rihmer büntetését felbeszakította, ezért azonnal helyezze szabadlábra. ÁBTL 3.1.9. V-10227. 369. Az Igazságügy-minisztérium Büntetőjogi és Ügyészi Főosztályának értesítése, 1953. június 11. A határozat még az ügyészség 1953. júliusi átalakítása előtt született, amikor felállították a Legfőbb Ügyészséget, és ennek irányítása alá helyezték a Büntetőjogi és Ügyészi Főosztályt. A szervezetről szóló 1953. évi 13. tvr. az ügyészség köteleességévé tette a büntetőeljárás és a büntetés végrehajtása törvényességének felügyeletét, valamint a minisztériumok, a helyi államhatalmi és államigazgatási szervek által kiadott rendelkezések, határozatok, utasítások, intézkedések törvényességének felügyeletét. *Az ügyészség története*. <http://ugyeszseg.hu/fooldal/ugyeszseg-tortenete> (2018. augusztus 7.).
- 62 Uo. A meghurcolt mérnökök emlékére – a Pécsi Bányástörténeti Alapítvány kezdeményezésére – 2018. szeptember elején táblát helyeztek el Pécsen, az Ágoston téren.
- 63 ÁBTL 3.1.9. V-82880. 9–13. Jelentés, 1951. január 2.
- 64 Az áldozatok névsora a vizsgálati anyagban is olvasható, mellettük feltüntették az azonosításukra szolgáló számukat is. Ugyanis leszállás előtt minden bányász kapott egy azonosító bilétát, más néven márkát. ÁBTL 3.1.9. V-82880. 346–347. Áldozatok névsora. (Dátum nélkül.) Az áldozatok végleges azonosítását követő teljes lista összesen nyolcvanegy nevet tartalmaz. Uo. 206–209. Névjegyzék a sújtólégrobbanás áldozatairól. (Dátum nélkül.)
- 65 ÁBTL 3.1.9. V-82880. 17–20. Ténymegállapítási jegyzőkönyv, 1951. január 2.
- 66 MNL OL M-KS 276. f. 65. cs. 261. ő. e. 105–107. Szakértői vélemény, 1951. január 22.
- 67 ÁBTL 3.1.9. V-82880. 25. Jegyzőkönyv, 1951. január 3. Hasonló olvasható két évvel később Vargha Béla és társai ügyének vizsgálati anyagában is. ÁBTL 3.1.9. V-110208/20. Feljegyzés. Szempontok a tatabányai bányakerülettel kapcsolatos kihallgatásokhoz, 1952. december 26.
- 68 ÁBTL 3.1.9. V-82880. 15–16. Őrizetbevételi javaslat, 1951. január 2.
- 69 A Bányarendészeti Felügyelőség, valamint a későbbi szakértői vélemény is egyértelműen megállapította, hogy a repesztés során nem paxitot használtak, hanem sújtólégbiztos nitrocertusitot. A Bányarendészeti Felügyelőség határozata a szerencsétlenséggel kapcsolatban, 1951. január 20. Bende István tulajdona.
- 70 Uo.
- 71 Uo.
- 72 Egy 1997-ben felállított emlékmű őrzi az akkor százéves tatabányai bányászati áldozatainak emlékét, köztük az 1950-es sújtólégrobbanás áldozatainak nevét.
- 73 ÁBTL 3.1.9. V-82880. 196–209. Jelentés, 1951. január 15.
- 74 ÁBTL 3.1.9. V-82880. 350. Vádirat Bende József és társai ügyében, 1951. január 29.
- 75 MNL OL M-KS 276. f. 65. cs. 261. ő. e. 96–97. Feljegyzés a tatabányai bányarobbanás ügyében, 1951. január 23. Uo. 98–104. Vádirat, 1951. január 23.

- 76 Az 1953 nyarán meginduló részleges politikai enyhülés idején a Népköztársaság Elnöki Tanácsa július 25-én törvényerejű rendeletet alkotott (ti. a július 26-án hatályba lépett 1953. évi 11. tvr.) a közkegyelem gyakorlásáról. Ennek hatálya a két évet meg nem haladó politikai büntetésekre terjedt ki, kivéve a háborús és néppellenes, a népi demokratikus államrend elleni bűntettek, valamint a hűtlenség.
- 77 Kornély József hagyatéka.
- 78 Bende József életrajzát fia, Bende István állította össze.
- 79 ÁBTL 3. 1. 9. V-103542/1. 116. Wick Endre üzemvezető főmérnök környezetatanulmánya.
- 80 Vargha Béla 1945 márciusában utazott Bécsbe családjával, a szovjet csapatok elől menekülve, de már ősszel visszatért.
- 81 ÁBTL 3. 1. 9. V-103542/1. 116. Wick Endre üzemvezető főmérnök környezetatanulmánya.
- 82 ÁBTL 3. 1. 9. V-103542/1. 92. Szolgálati jegy, 1951. augusztus 28. Közben a Tátabányai Osztály sem tétlenkedett, hiszen újabb letartóztatások történtek az ügyben.
- 83 ÁBTL 3. 1. 9. V-103542/1. 358–375. Ítélet Szalai Ferenc és tizenkilenc társa ügyében.
- 84 ÁBTL 2. 2. 1. I/6. 3. 1173. Wick Endre operatív kartonja. Családneve az ítéletben „Wieck”-ként szerepel.
- 85 Az eredetileg amerikai érdekeltségű Winter-bánya 1948-ban került állami kezelésbe, majd 1949. május 9-én vették állami tulajdonba.
- 86 Kísértetiesen hasonló helyzet alakult ki nemrég Thaiföldön, ahol a hirtelen lezúduló eső vízzel öntötte el egy barlangrendszer kijáratát, elzárva ezzel a bent tartózkodó tizenkét gyerek és egy felnőtt útját. A tizennyolc napig tartó, hatalmas nemzetközi összefogással zajló mentési munkálatok során mindenkit sikerült épségben a felszínre hozni.
- 87 Hám Kálmán (1923–1952) bányamentő, vájár a dorogi bánya alkalmazásában állt. Fábri Zoltán *Életjel* címmel 1955-ben filmet rendezett a szuhakállói bányaszerencsétlenségről. Egyik főhősét, Borsát a mentésben részt vett és életét vesztő Hám Kálmánról mintázták. A szerencsétlenül járt bányamentő szerepét Sinkovits Imre játszotta. Hám Kálmánt Dorogon temették el, ahol később lakótelepet neveztek el róla az északi Béke városrészben. Dorogi lexikon 2000.
- 88 Ladányi 1984, 132. Az idézett könyv szerint egy embert a helyszínen le is tartóztattak, és csak Czottnér Sándor akkori bánya- és energiaügyi miniszter közbenjárására engedték szabadon. Lásd még: Simon 2001, 115.
- 89 Simon 1998, 359–364.
- 90 Köszönöm Zinner Tibornak, hogy a kérdésre felhívta a figyelmemet.
- 91 Müller 2017, 189.
- 92 Müller 2017, 189.
- 93 Müller 2017, 184–186.
- 94 Népszava, 1953. március 19. 2.
- 95 A megkutatott területen 40–50 millió tonna lignit volt, a telepek vastagsága elérte a 4–8 métert. 1942 júliusában kezdték meg a bányanyitást, és 1944. július 1-éig 1500 méter vágatot hajtottak ki. Dzsida László hagyatéka.
- 96 Jelentés a Mátravidéki Szénbányák Rt. rózsaszentmártoni bányauzemének orosz parancsnokság alatti gazdálkodásáról. 1945. május 5. Dzsida László hagyatéka.
- 97 Az 1944-ben Pernyepusztán megnyitott új Petőfi-altáróról a település nevét 1945-ben előbb Pernyebányára változtatták, majd 1949-ben született meg a Petőfibánya név.
- 98 260/1947. G. F. sz. határozat. Fajth Tibor 1948, 359–360.
- 99 Meg kell említeni, hogy a szakemberek ekkor még nem számolhattak a politikai vezetés által felemelt, irreális tervszámokkal.
- 100 A Mátravidéki Erőmű és Bánya Építési Rt. alapszabályai. Dzsida László hagyatéka.
- 101 Az erőltetett műszaki haladás érdekében 1949-ben 90 méteres kaparószalag alkalmazásáról döntöttek, aminek következtében a korábbi 70 méteres frontok telepítéséről áttértek a 90 méter szárnyszélességű frontok lefejtésére. A beomlás itt történt 1950-ben, ugyanis a kétoldali fejtés elmaradt egymástól, és az így kialakult nyomáskülönbség beomlást okozott. A problémát Dzsida találmányával kiküszöbölték, de 1951 tavaszán mégis visszatértek a 70 méteres fejtésekre, hiszen így az idomfalazat átszerelése is könnyebb volt. ÁBTL 3.1.9. V-110208/34. Dzsida László kihallgatása, 1953. július 13. 34.
- 102 Seyfried Gyula később az Országos Érc- és Ásványbányászati Vállalat műszaki tanácsadója volt.
- 103 A lap szélére írt megjegyzés szerint a levél nem jutott el Kádárhoz, Lévárdi Ferenc, a nehézipari miniszter első helyettese nem továbbította. Dzsida László hagyatéka.
- 104 Dzsida László hagyatéka.
- 105 ÁBTL 3.1.9. Vizsgálati napló III/1. o., I. sorozat, I. k. 10. ÁBTL 4.1. A-1358/977. Rozsnyai Nándor internálási véghatározata. ÁBTL 4.1. A-1358/768. Maglódi László internálási véghatározata.
- 106 ÁBTL 4.1. A-501. 150. Kistarcsei iktatókönyv.
- 107 ÁBTL 3.1.5. O-9698/2. 138–139. Papp József rehabilitációs jegyzőkönyve, 1962. november 29.
- 108 ÁBTL 3.1.5. O-9698/3. 119–121. Rozsnyai Nándor rehabilitációs jegyzőkönyve, 1962. december 20.
- 109 Észszerűsítési javaslat Petőfibánya újítási megbízottja részére, 1950. július 20. Dzsida László hagyatéka.
- 110 ÁBTL 3.1.9. V-110208/32. 239. Feljegyzés, 1953. április 7.
- 111 Az első, F-1 típusjelű szabadalom a már említett dr. Ajtay Zoltán és Szilárd József okleveles gépészmérnök nevéhez fűződik. 1949-ben nyújtották be az Országos Találmányi Hivatalhoz. Ezt követően két év alatt, 1951-re jutottak el a szakemberek ahhoz az F-4 típusjelű fejtő-rakodó géphez, amely a kezdeti nehézségeket követően később jelentősen növelte a bányamunka hatékonyságát. Bővebben lásd: Horváth 2002, 79–118.
- 112 Balogh 1986, 447.
- 113 ÁBTL 3.1.9. V-110208/2. 99. Feljegyzés a mérnökök ügyével kapcsolatos teendőkről, 1952. november 27.
- 114 MNL OL 276. f. 52. cs. 12. ó. e. A magyar népgazdaság fejlesztésének legközelebbi feladatai, 1950. május 31. – június 1. Az ÁBTL-ben őrzött, a „Szocdem”-ügy üzemi vonala cím alatt található, meglehetősen hiányos dokumentációt „a jobboldali szociáldemokrata párt tagjainak szabotázs és ellenséges tevékenységének felderítésére” nyitotta 1950-ben az ÁVH. A fellelhető iratok alapján elmondható, hogy elsősorban internálási véghatározatok születtek. A bírósági szakaszig eljutott ügyek vizsgálati anyagát – azok koncepciója miatt – nagyrészt megsemmisítették. Az elítélt személyek többségét 1957-ben rehabilitálták.

- 115 1952 közepén az ÁVH „szociáldemokrata szervezkedés” címén nagyobb letartóztatássorozatot hajtott végre nem csak Várpalotán, hanem Budapesten és Ózdon is, amelynek során összesen huszonöt személyt vettek őrizetbe. A letartóztatásokat az ekkor már több éve zajló tisztogatások, a szociáldemokrata „üzemi háló” elleni hajsza részeként indították meg. A cél szabotázs vádjának bizonyítása volt. Az ügyet Mauks Miklós és társai néven indította meg a Vizsgálati Főosztály. Mauks Miklós korábban az ózdi SZDP, majd a vasasszakszervezet titkára volt, a párt tagjaként iparügyi főtanácsos, később Belsped-tisztviselő. A vád a kommunista párt elleni uszítás, a rendszer elleni szervezkedés, az SZDP újjászervezése volt. ÁBTTL 2.1. III/10-p/2. Mauks Miklós és társai.
- 116 ÁBTTL 3.1.9. V-103440. 110. Jelentés Meskó László ügyében, 1952. október 16.
- 117 Az ÁVH 1952. november 26-i jelentése szerint Vargha Béla és társai ügyének vizsgálatát illetően „a lehetőségek olyan irányba sincsenek kihatolva, hogy a közelmúltban voltak bányamérnök őrizeteseink a szocdem ügyben, és ezeket nem hallgattuk ki mind ez ideig a szabotázscselekményüknek az összefüggésére Vargákkal és Déryekkel (Meskó, Esztó, Kubinyi stb.).” ÁBTTL 3.1.9. V-110208/2. 87. Feljegyzés a bányamérnökök ügyében, 1952. november 26.
- 118 ÁBTTL 3.1.9. V-103440. 69. Zsidi Gyula kézzel írt megjegyzése, 1953. március 13.
- 119 ÁBTTL 3.1.9. V-103440. 187. Jelentés, 1953. április 24.
- 120 ÁBTTL 3.1.9. V-103440. 187–188. Jelentés, 1953. április 24.
- 121 ÁBTTL 3.1.9. V-103453. Kubinyi István.
- 122 ÁBTTL 3.1.9. V-103440. 187–188. Jelentés, 1953. április 24. (Duplum ÁBTTL 3.1.9. V-103453. 159–160)
- 123 Blasszauer 2006, 81.
- 124 ÁBTTL 3.1.9. V-103453. 159–160. Jelentés, 1953. április 24.
- 125 Uo.
- 126 ÁBTTL 3.1.9. V-103440. 184. Szolgálati jegy, 1952. október 16.
- 127 ÁBTTL 3.1.9. V-103440. 199–200. Ítélet, 1952. november 17.
- 128 ÁBTTL 3.1.9. V-103440. 201. Ítélet, 1953. február 18. Sébor Józsefet az Elnöki Tanács 1963. május 10-én kelt határozatával kegyelemből mentesítette a hátrányos jogkövetkezmények alól. Uo. 202.
- 129 ÁBTTL 3.1.9. V-103440. 185. Jelentés, 1953. március 17.
- 130 ÁBTTL 3.1.9. V-55574. Jegyzőkönyv, 1946. december 3. 138. Sébor 1952-ben lefoglalt iratainak ismeretében annyit bizonyosan igaz a történetből, hogy 1946. augusztus közepén az osztrák hatóságok Kitzbühelben kiadtak Sébor részére egy „külföldiek és állampolgárság nélküliek” részére szóló személyazonossági igazolványt. ÁBTTL 3.1.9. V-103440. Jelentés Sébor József iratairól, 1952. július 21. 179.
- 131 ÁBTTL 3.1.9. V-103440. Sébor József első kihallgatása, 1952. július 16. Az elemző tiszt ehhez a következő megjegyzést fűzte: „Nem ilyen egyszerű a dolog. Sébor ügynök!”
- 132 Faller 1997, 456.
- 133 ÁBTTL 3.1.9. V-110208/32. 109. Jelentés Dzsida László fogdai magatartásáról, 1953. március 9.
- 134 ÁBTTL 3.1.9. V-110208/42. 39. A racionális munka alaptörvényei.
- 135 Az 1950. évi 7. tvr. alapján összevonták a Budapesti Törvényeseket és a Budapesti Büntető Törvényeket. Az új fórum neve Budapesti Megyei Bíróság lett.
- 136 BFL XXV. 4. f. F. 1954-0345. 32. Jegyzőkönyv, 1953. december 21.

- 137 BFL XXV. 4. f. F. 1954-0345. 78–79. Ítélet, 1954. április 20.
- 138 BFL XXV. 4. f. F. 1953-0345. 3. Igazolás, 1992. június 8.

3. A „lignit-ügy”

- 1 ÁBTTL 3.1.9. V-110208/1. 191–194. Hidas Mihály utasítása, 1951. június 5.
- 2 ÁBTTL 3.1.9. V-110208/1. 401. Szolgálati jegy, 1951. június 30. D-vonalon figyelés, azaz telefonlehallgatás. Az ÁVH III/2. (Cenzúra) Osztályának feladata volt a levelek, táviratok és csomagok cenzúrázása, a telefon-, mikrofon- és rádiólehallgatás, okmányok készítése, rejtjelezés, rádióbemérés, fényképészeti és kémiai munkák elvégzése. ÁBTTL 2.1. XI/4. 130. Az osztály működését az ÁVH vezetőjének 37/1951. (V. 22.) számú parancsa határozta meg. Egy 1951. szeptember 28-án kelt parancs átszervezte az osztályt, így a lehallgatás a X/3. (Operatív Technikai) Osztály feladata lett. ÁBTTL 1.4. Az ÁVH vezetőjének 76/1951. (IX. 28.) számú parancsa.
- 3 Dzsida László visszaemlékezése, kézirat.
- 4 ÁBTTL 3.1.9. V-110208/8. 218. Hansági Imre észrevételei a szakvéleménnyel kapcsolatban, 1954. január 28.
- 5 A MÁSZ kiegészítése az Iparügyi Minisztériumhoz 1947. október 6-án a hároméves terv beruházási költségeiről küldött felterjesztéshez, 1947. október 7. Közli: Erdmann 1975, 391–392.
- 6 Az Országos Terhivatal Bányászati Csoportjának feljegyzése a gyenge minőségű szenek felhasználásáról, 1948. október 15. Közli: Erdmann 1975, 497–498. A feljegyzést Vajda Imre véleményezte néhány nap múlva: „A gyengébb minőségű szénfajták felhasználása, ill. annak forszírozása mindenekelőtt egy technológiai és szervezési feladat. Első lépés tehát felderíteni: hol lehet fokozottabban, termelési kiesés nélkül nógrádi, borsodi, dunántúli szeneket felhasználni, tatarogi szenek helyett. Új létesítményeknél irányt kell venni arra, hogy azok a rendelkezésre álló szénfajtákra rendezkedjenek be, de valószínűleg bizonyos beruházások árán végrehajtható működő egységeknél is az átállítás.” Feljegyzés Berei Andornak a gyenge szenek felhasználásáról, 1948. október 26. Közli: Erdmann 1975, 500.
- 7 A Szénbányászati Ipari Igazgatóság Műszaki Osztály Szénvizsgáló csoportjának jelentése, 1948. december 6. Közli: Erdmann 1975, 505–506.
- 8 Osztrovsky György vegyészmérnök 1945-től 1948-ig a Magyar Állami Szénbányák Rt. tatabányai telephelyén volt mérnök, majd üzemi részlegvezető, végül miniszteri biztos. 1944-ben lépett be a Magyar Kommunista Pártba, 1945 és 1948 között annak parlamenti képviselője is volt. 1948 áprilisától megszűnéséig a Magyar Állami Szénbányák Rt. vezérigazgatói feladatait látta el. 1949–1950-ben a Nehézipari Minisztériumon belül megszervezett Szénbányászati Ipari Igazgatóság igazgatója volt. 1950-től 1953-ig az Országos Terhivatal elnökhelyettesi posztját töltötte be, 1955-től 1960-ig a KGST moszkvai titkárságán tevékenykedett Magyarország képviselő-helyetteseként. 1961-től 1964-ig ismét az Országos Terhivatal, 1964-től 1967-ig az Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság elnökhelyettese, 1964 és 1981 között nehézipari miniszterhelyettes volt. Ezzel párhuzamosan 1964-től 1980-ig elnökhelyettesként dolgozott az Országos Atomenergia

- Bizottság vezetőségében, 1967 és 1970 között pedig a moszkvai KGST-kirendelés helyettes titkára is volt.
- 9 Ekkor fogalmazódott meg ismét, hogy az öt éves terv legfőbb súlypontja Komló fejlesztése, a borsodi koncentráció és Petőfibánya felfuttatása. A javaslat szerint a közép-dunántúli termelésnek kétszeresére, a tata-dorogi termelésnek 30 százalékkal kell felfutnia. Részlet a Szénbányászati Ipari Igazgatóság osztályvezetői értekezletének jegyzőkönyvéből: Az öt éves terv átdolgozása, 1949. február 22. Közli: Erdmann 1975, 526.
 - 10 ÁBTL 3.1.9. V-110208/4. 32–33. Feljegyzés, 1953. január 13.
 - 11 Ajtay 1952.
 - 12 Germuska 2006, 74.
 - 13 Simon 2001.
 - 14 Hansági 1952.
 - 15 Dzsida László kézírata.
 - 16 A Tatabánya–Dorog–Oroszlány bányavidéket is érintő eocénprogram 1975–1976-ban indult. A Dunántúli-középhegység eocén kori kőszénvagyonának kitermelését és hasznosítását célzó óriási beruházások azonban nem tudták megoldani a karsztvízvesztély problémáját, ezért a Dorog–Tokodi-medence bányái végleg elfulladtak.
 - 17 ÁBTL 3.1.9. V-110208/8. Kivonat Vargha Béla bányamérnöknek a szakértői bizottság által készített szakvéleménnyel kapcsolatos észrevételeiről, 1954. január 19.
 - 18 ÁBTL 3.1.9. V-110208/8. 277–278. Jelentés Vargha Béla fogdai magatartásáról, 1954. február 27.
 - 19 MNL OL 276. f. 53. cs. 91. ő. e. Határozati javaslat a Bánya- és Energiaügyi Minisztérium munkájának megjavítására, 1952. január 10.
 - 20 ÁBTL 3.1.9. V-110208/8. 7. Gerő Ernő levele Rákosi Mátyáshoz, 1952. december 2.
 - 21 Faller 1997, 408.
 - 22 Idézi Faller 1997, 411–412.
 - 23 MNL OL 276. f. 54. cs. 370. ő. e. Káderjavaslat, 1955. június 27. Ajtayról egy 1953-as javaslatban is olvashatunk jellemzést, igaz, ekkor még javában folyt a „bányászügy” vizsgálata, amelyben Ajtay tanúként és szakértőként is foglalkoztatva volt. Ebben kéri megbízni a Nehézipari Minisztérium Műszaki Fejlesztési Főosztályának vezetésével: „Szorgalmas, nagy munkabírási, jó szervező és irányító készségű. Szakmailag és politikailag képzi magát. Jelenleg párttörténetet tanul. Népevelő és alapszervi vezetőségi tag.” MNL OL 276. f. 54. cs. 283. ő. e. Javaslat, 1953. november 20.
 - 24 ÁBTL 3.1.9. V-110208/8. 7. Gerő Ernő levele Rákosi Mátyáshoz, 1952. december 2.
 - 25 ÁBTL 3.1.9. V-110208/8. 218–227. Kivonat Hansági Imre bányamérnöknek a szakvélemény megállapításaival kapcsolatos észrevételeiből, 1954. január 28. ÁBTL 3.1.9. V-110208/8. 229–230. Kummer Ferenc levele Hidas Istvánnak, 1953. december 27.
 - 26 ÁBTL 3.1.9. V-110208/15. 247. Ajtay Zoltán tanúkihallgatási jegyzőkönyve, 1952. november 13.
 - 27 ÁBTL 3.1.9. V-110208/24. 177. Jelentés Hansági Imre fogdai magatartásáról, 1952. december 3.
 - 28 ÁBTL 3.1.9. V-110208/9. 21–24. A bányamérnökök letartóztatásának operációs terve, 1952. augusztus 6.
 - 29 ÁBTL 3.1.9. V-110208/35. 360. Szolgálati jegy, 1953. június 24.
 - 30 ÁBTL 3.1.9. V-110208/1. 251. Jelentés Káposztás Pál és társai ügyéről, 1952. szeptember 8.
 - 31 ÁBTL 3.1.9. V-110208/1. 218. Feljegyzés, Vargha Béla első kihallgatása, 1952. augusztus 7.
 - 32 Uo. 251–252. Szabotázs gyanúja miatt 1950-ben az ÁVH letartóztatta Krupár Géza fiát, aki akkor a MASZOBAL, vagyis a Magyar–Szovjet Bauxit–Alumínium Rt. iszkaszentgyörgyi telepén vezette a kutatófúrásokat. A munka 1949 végétől egyre vontatottabban haladt, a fúrók többször beszorultak a talajba. Az 1950. januári esetet követően az ÁVH Székesfehérvári Osztálya vizsgálatot indított szabotázscselekmény gyanúja miatt.
 - 33 Ferencsik József államvédelmi őrnagy 1951. május 11-én került az ÁVH I. (Hálózat) Főosztálya élére, és 1953. január 14-ig töltötte be a főosztályvezetői posztot.
 - 34 ÁBTL 1.6. 18. d. 11. sz. irat. 6. A II/6. Osztály összefoglaló jelentése, 1960. október 11.
 - 35 Déry vallomása szerint a német megszállást követően Becher magához hívatta mint a család megbízottját, és közölte vele, hogy Himmlernek szándékában áll megvenni a Weiss Manfréd-vagyon tulajdonjogát, esetleges engedményekért cserébe. Chorin március 19-én Zirc-re, Endrédi Vendel apáthoz menekült, azonban másnap elfogták. Előbb Budapestre, azután Ausztriába, a Bécs melletti Oberlandorfban működő internálótáborába szállították. A Déryvel folytatott megbeszélés után Becher itt kereste fel Chorint, majd megkezdte a tárgyalásokat a Weiss-vagyon átengedéséről. Chorint hazahozták, és vezetésével 1944. május 17-én a Weiss, a Chorin, a Kornfeld és a Mauthner családok tagjai megegyeztek a németekkel. ÁBTL 3.1.9. V-110208/19. 125–126. Déry József vallomása, 1952. október 4. ÁBTL 3.1.9. V-110208/19. 139–140. Jelentés Déry József fogdai magatartásáról, 1952. október 9. A témának terjedelmes irodalma van, többek között lásd: Karsai-Szinai 1961, 680–719; Kornfeld 2014.
 - 36 ÁBTL 3.1.9. V-110208/19. 145. Jelentés Déry József fogdai magatartásáról, 1952. október 9.
 - 37 ÁBTL 3.1.9. V-110208/19. 199. Déry József és fia, Déry János ügye, 1952. október 17. c. Déry János végül 1953 novemberében térhetett haza, de erről édesapja a vizsgálati fogságban nem értesült.
 - 38 Ifj. Chorin Ferenc már a második világháború előtt azt vallotta, hogy a magyar szénbányászat jövője nem a szénnek kis tételben, tüzelésre történő hasznosításában, hanem a hőenergia nagy, központi telepeken való felhasználásában, másfelől a szén kémiai feldolgozásában rejlik. Vállalatvezetőként a széntermelés növelése és új szénbányák megszerzése mellett elsősorban a kitermelt szén közvetlen feldolgozásának, valamint állandó és kedvező elhelyezésének biztosítására törekedett. Ennek megfelelően céltudatosan bővítette a Salgó Rt. működési körét cement-, tégl- és üvegyárakkal, továbbá vasipari érdekeltségekkel. Fodor 2008, 76.
 - 39 1947 nyarán egyesült az Országos Földhitelintézet és az Országos Központi Hitelszövetkezet, majd a megalakuló Országos Szövetkezeti Hitelintézet magába olvasztotta a Magyar Földhitelintézetet is. Ezzel egy intézmény keretében összpontosult a földhitelintézeti rendszer.

- 40 ÁBTL 3.1.9. V-110208/38. 70. Kelemen Ferenc kihallgatási terve, 1952. október 29. Kelemen ezzel kapcsolatban a következőket mondta fogdahálózatának: „Ázt még elképzelhetőnek tartom, hogy Chorin vagy pláne Kornfeld Móric – ha még van pénzük – pénzt adott esetleg valamilyen nyugatos magyar lap kiadására, vagy finanszírozhattak egy propagandaakciót, de az elképzelhetetlen, hogy bármelyikük odaállt volna adatokat gyűjteni vagy utasításokat küldeni egy összeesküvés megszervezésére.” ÁBTL 3.1.9. V-110208/38. 92. 2. sz. jelentés Kelemen Ferenc fogdai magatartásáról, 1952. november 2.
- 41 A vizsgálatban „felbujtóként” szereplő ifj. Chorin Ferenc Weiss Manfréd lányát, Weiss Daisyt vette feleségül.
- 42 Erről bővebben lásd: Cserényi-Zsitnyányi 2018, 315–336.
- 43 ÁBTL 3.1.9. V-110208/38. 123–124. 8. sz. jelentés Kelemen Ferenc fogdai magatartásáról, 1952. november 10. A kép Lucas Cranach *Az angyal híradása Joachimnak* című, 1518-ban készült festménye. Jelenleg a Szépművészeti Múzeum tulajdonában van. A kép egy 1913-as párizsi árverésen, Nemes Marcell gyűjteményéből került a Herzog család tulajdonába. Utóbb a festmény is része volt annak a tizenkét alkotásnak, amelyeket Martha Nierenberg (született Weiss Márta, Weiss Alfonz és Herzog Erzsébet lánya, Herzog Mór Lipót unokája) peres úton vizsgálta akart követelni a magyar államtól. A Fővárosi Ítéltábla azonban 2008 januárjában meghozott jogerős ítéletében megállapította, hogy a festmény a magyar államot illeti.
- 44 ÁBTL 3.1.9. V-110208/38. 143. 11. sz. jelentés Kelemen Ferenc fogdai magatartásáról, 1952. november 14.
- 45 BFL XXV. 2. b. 1945–8687. 15–16. Határozat, 1945. szeptember 10.
- 46 A Magyar Szent Korona, a Szent István-i állam- és nemzetszeme szellemisége és eszmeisége jegyében szerveződött szövetség 1920-ban, a trianoni békediktátum aláírását követően alakult meg Budapesten, majd 1949-ben felszámolták a szervezetet. Mai jogutódja a Szent Korona Társaság.
- 47 Erről lásd bővebben a róla szóló dossziét, ÁBTL 3.1.9. V-57005. Hansági Imre és társai.
- 48 ÁBTL 3.1.9. V-110208/8. 19–23. A BM Vizsgálati Főosztály jelentése a második felülvizsgálatról, 1953. augusztus 28.
- 49 ÁBTL 3.1.9. V-110208/28. 138–139. Feljegyzés Mohi Rezső vallomásáról, 1952. december 1.
- 50 ÁBTL 3.1.9. V-110208/2. 16. Jelentés a bányaiparban dolgozó egyes mérnökök kártevésével kapcsolatban, 1952. november 3.
- 51 ÁBTL 3.1.9. V-110208/1. 225. Vizsgálati terv. (Dátum nélküli irat, valószínűsíthető, hogy 1952. augusztusi.) Gál István gazdasági szakértőként 1945 és 1953 között a Külkereskedelmi Hivatalban, a Tüzelőanyag Kereskedelmi Vállalatnál, illetve a Bánya- és Energiaügyi Minisztériumban dolgozott, ez utóbbinál a Szénbányászati Főosztályon Ajtay Zoltán helyetteseként. 1953-tól haláláig a Tatabányai Szénbányák igazgatója volt. 1961-ben Kossuth-díjat kapott.
- 52 Dr. Simon Kálmán bányamérnök 1947-től Tatabányán volt üzemvezető, majd 1950-ben az Országos Tervhivatal Komárom megyei kirendeltségének vezetője lett. 1951-től a Bánya- és Energiaügyi Minisztérium, majd a Nehézipari, később Szénbányászati Minisztérium főmérnöke, 1955-től a Műszaki Fejlesztési és Gépesítési Főosztály vezetője. 1957-től a Közép-dunántúli Szénbányászati Tröszt műszaki vezetője, 1959-től a Bányászati Kutató Intézet osztályvezetője, 1963-tól a Nehézipari Minisztérium főosztályvezetője. 1968-tól tizenegy éven keresztül dolgozott osztály-, illetve főosztályvezetőként az Országos Műszaki Fejlesztési Bizottságban. 1979-től 1984-es nyugdíjba vonulásáig a Központi Bányászati Fejlesztési Intézet vezérigazgatója volt.
- 53 ÁBTL 3.1.9. V-110208/8. 19–23. Jelentés, 1953. augusztus 28.
- 54 ÁBTL 3.1.9. V-110208/2. 24. Feljegyzés Péter Gábor részére, 1952. november 4.
- 55 ÁBTL 3.1.9. V-110208/2. 75–75/a. Összefoglaló a bányamérnökök kártevési ügyében, 1952. november 18.
- 56 Dr. Sebenyi Endre jogász, belügyi államtitkár 1949. június 7-én tartóztatták le. A róla elnevezett per elsőrendű vádlottjaként a Budapesti Büntetőtörvényszék 1950. március 20-án első fokon, majd a Legfelsőbb Bíróság május 20-án másodfokon egyaránt halálra ítélte. Május 26-án kivégezték. A Legfelsőbb Bíróság 1955. október 13-án rehabilitálta.
- 57 Dumbovich Emil vezérőrnagy. 1950. június 10-én vették őrizetbe. Sólyom László és társai perében 1952. augusztus 10-én halálra ítélték, amit augusztus 19-én életfogytiglani fegyházbüntetésre módosítottak. A felülvizsgálat során Dumbovich megemlítette dr. Konta Lipót nevét is, aki szerinte „vádbeszédnek is beillő védőbeszédet tartott” az 1950. évi tárgyaláson. ÁBTL 3.1.9. V-150019/2. 17. Dumbovich Emil tanúkihallgatási jegyzőkönyve, 1957. január 3.
- 58 Dr. Bárd Imre jogász, ügyvéd. 1919-ben, a Tanácsköztársaság idején a külügyi népbiztoság vezetője volt. 1945 után a Magyar Jogász Szövetség vezetőségi tagja, az 1956-os forradalmat követően pedig a Magyar Ügyvédi Kamara vezetője.
- 59 Iratok IV. k. 1995, 305–307.
- 60 Simon Kálmán szakvéleményéről van szó.
- 61 ÁBTL 3.1.9. V-110208/8. 6–8. A levél első oldalán kézzel írva: „Keszthelyi elv-nak: Ezt a levelet Gerő miniszter elv. írta még 1952. XII-ben [sic!] a Bányaugyre vonatkozóan. A levél egy példánya maguknál van. Kapitány.” A levél tényleges dátuma 1952. november 21. Az eredeti levél: MNL OL 276. f. 65/184. ő. c. 92–94. Gerő Ernő levele Rákosihoz, 1952. november 21.
- 62 Dr. Szurovy Géza geológus, egyetemi tanár 1948–1949-ben az Iparügyi Minisztérium bányászati ügyosztályának helyettes vezetője volt, 1949–1952-ben a Nehézipari Minisztérium, illetve a Bánya- és Energiaügyi Minisztérium főosztályvezető-helyettese, 1953–1954-ben a Magyar-Szovjet Olajipari Rt. (Maszolaj) műszaki igazgatóhelyettese. Ő szervezte meg és vezette a műszaki balesetek (gáz- és olajkitörések stb.) mentési munkálatait. 1955-től Kínában a Magyar–Kínai Kőolajkutató Geofizikai Expedíció főgeológusa volt, később megszervezte és vezette Bagdadban a kőolajmérnök-, geológus- és geofizikus-képzést, majd Líbiában szervezte meg a Kőolajmérnöki Kart. 1976-tól 1993-ig a Mol műszaki gazdasági tanácsadója volt, valamint 1975-től haláláig a miskolci egyetemen tanított.
- 63 Papp szerint egyik sem volt lelkiismeretes és tárgyilagos. Papp 2000, 204–207, 248.
- 64 Ebben az időben még az ÁVH sem tudhatott semmit az urán kutatásról. Az uránérc kutatásának állambiztonsági felügyelete szervezeti egységként először az akkori belügyminiszter, Piros László 1956. október 3-i parancsában jelenik meg, amikor a teljes ipari elhárítást átszervezték. Ebben a szervezetben a BM V. (Ipari szabotázs-elhárító) Főosztályán belül a 2. (Bánya, Energia, Vegyi és Építőipari Elhárító) Osztály „C” (Uránércbányászat) csoportja folytatott elhárítást az urán kutatás és -bányászat területén. Cserényi-Zsitnyányi 2009.

- 65 MNL OL 276. f. 65/184. ő. e. 92–94. Gerő Ernő levele Rákosihoz, 1952. november 21.
- 66 MNL OL 276. f. 65/184. ő. e. 96. Gerő levele Rákosihoz, 1952. december 2.
- 67 MNL OL 276. f. 65/184. ő. e. 95. Rákosi levele Gerőhöz, 1952. december 2.
- 68 Nem tudjuk pontosan, hogy ebben mekkora szerepe volt az ügyben szintén szakértőként alkalmazott Simon Kálmán bányamérnöknek. Annyi bizonyos, hogy Vitális letartóztatásának napjára datálódik az az általa írt hivatalos értékelés is, amely a három- és az ötéves terv tekintetében felhívta a figyelmet Vitális 1946-os geológiai szakvéleményére, és megállapította Vitális felelősségét abban, hogy „a hamisan értelmezett szénvagyonbecslés” miatt előtérbe helyezett, gyenge minőségű barnaszén és lignit kitermelésével háttérbe szorult a jó minőségű szén kitermelése.
- 69 MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 150. ő. e. Káderjavaslat, 1951. július 4.
- 70 ÁBTL 3.1.9. V-110208/2. 87. Feljegyzés a bányamérnökök ügyében, 1952. november 26.
- 71 ÁBTL 3.1.9. V-110208/2. 98. Feljegyzés a mérnökök ügyével kapcsolatos teendőkéről, 1952. november 27.
- 72 ÁBTL 3.1.9. V-110208/2. 88. Feljegyzés a bányamérnökök ügyében, 1952. november 26.
- 73 Uo.
- 74 ÁBTL 3.1.9. V-110208/10. 130. Káposztás Pál őrizetes közlései és magatartása, 1952. december 2.
- 75 ÁBTL 3.1.9. V-110208/2. 89. Feljegyzés a bányamérnökök ügyében, 1952. november 26.
- 76 Uo.
- 77 A közvetlen erőszak alkalmazásáról bővebben lásd: Müller 2014b.
- 78 ÁBTL 3.2.9. R-8-015/5. 67. Szák János feljegyzése, 1965. október 22. Köszönöm dr. Palasik Máriának, hogy rendelkezésemre bocsátotta az iratot.
- 79 Uo. 67–68.
- 80 Révai 1991, 74–75.
- 81 ÁBTL 1.6. 18. d. 11. sz. irat. 10. A II/6. Osztály összefoglaló jelentése, 1960. október 11.
- 82 Az üggyel kapcsolatban a Vizsgálati Főosztály egészen 1953. július 20-ig készített napi jelentéseket. ÁBTL 3.1.9. V-110208/7. 132. A Vizsgálati Főosztály jelentése, 1953. július 20. Természetesen ezután is történtek kihallgatások, de ezekről már nem készült vizsgálati napló.
- 83 ÁBTL 3.1.9. V-110208/2–3. kötetekből készült összesítés.
- 84 ÁBTL 3.1.9. V-110208/9. 250. 202/1. Jelentés Káposztás Pál fogdai magatartásáról, 1952. szeptember 17.
- 85 ÁBTL 3.1.9. V-110208/13. 377. Jelentés Krupár Géza fogdai magatartásáról, 1953. január 2.
- 86 ÁBTL 3.1.9. V-110208/19. 299. Jelentés Déry József fogdai magatartásáról, 1952. november 9.
- 87 ÁBTL 3.1.9. V-110208/36. 170. Bácsi Lajos av. alhadnagy jelentése, 1952. december 9.
- 88 ÁBTL 3.1.9. V-110208/33. 27. Jelentés Dzsida László fogdai magatartásáról, 1953. április 29.
- 89 ÁBTL 3.1.9. V-110208/19. 152. Szolgálati jegy, 1952. október 10.
- 90 ÁBTL 3.1.9. V-110208/28. 231. Szolgálati jegy, 1952. december 7.
- 91 ÁBTL 3.1.9. V-110208/35. 135. Szolgálati jegy, 1953. április 18.
- 92 ÁBTL 3.1.9. V-110208/19. 182. Szolgálati jegy, 1952. október 14.
- 93 ÁBTL 3.1.9. V-110208/35. 276. Jelentés Schmidt Sándor fogdai magatartásáról, 1953. március 4.
- 94 ÁBTL 3.1.9. V-110208/38. 257. Jelentés Kelemen Ferenc fogdai magatartásáról, 1952. december 14.
- 95 Dzsida László visszaemlékezése, kézirat.
- 96 ÁBTL 3.1.9. V-110208/10. 302–308. Jelentés Káposztás Pál fogdai magatartásáról, 1952. december 23.
- 97 ÁBTL 3.1.9. V-110208/32. 322. Jelentés Dzsida László fogdai magatartásáról, 1953. április 23.
- 98 ÁBTL 3.1.9. V-110208/36. 182. Jelentés Márkus György fogdai magatartásáról, 1952. december 11.
- 99 ÁBTL 3.1.9. V-110208/17. 228. Jelentés Vitális Sándor fogdai magatartásáról, 1953. március 6.
- 100 Ezekről is csak úgynevezett feljegyzéseket készítettek – Cs.-Zs. I.
- 101 Dzsida László visszaemlékezése, kézirat.
- 102 ÁBTL 3.1.9. V-110208/7. 136–139. Déry József és Vargha Béla szembesítési terve, 1953. július 23.
- 103 ÁBTL 3.1.9. V-110208/38. 223. Jelentés Kelemen Ferenc fogdai magatartásáról, 1952. december 6.
- 104 ÁBTL 3.1.9. V-110208/16. 97. Jelentés Vitális Sándor fogdai magatartásáról, 1952. december 5. Vitalist ezt követően másnap is Péter Gábor hallgatta ki.
- 105 Szabó 2001.
- 106 ÁBTL 3.1.9. V-110208/24. 338. Jelentés Hansági Imre fogdabeli magatartásáról, 1953. január 9.
- 107 ÁBTL 3.1.9. V-110208/35. 308. Jelentés Schmidt Sándor fogdai magatartásáról, 1953. március 12. Nem derül ki egyértelműen Schmidt fogdaügynökének neve, csak annyi bizonyos, hogy egy egykori tábornokot ültettek mellé.
- 108 ÁBTL 3.1.9. V-110208/35. 276. Jelentés, 1953. március 4.
- 109 ÁBTL 3.1.9. V-110208/1. Szolgálati jegy, 1952. szeptember 24., 1952. szeptember 26.
- 110 ÁBTL 3.1.9. V-110208/8. 298. Észrevételek, 1954. március 11.
- 111 Súlyom László altábornagy 1945. januártól Budapest rendőrfőkapitánya volt. 1948. decemberében a Honvéd Vezérkar főnökévé nevezték ki. 1950. május 20-án az ÁVH letartóztatta. A Budapesti Katonai Törvényszék 1950. augusztus 10-én első fokon, majd a Katonai Főtörvényszék egy héttel később másodfokon is halálra ítélte, és kivégezték. 1954. szeptember 17-én a Katonai Felsőbírószak részben felmentette a vádak alól. Teljes rehabilitálására 1990. október 1-jén került sor.
- 112 Pálóczi-Horváth György író, publicista. 1949. szeptember 5-én letartóztatták. 1950. november 29-én a Budapesti Büntetőtörvényszék, majd 1951. január 12-én a Legfelsőbb Bíróság egyaránt tizenöt év fegyházbüntetésre ítélte. 1954. szeptember 13-án szabadult, 1955. áprilisában rehabilitálták.
- 113 A jugoszláv Állambiztonsági Igazgatóság (UDB) megbízásából 1952 elején illegálisan Magyarországra érkezett Bálint László és „különítményének” feladata a jugoszláv politikai emigránsok magyarországi vezetőinek elrablása és a határon való átszökettetése volt. Az egyik ilyen akciót követően Bálintot és öt társát

- közel tíznapos hajsza után, hatalmas apparátust mozgósítva fogta el az ÁVH. Az 1952. szeptemberi letartóztatásokat követően nagy erővel megindult vizsgálat során rövid idő alatt, 1952 novemberében zárták le a nyomozást. A Budapesti Megyei Bíróság 1952. november 15. és 17. napján megtartott nyilvános tárgyaláson kémkedés és emberrablás vétsége miatt négy halálos ítéletet hozott. ÁBTL 3.1.9. V-88800/3. 223–233. Ítélet, 1952. november 17. A korabeli pártsajtó nagy terjedelemben tájékoztatta a közvéleményt az ügyről, sőt a korra jellemző ponyvairodalom is gazdagodott egy a Bálint-üggyel kapcsolatba hozható propagandafüzettel: Fazekas László *Emberrablók* című munkáját az Ifjúsági Könyvkiadó jelentette meg 1953-ban. Az ügyről lásd még: Vukman 2016.
- 114 ÁBTL 3.1.9. V-88800/2. 236–238. Jelentés, 1952. október 23.
- 115 Szabó 2001, 61.
- 116 ÁBTL 2.1. I/35-a. 6. Tőkés Ottó.
- 117 ÁBTL 2.1. II/15-b. Bánya József.
- 118 ÁBTL 3.1.9. V-110208/1. 346. Jelentés Vargha Béla fogdai magatartásáról, 1952. szeptember 29.
- 119 André Konstantinidisről lásd bővebben Markó György: *Hellásztól a Práter utcáig – Egy görög szabadságharcos a magyar forradalomban*. Kornétás Kiadó, Budapest, 2016.
- 120 HL 1967/T. 153. cs. Tájékoztató a politikai ügyekben felülvizsgált személyekről.
- 121 Szabadulását követően, 1957 és 1959 között az Állami Déryné Színházban lépett fel. Az 1959–1960-as évadban a debreceni Csokonai Színházban szerepelt. 1960-ban a Békés megyei Jókai Színházhoz szerződött. Közben fellépett a Nemzeti és az Állami Déryné Színházban is. 1967-től a Thália (később Arizona) Színház tagja volt.
- 122 ÁBTL 3.1.9. V-15635. Szolgálati jegy, 1951. március 30. 27.
- 123 ÁBTL 3.1.9. V-15635. Véghatározat, 1951. április 2. 28.
- 124 ÁBTL 2.1.-74-1190/1953. Kimutatás. Az 1953. április 10-i kimutatás azoknak az internáltaknak a nevét tartalmazza, akik ugyan a kistarcsai tábor nyilvántartásába tartoztak, de átkísérték őket a Házifogda budapesti épületébe vagy a Mosonyi utcai rabkórházba.
- 125 ÁBTL 3.1.9. V-110208/32. Dzsida László fogdai magatartása, Pálfi József jelentése. 252.
- 126 A róla szóló dossziét lásd: ÁBTL 3.1.9. V-15635. Pálfi József.
- 127 Heltai 1955-től a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézetének munkatársa lett. 1956. november 1-jétől külügyminiszter-helyettes. November végén családjával együtt Bécsbe menekült. 1957-ben részt vett a Szabad Magyarország Nemzeti Képviselői munkájában. 1958-tól 1964-ig a brüsszeli Nagy Imre Politikai és Társadalomtudományi Intézet alapító igazgatója. Az intézet megszűntetése után az Egyesült Államokba költözött.
- 128 HL 1967/T. 153. d. Tájékoztató a politikai ügyekben felülvizsgált személyekről.
- 129 ÁBTL 3.1.9. V-110208/36. 373–373. Jelentés, 1953. február 4. Uo. 375–376. Jelentés, 1953. február 4.
- 130 MNL OL 276. f. 65. cs. 261. ő. e. 65–66. Levél Gerő Ernőnek, 1951. július 23.
- 131 Péter Gábor 1953. január 3-i letartóztatását követően Juhász László nem akart főnöke sorsára jutni. Január 10-én, amikor le akarták tartóztatni, öngyilkos lett. 1953. január 14-én ezért Zsidi Gyula áv. ezredest bízták meg – egyelőre ideiglenesen – a Vizsgálati Főosztály vezetésével, majd márciusban véglegesítették a kinevezést. Zsidi egészen az egységesített BM létrehozásáig vezette a főosztályt. Cserényi-Zsitnyányi 2009.
- 132 A vizsgálat egyik célja volt bizonyítani, hogy 1946 után a lignitre épülő Petőfibányát fejlesztették, amelyre egyébként az 1949-ben üzembe helyezett Mátravideki Erőmű települt. Bár az első években több műszaki probléma merült fel mind a bányában, mind a villamosenergia-szolgáltatásban, a döntés mégis a szakembereket igazolta, hiszen 1954-re Magyarország akkori legnagyobb erőműveként működött.
- 133 A csolnoki XII-es akna tervszerű elárasztása során 1944-ben a víz a IX-es aknába is betört, aminek következtében kilenc ember meghalt. Maradványaikat csak 1952-ben, az akna víztelenítését követően tudták felszínre hozni.
- 134 ÁBTL 3.1.9. V-110208/35. 262–267. Vizsgálati terv, 1953. március 2.
- 135 ÁBTL 3.1.9. V-110208/32. 82. Feljegyzés, 1953. március 5.
- 136 Lásd még: Schuller-Szádeczky 2006, 33.
- 137 ÁBTL 3.1.9. V-110208/35. 41–42. Feljegyzés Heinrich Henrik vallomásáról, 1953. március 4.
- 138 ÁBTL 3.1.9. V-110208/5. 190. Utasítás a vizsgálat kiterjesztésére, 1953. március 19.
- 139 Révai 1991, 107–113.
- 140 Berend 1999, 114.
- 141 MNL OL 276. f. 52. cs. 24. ő. e. MDP KV-ülés jegyzőkönyve, 1953. június 27–28.
- 142 Uo.
- 143 ÁBTL 3.1.9. V-110208/27. 158. Jelentés Hansági Imre fogdai magatartásáról, 1953. július 10.
- 144 ÁBTL 3.1.9. V-110208/27. 193. Jelentés Hansági Imre fogdai magatartásáról, 1953. július 28.
- 145 ÁBTL 3.1.9. V-110208/7. 102. Jelentés Vargha Béla fogdai magatartásáról, 1953. július 13.
- 146 ÁBTL 3.1.9. V-110208/7. 167–169. Jelentés az ügy első felülvizsgálatáról, 1953. augusztus 4.
- 147 Uo.
- 148 ÁBTL 3.1.9. V-110208/7. 187. Szakbizottsági vélemény, 1953. augusztus 11. A második szakbizottság tagjai Hegybíró Béla, Vadász Zoltán, Simon Kálmán, Péczeli Antal és Siska Vince bányamérnökök, Arató István gépészmérnök, Kertai György, Szörényi Erzsébet és Jakuts László geológusok, valamint dr. Trethon Ferenc közgazdász voltak. Ezt a jelentést viszont a Nehézipari Minisztérium nem fogadta el.
- 149 BFL XXV. 4. f. F. 1954-002040. 87.
- 150 ÁBTL 3.1.9. V-110208/7. 167–169. Jelentés az ügy első felülvizsgálatáról, 1953. augusztus 4.
- 151 BFL XXV.FCS. 4. f. F. 1954-002040. 87. Hidas István büntetőfeljelentése a bányamérnökök ellen, 1953. augusztus 14.
- 152 ÁBTL 3.1.9. V-110208/8. 19–23. Jelentés, 1953. augusztus 28.
- 153 ÁBTL 3.1.9. V-110208/8. 197–204. A BM Vizsgálati Főosztály jelentése a bányamérnökök ügyében, 1954. január 13.
- 154 ÁBTL 3.1.9. V-110208/8. 154. Szolgálati jegy, 1953. október 15.
- 155 ÁBTL 3.1.9. V-110208/8. 170. Bakos Pál osztályvezető ügyész feljegyzése Vargha Béla és társai ügyében, 1953. november 26.

- 156 ÁBTL 3.1.9. V-110208/8. 172. Határozat, 1953. december 30.
- 157 ÁBTL 3.1.9. V-110208/1. 437. Szabadlábra helyezési határozat, 1953. december 7.
- 158 ÁBTL 3.1.9. V-110208/5. 255. Napi jelentésekből készített heti összefoglaló a mérnökök ügyében, 1953. március 31.
- 159 ÁBTL 3.1.9. V-110208/35. 354–356. Feljegyzés Schmidt Sándor vallomásáról, 1953. március 19.
- 160 ÁBTL 2.1. X/34/3/a. Kimutatás, 1953. november 7. A Dorogot bányászati központtá, majd kisvárossá fejlesztő bányamérnök emléktáblája a róla elnevezett dorogi Schmidt Sándor lakótelepen, valamint a városi temetőben található.
- 161 Márkus Györgyöt 1953 elején elkülönítették. 1953 februárjában Márkus felesége megbízta a már említett dr. Bárd Imre ügyvédet, hogy lássa el férje védelmét a „bizalmasnak” minősített büntetőügyben. ÁBTL 3.1.9. V-110208/37. 356. Meghatalmazás, 1953. február 4. ÁBTL 3.1.9. V-110208/37. 357. Kérvény, 1953. február 21.
- 162 ÁBTL 3.1.9. V-110208/8. 235. Szolgálati jegy, 1954. február 1.
- 163 BFL XXV. 4. f. F. 1954-002040. 119–121. Szakértői kihallgatási jegyzőkönyv, 1954. február 1. Vadász Zoltán bányamérnök 1953-ban az Országos Tervhivatal Szénbányászati Osztályának helyettes vezetője, majd vezetője volt.
- 164 Az ÁVH I/4. (Szabotázselhárító) Osztálya több bányamérnökkel együtt Kummer megfigyelésére, küldeményeinek ellenőrzésére is utasítást adott 1951. június elején. ÁBTL 3.1.9. V-110208/1.
- 165 ÁBTL 3.1.9. V-110208/8. 233. Kummer Ferenc levele Hidas Istvánnak, 1953. december 27.
- 166 MNL OL M-KS 276. f. 65. cs. 262. ő. e. 60–66. Kummer Ferenc beadványa Rákosi Mátyáshoz, 1953. július 2. Rákosi a levelet kiadta véleményezésre Csörgő Jánosnak, az MDP KV Ipari és Közlekedési Osztálya vezetőjének, aki a bejelentést túlzottan személyes jellegűnek ítélte, és egy szóval sem tért ki a bányamérnökök ügyére. MNL OL M-KS 276. f. 65. cs. 262. ő. e. 74–77. Vélemény Rákosi Mátyás részére, 1953. szeptember 13.
- 167 ÁBTL 3.1.9. V-110208/8. 252–253. Kummer Ferenc levele Gerő Ernőnek, 1954. január 11.
- 168 ÁBTL 3.1.9. V-110208/33. Jelentés Dzside László fogdai magatartásáról, 1953. május 20. 150.
- 169 ÁBTL 3.1.9. V-110208/8. 264. Javaslat Vargha Béla és társai bányamérnökök ügyében, 1954. február 19.
- 170 ÁBTL 3.1.9. V-110208/5. 263. Feljegyzés, 1954. február 18. Kiemelés tőlem – Cs.–Zs. I.
- 171 ÁBTL 3.1.9. V-110208/8. 226. Hansági Imre észrevételei a szakvéleménnyel kapcsolatban, 1954. január 28.
- 172 Kahler 1993, 169.
- 173 ÁBTL 3.1.9. V-110208/8. 238. Káposztás Pál észrevételei a szakvéleménnyel kapcsolatban, 1954. február 7.
- 174 ÁBTL 3.1.9. V-110208/8. 175–182. Vádirattervezet (dátum nélkül).
- 175 1948. évi jelentésében Kisgyónbánya üzemvezetője jelezte, hogy a bánya szénvagyona az ötvenes évek közepére várhatóan kimerül. Ezt követően Vas Zoltán iparügyi miniszter utasítást adott ki: a hét fúrással megkutatót Balinka I. akna területén egy olyan mintabányát kell létesíteni, ahol minden újítás, fejlesztés – legyen az szállítás vagy jövesztési munka – kikísérletezendő és országosan elterjesztendő. 1949-ben megkezdődött a balinkai lejtős akna és függőleges akna, valamint az utóbbiba torkolló altáró építése. Azonban mind a tervezésnél, mind a kivitelezés során komoly hibákat követtek el, amiben a letartóztatott szakembereknek egyáltalán nem volt szerepük. ÁBTL 3.1.9. V-110208/8. 218. Hansági Imre észrevételei a szakvélemény megállapításaival kapcsolatban, 1954. január 28.
- 176 ÁBTL 3.1.9. V-110208/8. 175–182. Vádirattervezet (dátum nélkül).
- 177 ÁBTL V-110208/35. II. 266. Vizsgálati terv Schmidt Sándor ügyében, 1953. március 2.
- 178 ÁBTL 3.1.9. V-110208/8. 175–182. Vádirattervezet (dátum nélkül).
- 179 A vizsgálat ekkor még nem fejeződött be, hiszen Varghát, Káposztást, Krupárt, Hanságit és Vitált 1954. február 26-án az ügyészségről pótvizsgálatra visszakísérték a Vizsgálati Osztályra. Dzside, Heinrich, Mohi, Márkus és Déry ügyében is csak az év közepén született döntés.
- 180 ÁBTL 3.1.9. V-110208/8. 204. Jelentés, 1954. január 13.
- 181 ÁBTL 3.1.9. V-110208/8. 241–243. Jelentés, 1954. február 7.
- 182 A vizsgálati anyagban több utalás is található a szovjet tanácsadók jelenlétére.
- 183 Kummer Ferenc bányamérnök.
- 184 A kifejezés a fogdaügynökökre utal.
- 185 ÁBTL 3.1.9. V-110208/8. 260. Balácsi Béla államvédelmi alezredes levele Kretschmer Árpád államvédelmi őrnagynak, 1954. február 16.
- 186 ÁBTL 3.1.9. V-110208/8. 288–292. Jelentés Piros Lászlónak és Dékán Istvánnak, 1954. március 3.
- 187 ÁBTL 3.1.9. V-110208/8. 303. Jelentés, 1954. március 11.
- 188 Bakos Pál államvédelmi ezredes, ügyész 1951-ben az ÁVH Ellenőrzési Osztályának vezetője lett. 1953. július 31-től a BM Ellenőrzési Főosztálya helyettes vezetője volt, majd 1953. augusztus 27-i parancssal felmentették beosztásából, és jogfolytonossággal a Legfelsőbb Államügyészség kötelékébe engedték át, ahol az úgynevezett Különleges Ügyek Osztályán a Vizsgálati Alosztályt vezette.
- 189 BFL XXV. 4. f. F. 1954-002037. 22. (1954. március 13.); BFL XXV. 4. f. F. 1954-0475. 14. (1954. március 3.); BFL XXV. 4. f. F. 1954-002034. 12. (1954. március 3.); BFL XXV. 4. f. F. 1954-002035. 14. (1954. március 3.); BFL XXV. 4. f. F. 1954-002038. 3. (1954. március 13.)
- 190 ÁBTL 3.1.9. V-110208/43. 218–219. Jelentés Vargha Béla és társai bányamérnökök ügyében, 1954. március 25.
- 191 BFL XXV. 4. f. F. 1954-0475. 27–28. Ítélet, 1954. március 25.
- 192 BFL XXV. 4. f. F. 1954-0475. 2. Igazolás, 1991. április 8.
- 193 BFL XXV. 4. f. F. 1954-002034. 47–48. Ítélet, 1954. augusztus 10.
- 194 BFL XXV. 4. f. F. 1954-002034. 68. Heinrich Henrik ügyének felülvizsgálata, 1955. április 21.
- 195 ÁBTL 3.1.5. O-9697/1/146. 104–106. Rehabilitáltak.
- 196 BFL XXV. 4. f. F. 1954-002035. 63. Az Igazságügy-minisztérium jelentése, 1956. augusztus 1.
- 197 BFL XXV. 4. f. F. 1954-002037. 52–55. Ítélet, 1954. március 25. A Márkus György elleni, Czako Kálmán által „bizalmasnak” minősített büntetőügyben hivatalból a már emlegetett Bárd Imrét jelölték ki védőnek. ÁBTL 3.1.9. V-110208/37. Meghatalmazás, 1953.
- 198 BFL XXV. 4. f. F. 1954-002037. 11–12. Vádirat, 1954. március 12.

- 199 ÁBTL 3.1.5. O-9697/1/146. 140–143. Rehabilitáltak. BFL XXV. 4. f. F. 1954-002037. 118–121. Határozat, 1957. május 21.
- 200 BFL XXV. 4. f. F. 1954-002038. 59–60. Ítélet, 1954. június 22.
- 201 ÁBTL 3.1.5. O-9697/5/216. 249–250. A határozat indoklása ismét jól mutatja az 1952 és 1954 között lefolytatott vizsgálat sajátosan értelmezett „törvényességét”. „Az iratok szerint terhelt első nyomozati kihallgatása a szóban lévő büntett tekintetében 1953. év december 28-án történt [Déryt 1952. október 3-án vették őrizetbe – Cs.-Zs. I.]. Ez tehát a bűnvádi üldözésre hivatott hatóságnak a terhelt ellen e büntett miatt tett első intézkedése. [...] A cselekmény elkövetésétől (1947. év) eddig az időpontig 5 év már eltelt. Figyelemmel a Bta. 25. §. b. pontjára és 27. §. (1.) bekezdésére a terhelt büntethetősége elévülés okából megszűnt.” Lásd még: BFL XXV. 4. f. F. 1954-002038. 76–77. Legfelsőbb Bíróság Elnöki Tanácsának ítélete, 1957. szeptember 28.
- 202 ÁBTL 3.1.9. V-110208/43. 226–228. Vargha Béla bányamérnök ügyében készült vádirat másolata, 1954. március 25.
- 203 ÁBTL 3.1.9. V-110208/43. 221. Jelentés Vargha Béla és társai ügyében, 1954. március 25.
- 204 BFL XXV. 4. f. F. 1954-002040. 39–53. Tárgyalási jegyzőkönyv, 1954. április 3. ÁBTL 3.1.9. V-110208/43. 237–238. Jelentés Vargha Béla és társai ügyében, 1954. április 3.
- 205 Toponárszky Pál a második világháború előtt a Budapestvidéki Kőszénbánya Rt. igazgató főmérnökeként dolgozott. A Magyar Állami Szénbányák Rt. megalakulását követően 1947-től a beruházási osztály vezetője lett, majd Tatabánya területi referense. Korábban Toponárszky letartóztatását is javasolta a Vizsgálati Főosztály, először 1952 decemberében, majd 1953 februárjában, a tatabányai külszíni fejtés „elszabotálása miatt”. Korára és egészségi állapotára tekintettel – cukorbetegsége miatt rendszeresen biztosítani kellett volna számára az inzulininjekciót – ezt végül elvetették, és csak tanúvallomásait használták fel a vizsgálat során.
- 206 ÁBTL 3.1.9. V-110208/43. 237. Jelentés Vargha Béla és társai ügyében, 1954. április 3.
- 207 Uo. 237–238.
- 208 Uo.
- 209 ÁBTL 3.1.9. V-110208/6. 306/a. Összefoglaló jelentés, 1957. december 19.

4. Összetart(oz)ás

- Ahogy az egyik jelentésben Déry az akkor népszerű reklámra utalva megjegyezte, „olyan ez az ügy, mint a Guttmann-nadrág, azzal a különbséggel, hogy ezt még vasárnap is húzzák”. ÁBTL 3.1.9. V-110208/21. 31. Jelentés Déry József fogdai magatartásáról, 1953. február 19.
- Rihmer László: Három év börtön... 1976.
- Engedi László ekkor államvédelmi alhadnagyként a BM Vizsgálati Főosztályának állományában dolgozott mint vizsgálótiszt. ÁBTL 2.8.1. BM Központi Fogyatéka 11927.
- Hansági Imre levele Dzsida Lászlónak, 1978. május 31. Dzsida László hagyatéka.

NÉVMUTATÓ

Aczél György 70
 Ajtay Zoltán 64–65, 74, 98–99,
 106–111, 121, 123–124, 160, 168
 Alapy Gyula 124
 Antal Pál 69
 Avar Jenő 133
 Bakos Pál 177
 Balassa Gyula 70
 Balázs Béla 52, 130, 163, 173–174
 Bálint László 148
 Balog Béla 50
 Bán Antal 23, 42, 61
 Bánkúti Antal 64
 Bányai József 150
 Bárd Imre 125
 Barna Imre 125
 Barna Péter 132–133, 163
 Becher, Kurt 117
 Beck Ernő 130, 177
 Becsák József 75–77, 79–80
 Belkin, Mihail Iljics 84
 Bende István 11
 Bende József 11. 64. 75–81, 95.

Berecz György 151
 Béres Miklós 163
 Chorin Ferenc, id. 117
 Chorin Ferenc, ifj. 20, 42, 81–82,
 116–121, 126, 155, 172, 181
 Czike Albert 56–57
 Cservik Antal 56
 Déry János 118
 Déry József 116–121, 124, 135–137,
 151, 165, 172, 175, 177–178,
 180–181
 Dumbovich Emil 124
 Dsida Jenő 155
 Dzsida László 10, 87–90, 95, 98–99,
 104, 138, 141, 152, 154–156,
 161–162, 167, 169, 172, 175,
 177–178, 188, 190
 Dzsida László, ifj. 10
 Engedi László 189
 Esztó Zoltán 92, 98–102, 133
 Farkas Mihály 125
 Farkas Vladimir 95
 Ferencsik József 92, 115, 124
 Forgács László 127

Gál István 123
 Gáspár Gyula 178
 Gazdik Gyula 51, 159, 163
 Gerő Ernő 23, 37, 67, 91–92, 108,
 111, 126–128, 153, 168–169,
 176–177
 Gyimesi Tivadar 151
 Halász Miklós 92–94
 Hám Kálmán 84
 Hansági Imre 57, 71, 104–105, 111,
 121, 124, 135–136, 141–142, 145,
 151, 158, 161, 171–172, 175,
 177–178, 181, 183, 188
 Hegybíró Béla 160, 167
 Heinrich Henrik 57, 122, 137, 154,
 156, 161, 172, 175, 177–179
 Heltai György 152
 Herzog Erzsébet 119
 Herzog Mór Lipót 119
 Hidas István 161
 Hidasi Mihály 50, 103
 Horthy Miklós 77–78, 118
 Horváth Károly 151
 Huszár István 66
 Ivanov 85
 Jónás Béla 124, 178–179
 Juhász Ferenc 92
 Juhász László 129, 154, 157
 Kádár János 70, 88
 Kapitány István 52, 130, 159, 163
 Káposztás Pál Kálmán 11, 94, 111,
 113–115, 123–124, 128, 130,
 135–136, 139–140, 150, 160–161,
 170, 172, 175, 177–178, 181, 183
 Károlyi Márton 52
 Kaszó Elek 125
 Kelemen Ferenc 116, 118–120, 124,
 135–136, 138, 142–143, 151,
 164–165
 Kertai György 160
 Keszthelyi József 130, 163, 166
 Kéthly Anna 42
 Kisházi János 32
 Kisházi Ödön 70
 Kiss László 130
 Kiss Toldi Ferenc 130
 Komlós János 59, 61–62, 65, 69, 95
 Konstantinidis, André 150
 Konta Lipót 124
 Kornéli József 11
 Kornéli Mária 11
 Kornély József 11, 75–77, 79–80
 Korompay Lajos 12, 30
 Korompay Péter 12
 Korondy Béla 89
 Kossa István 67
 Kretschmer Árpád 147
 Krupár Géza 94, 111, 113, 115,
 123–124, 135–137, 151, 156,
 160–162, 170, 172, 175, 177–178,
 181, 183
 Kubinyi István 92, 94–96, 123
 Kummer Ferenc 156, 167–169, 176
 Ládai (Schmidt) Jenő 42
 Laki István 70
 Láncki Tamás 11
 Láng Zsuzsanna 11
 Lehota István 69
 Lévárdi Ferenc 183
 Lóránt Henrik 120
 Lugosi (Laurincsek) György 59–60,
 68–69, 71–72
 Madarasi Lajos 151
 Maglódi László 87–89
 Márkus György 117, 120–121, 124,
 135–137, 151, 166, 175, 177–180
 Marosán György 70

Meskö László 92–94, 96
 Mihailich Győző 153
 Mikojan, Anasztasz Ivanovics 23
 Mohi (Mayer) Rezső 32, 57, 109,
 121–122, 124, 135–137, 151, 156,
 161, 173, 175, 177–179
 Molnár Erik 79
 Mosonyi (Meicher) Sándor 59, 61,
 68, 72
 Muzslai József 56
 Müller Rolf 12, 85
 Nagy Imre 125
 Nagy József 51
 Nagy Lajos 75
 Nógrádi Sándor 25
 Olti Vilmos 82
 Oszkó Gyula 150
 Osztrovszky György 106
 Pálfi József 152
 Pálóczi-Horváth György 148
 Papp József 88–89
 Papp Simon 71, 127, 153
 Pásztor Tamás 151
 Péter Gábor 57, 64, 71, 83–85,
 88, 92, 96, 112, 124, 126, 131,
 142–144, 154, 157–158, 188
 Piros László 58, 72, 95, 157, 177
 Rajk László 42, 71, 86, 88–89, 124,
 148–150
 Rákosi Mátyás 7–8, 13, 37, 39,
 41–42, 58, 66, 70–71, 73, 79,
 84–86, 98, 111, 126–128, 142,
 153, 168
 Rédei György 150
 Rehling Konrád 122
 Révai József 15
 Rihmer László 11, 59–60, 62, 64–66,
 69–73, 95, 169, 180
 Rozsnyai Nándor 88–92
 Schmidt Sándor 146, 154–155,
 165–166, 173
 Schnetzer Tamás 75
 Sébor József 92, 96–97
 Seyfried Gyula 88–90
 Simon Kálmán 84, 123–124, 160
 Sólyom László 124, 148, 150–151
 Somogyi Imre 151
 Szák János 132
 Szakács Sándor 7
 Szalai Ferenc 81–82
 Szalai István 167
 Szalai Jenő 45
 Szalma József 52
 Szántó György 125
 Szebenyi Endre 124, 150
 Szegedi Vilmos 124
 Székely Lajos 160
 Szigethy Géza 125
 Szilárd József 65
 Szirtes Béla 12
 Szőnyi Tibor 89
 Sztálin, Joszif Viszarionovics 40,
 46–47, 85, 93, 157
 Szurovy Géza 109, 127–128
 Tettamanti Tibor 75
 Tildy Zoltán 42
 Tóka Jenő 131, 163, 171
 Toldi Lajos 75
 Toponárszky Pál 182
 Tóth Álmos 12
 Tőkés Ottó 149
 Trethon Ferenc 160
 Umnov, Jurij Ivanovics 66
 uzoni Pünköszt László 97
 Vadász Elemér 153
 Vadász Zoltán 107

- Vajda Tibor 52, 74
 Vajk Artúr 55
 Varga Béla 82, 123, 130
 Varga János 55-56
 Varga József 153
 Vargha Béla Pál 10, 63-64, 71, 79,
 81-82, 93-94, 98, 108, 111-114,
 123-124, 128, 133, 135-136, 145,
 150, 152, 156, 159-161, 163,
 166-168, 170-172, 175-178,
 181-183
 Vas László 160
 Vas Zoltán 42, 71, 87-88, 90, 106,
 156
 Vitális Sándor 127-129, 135-136,
 144, 149, 153, 160-161, 172, 175,
 177-178, 181, 183-184
 Vogeler, Robert 125
 Vorosilov, Kliment Jefremovics 66
 Veessenmayer, Edmund 121
 Weiss Alfonz 119
 Weiss Manfréd 119
 Wick Endre 82
 Wietorisz Róbert 59, 66, 68-72, 95,
 169
 Zinner Tibor 85
 Zsidi Gyula 94, 154

Magyarországon az 1945 után kiépülő kommunista diktatúra a kezdetektől fogva életképtelen gazdasági rendszert erőltetett a társadalomra, és ítéletek százezrei marasztalták el azokat, akik szembekerültek az irracionális gazdaságpolitika követelményeivel. Nem csoda, hogy az újjáépítés kiemelten fontos iparágának számító hazai szénbányászat is áldozatul esett a folyamatosan szélesedő hatalmi gyanakvásnak: a bányaműszaki értelmiség ellen lefolytatott, kiemelten kezelt és széles apparátust megmozgató törvénytelen eljárások olyan szakemberek életét törték derékba, akik mind a mai napig meghatározó alakjai a bányász-geológus társadalomnak.

A rendelkezésre álló, bőséges levéltári forrásanyagra és az áldozatok személyes hagyatékára támaszkodva Cserényi-Zsitnyányi Ildikó végigköveti a korszak kézi vezérléssel irányított koncepciók pereit, bemutatja az ÁVH vizsgálati módszereit és erőszakos cselekményeit, miközben az is kiderül, milyen hatással volt a bányásztársadalomra a kommunista diktatúra megosztó politikája, hogyan kényszerítette beismerő vallomásra az 1950-ben letartóztatott pécsi bányamérnököket Komlós János államvédelmi százados, a Mikroszkóp Színpad későbbi ünnepelt humoristája, vagy hogy milyen szerepet játszott a szuhakállói bányaszerencsétlenség az ÁVH tejhatalmú vezetője, Péter Gábor letartóztatásában.

A kötet egy szűkebb szakmai réteg tragédiáján keresztül metszően éles képet rajzol a kommunista diktatúra mindennapi működéséről, és a Rákosi-korszakról kialakított képet tovább árnyalva ráirányítja a figyelmet azokra, akiknek szenvedései eddig javarészt ismeretlenek voltak az olvasók előtt.

CSERÉNYI-ZSITNYÁNYI ILDIKÓ 1974-ben született Budapesten. A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Karán diplomázott 1999-ben. Doktori címét 2016-ban szerezte. 1999-től a Történeti Hivatal, illetve utódintézménye, az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára munkatársa. Fő kutatási területe az 1945–1956 között lefolytatott politikai, katonai és gazdasági perek és egyéb büntetőeljárások története.

CSERÉNYI-ZSITNYÁN LÉDKŐ

AKNAMUNKA

SZABOTÁZSPEREK
A RÁKOSI-KORSZAKBAN

